

Aktualizacija i popularizacija znanosti kroz medije
Zbornik radova

Actualization and popularization of science through media
Conference proceedings

Nakladnici/Izdavači:

Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti/nauke
(Dr. Ante Starčevića, Mostar, 88000, BiH)
Sveučilište u Mostaru
(Trg hrvatskih velikana 1, 88000 Mostar, BiH)

Za nakladnika/za izdavača:

dr. sc. Jasna Duraković/
Federalna ministrica obrazovanja i znanosti/nauke
dr. sc. Zoran Tomić/ Rektor Sveučilišta u Mostaru

Organizatori skupa:

Sveučilište u Mostaru
Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti/nauke
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – područni centar Osijek

Uredništvo:

dr. sc. Ivana Sivrić	dr. sc. Andrea Miljko
dr. sc. Mate Buntić	dr. sc. Ivana Grbavac
ddr. sc. Miljenko Brekalo	Lucija Mandić, v. asist.
mr. sc. Jasmin Branković (FMON)	Marija Vukoja Mikulić, v. asist.
dr. sc. Ivica Musić	

Glavni urednik:

dr. sc. Ivana Sivrić, izv. prof.

Lektura i korektura za hrvatski jezik:

Marija Vukoja Mikulić, v. asist.

Izvršni urednik:

dr. sc. Mate Buntić, izv. prof.

Prijevod i lektura za engleski jezik:

dr. sc. Ivana Grbavac, izv. prof.

Tehnički urednik:

Lucija Mandić, v. asist.

Naklada:

300 komada

Recenzenti:

dr. sc. Lejla Turčilo, red. prof.
dr. sc. Zvezdana Penava Brekalo, doc.

Tisak:

FRAM ZIRAL, Mostar

ISBN 978-9958-11-169-3

(Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti/nauke- print)

ISBN 978-9926-439-10-1 (Sveučilište, Filozofski fakultet-print)

ISBN 978-9958-11-170-9

(Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti/nauke- online)

ISBN 978-9926-28-033-8 (Sveučilište- online)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod COBISS.BH-ID 55717894 (print)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 55831302 (online)

Aktualizacija i popularizacija znanosti kroz medije

Zbornik radova s međunarodne znanstvene/naučne konferencije u organizaciji Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Federalnoga ministarstva obrazovanja i znanosti/nauke i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek, održane na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru 11. studenoga 2022.

Mostar, 2023.

Sadržaj

Predgovor	7
Zlatko Miliša	13
POPULARIZACIJA MEDIJSKE KULTURE I ODGOJA ZA MEDIJE POPULARIZATION OF MEDIA CULTURE AND MEDIA EDUCATION	
Damir Kukić	27
IZMEĐU KRITIČKOGA DISKURSA I TABLOIDIZACIJE BETWEEN CRITICAL DISCOURSE AND TABLOIDIZATION	
Gordana Buljan Flander ♦ Ana Raguž Šutalo	47
POPULARIZACIJA ZNANSTVENIH SPOZNAJA O SEKSUALNOME ZLOSTAVLJANJU – PRIDONOSIMO LI ZAŠTITI I OPORAVKU ŽRTAVA? POPULARIZATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE ABOUT SEXUAL ABUSE – DO WE CONTRIBUTE TO THE PROTECTION AND RECOVERY OF VICTIMS?	
Ivana Sivrić ♦ Ivona Čarapina Zovko	67
STAVOVI NASTAVNIKA O ULOZI MEDIJA U OBRAZOVANJU TEACHERS' ATTITUDES ON THE ROLE OF THE MEDIA IN EDUCATION	
Anita Lalić	96
KOMUNIKACIJA I ŠIRENJE ZNANSTVENIH INFORMACIJA UTEMELJENIH NA ZNANOSTI O HRANI I PREHRAMBENOJ TEHNOLOGIJI COMMUNICATION AND DISSEMINATION OF SCIENTIFIC INFORMATION BASED ON FOOD SCIENCE AND FOOD TECHNOLOGY	
Ivica Jerkić	110
VAŽNOST POLITIČKE I MEDIJSKE PISMENOSTI O NATO-U I NJEGOVOJ MISIJI U BiH THE IMPORTANCE OF MEDIA AND POLITICAL LITERACY REGARDING THE NATO AND ITS MISSION IN BIH	
Mate Buntić ♦ Marko Živko ♦ Martina Musa	128
ZNAMO LI DOISTA ŠTO JE ZNANOST? DO WE REALLY KNOW WHAT SCIENCE IS?	

Vuk Vučetić	145
UREĐIVANJE WIKIPEDIJE KAO MEHANIZAM RAZVOJA KOMPETENCIJA MEDIJSKE I INFORMACIJSKE PISMENOSTI EDITING OF WIKIPEDIA AS A MECHANISM OF DEVELOPMENT OF THE MEDIA AND INFORMATION LITERACY COMPETENCIES	
Andrea Miljko ♦ Lucija Mandić ♦ Marko Odak	165
PONAŠANJE U TRAŽENJU INFORMACIJA PRILIKOM PRETRAŽIVANJA INFORMACIJA KOD STUDENATA STUDENTS INFORMATION SEEKING BEHAVIOUR DURING INFORMATION RETRIVAL	
Daniela Jurčić	186
RODNA (NE)JEDNAKOST U BOSANSKOHERCEGOVAČKOME OBRAZOVNOM SUSTAVU GENDER (IN)EQUALITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA'S EDUCATION SYSTEM	
Tina Laco	202
ULOGA MEDIJA U POPULARIZACIJI KAZALIŠNE UMJETNOSTI U BIH ROLE OF MEDIA IN POPULARIZATION OF THEATRE ARTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	
Životopisi autora	219

Predgovor

U organizaciji Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Federalnoga ministarstva obrazovanja i znanosti/nauke te Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek održana je međunarodna znanstvena/naučna konferencija pod nazivom *Aktualizacija i popularizacija znanosti kroz medije*. Konferencija je održana 11. studenog 2022. godine na Filozofskome fakultetu, a otvorili su je mr. sc. Jasmin Branković, pomoćnik ministra za znanost/nauku i tehnologije Federalnoga ministarstva obrazovanja i znanosti, dr. sc. Jurica Arapović, red. prof., dobitnik Federalne nagrade za znanost u 2021. godini, i dr. sc. Ivana Sivrić, izv. prof., predsjednica Organizacijskoga odbora Konferencije.

Ciljevi Konferencije bili su predstaviti široj i znanstvenoj javnosti kvalitetna znanstvena i stručna izlaganja te ponuditi potpuniji osvrt na brojna pitanja koja se tiču zastupljenosti znanstvenih tema u medijskome prostoru. Naglašena je važnost medija kao pokretača popularizacije i aktualizacije znanosti. Pronalaženjem aktualnih i znanstvenih tema javnost može otkriti svijet u kojemu znanstvenici rade i postižu bitne rezultate na domaćoj, a često i na svjetskoj razini. Također, nove znanstvene spoznaje i istraživanja mogu biti inspiracija budućim znanstvenicima te mogu skrenuti pažnju i na pravce u kojima se domaća znanost razvija u kontekstu novih spoznaja i tehnologija. Jedna je od zadaća medija širenje spoznaja, znanja, kompetencija, vještina i ideja, koje tako postaju dostupne i korisne široj javnosti. Za pravilno snalaženje u medijima potrebno je jačati informacijsku, medijsku i digitalnu pismenost radi uspješnije znanstvene komunikacije i popularizacije znanosti u medijima.

Na Konferenciji je sudjelovalo 25 znanstvenika i stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Izložene su brojne teme i predstavljena su istraživanja radi popularizacije i aktualizacije znanosti kroz medije kao pogodnu alatu u aktualizaciji i popularizaciji znanosti i znanstvenoj komunikaciji. Izloženo je 16 radova od kojih je za ovaj *Zbornik* prispjelo njih jedanaest.

U članku *Popularizacija medijske kulture i odgoja za medije* autor Zlatko Miliša donosi nove aspekte u analizama medijske kulture i medijskoga odgoja. Iznosi glavnu tezu po kojoj se kultura transformira u medijsku kulturu te navodi kako bi trebala biti u svrsishodnoj vezi s

medijskim odgojem. Pitanje kojim se autor u radu bavi jest kako medijsku kulturu integritati u školski kurikulum kao nezaobilazan dio kulture suvremene škole. Navodi, također, kako zadaće znanstvenika nisu samo objavljivanje članaka ili monografija nego i upućivanje na sve deformacije koje se pojavljuju u različitim medijima. Autora ohrabruje činjenica da sve veći broj znanstvenih institucija i znanstvenika shvaća važnost popularizacije znanosti u medijima te smatra da bi kod napredovanja znanstvenika trebalo, između ostaloga, vrjednovati i to koliko mediji pozivaju pojedine znanstvenike da komentiraju različite društvene pojave. Tako oni uz pomoć medija mogu popularizirati i aktualizirati pojedine znanstvene teme, a time informirati i senzibilizirati najširu javnost. Naglašava da je komunikacija jako važna za njegovanje kritičkoga dijaloga te da mediji mogu biti izravno sredstvo i posrednik za razotkrivanje raznih manipulacija.

Članak *Između kritičkoga diskursa i tabloidizacije* autora Damira Kukića bavi se temom medija u funkciji predstavljanja znanstvenih dostignuća. Ulaganje u znanost trebao bi biti strateški prioritet svake društvene zajednice, jer znanost predstavlja javno dobro koje treba i može osigurati razvoj društva i generirati pozitivne promjene. Mediji u tome kontekstu ne posvećuju dovoljno pozornosti znanstvenim temama ili ako izvještavaju o znanstvenim dostignućima i istraživanjima, ona su podložna tabloidizaciji i komercijalizaciji takva medijskog sadržaja. Kukić navodi da se znanstvene teme „predstavljaju sporadično, pojednostavljeno i s dozom senzacionalizma, a znanstvenici često kao akteri celebrity kulture”. Mediji bi u budućnosti trebali više medijskoga prostora posvetiti temama koje aktualiziraju i populariziraju znanost koja time postaje dominantna tema društvenoga diskursa, pojašnjava aktualne znanstvene izazove i približava znanost široj javnosti. Potrebno je unaprijediti i medijsku pismenost javnosti, smatra autor, jer je samo kvalitetno informirana i kritički senzibilizirana javnost sposobna razumjeti probleme koje znanost istražuje kao i važnost i posljedice uspješna i blagovremena rješavanja tih problema.

U članku *Popularizacija znanstvenih spoznaja o seksualnome zlostavljanju – pridonosimo li zaštiti i oporavku žrtava?* Gordana Buljan Flander i Ana Raguž Šutalo ukazuju na potrebu uspostavljanja multidisciplinarnog dijaloga između stručnjaka i javnosti kako bi se pridonijelo,

prije svega, osvještavanju problematike seksualnoga zlostavljanja, ali i drugih oblika zlostavljanja djece. Autorice ističu kako je senzibilizacija šire javnosti i stručnjaka o znanstvenim spoznajama imperativ u području zaštite djece te ima izravan utjecaj na oporavak djece koje su žrtve zlostavljanja.

Ivana Sivrić i Ivona Čarapina Zovko u članku *Stavovi nastavnika o ulozi medija u obrazovanju* donose istraživanje percepcije učitelja i nastavnika o medijskim navikama djece i mladih koje obrazuju. Uvidom u rezultate istraživanja autorice zaključuju da su djeci i nastavnicima nužno potrebne interaktivne radionice o medijskoj pismenosti kao i uključivanje medijskoga obrazovanja u programe u školama i obrazovnim institucijama.

Autorica Anita Lalić u članku pod nazivom *Komunikacija i širenje znanstvenih informacija utemeljenih na znanosti o hrani i prehrambenoj tehnologiji* ukazuje na razlike u percepciji rizika o opasnostima u hrani između prosječna potrošača i znanstvenika. Autorica ističe da je prosječnu potrošaču u oblikovanju odluke o opasnosti u hrani vrlo važno imati pristup nepristranim, visokokvalitetnim i razumljivim znanstvenim savjetima. U protivnome, na oblikovanje mišljenja potrošača o hrani i prehrambenoj tehnologiji utjecat će vlastiti strahovi i nesigurnosti, iz čega proizlaze zaključci koji nisu u skladu s mišljenjima stručnjaka i znanstvenim spoznajama.

Važnost političke i medijske pismenosti o NATO-u i njegovoj misiji u BiH članak je Ivica Jerkića u kojemu analizira percepciju bosanskohercegovačkoga društva o svrsi NATO saveza i njegovoj misiji u Bosni i Hercegovini. Autor navodi kako je NATO integracija BiH jedna od mogućih platformi za ostvarivanje mira, stabilnosti i prosperiteta. Medijski bi sadržaji trebali više sadržavati teme koje se bave aktualnim znanstvenim i objektivnim analizama i istraživanjima o određenim ekonomskim, sigurnosnim i političkim procesima koji su u svezi s NATO integracijama i mogućim procesom ulaska BiH u NATO savez. Autor ističe kako je potrebno raditi na medijskome i političkome obrazovanju i opismenjavanju građana, s posebnim osvrtom na mlade, radi kreiranja kritičke autonomije o svim temama, a posebno onima koje se tiču stabilnosti, političkoga uključivanja i sigurnosti.

Znamo li doista što je znanost? članak je koji potpisuju Mate Buntić, Martina Musa i Marko Živko. U radu se ukratko prikazuje što znanost doista jest, zašto je ona važna za društvo te se prikazuju određeni odgojno-obrazovni postupci koje je potrebno provesti kako bi djeca doista zavoljela znanost. Također, autori ukazuju na potrebu znanstvenoga obrazovanja novinara kako bi imali uvid i spoznaje o osnovnim postavkama znanstvenoga pristupa stvarnosti, razlici između znanja i vjerovanja, istine i laži, dogmatičkoga, skeptičkoga i kritičkoga pristupa stvarnosti, onoga što bi svatko tko se upušta u plasiranje sadržaja u medijskome prostoru, pa i onoga znanstvenoga, morao poznavati.

U članku *Uređivanje Wikipedije kao mehanizma razvoja kompetencija medijske i informacijske pismenosti* autor Vuk Vučetić ukazuje na život u suvremenome medijaliziranom društvu koje je praktično nezamislivo bez posjedovanja osnovnih vještina i znanja o medijima i medijskim tehnologijama. Autor ističe kako u široj javnosti uglavnom postoje površna znanja o tome kako *Wikipedija* funkcionira, a isto tako ističe kako u znanstvenim i stručnim krugovima postoji (ne)opravdan negativan odnos prema njoj. Autor zaključuje kako je potrebno preusmjeriti energiju koja se troši kako bi se održali postojeći predrasude i otpori prema *Wikipediji* u iskorištavanje pedagoških potencijala (po)radi razvijanja osnovnih kompetencija medijske i informacijske pismenosti, ali i modernizacije cjelokupna obrazovnog procesa.

Autori članka pod nazivom *Ponašanje u traženju informacija prilikom pretraživanja informacija kod studenata* Andrea Miljko, Marko Odak i Lucija Mandić donose istraživanje o ponašanju studenata Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru prilikom traženja informacija u digitalnome okružju. Rezultati su otkrili prazninu u istraživanju u odgovorima studenata, odnosno dobivenim rezultatima utvrđeno je da studenti ne znaju osnovne korake u pretraživanju i vrjednovanju informacija. Rezultati istraživanja ukazuju i na to da studenti prilikom pretraživanja informacija više koriste sekundarne i tercijarne od primarnih izvora informacija.

Daniela Jurčić u članku *Rodna (ne)jednakost u bosanskohercegovačkome obrazovnom sustavu* bavi se temom obrazovanja u promicanju rodne ravnopravnosti. Autorica navodi kako način predstavljanja žena i muškaraca u školskim udžbenicima koji se koriste u obrazovnome

sustavu može imati važne učinke u oblikovanju stavova djece o rodnoj (ne)jednakosti. Ti se stavovi zadržavaju jer su oblikovani utjecajem odgoja i obrazovanja.

Uloga medija u popularizaciji kazališne umjetnosti u BiH članak je Tine Laco u kojemu propituje ulogu medija u popularizaciji kazališne umjetnosti u BiH nakon Drugoga svjetskog rata. Koristeći se ključnim primjerima iz bosanskohercegovačkoga kazališnog iskustva i analizirajući njihove reperkusije u drugoj polovini 20. stoljeća, pokazuje se da su mediji imali dvojaku ulogu u razumijevanju kazališne umjetnosti: stvorena je iskrivljena medijska slika o povijesnim iskustvima i početcima izvedbenosti u BiH, ali se kazališna umjetnost istodobno popularizirala zahvaljujući kritičkim rubrikama periodičkih publikacija. Posebna je pažnja posvećena razdoblju tzv. medijofobije, koje se u konačnici pokazalo kao plodonosno u smislu razvijanja novih dramskih formi i pristupa izvedbenosti te recentnijemu pandemijskom razdoblju u kojemu se analiziraju posljedice djelovanja kazališnih sadržaja u virtualnome svijetu.

UDK: 316.774
Plenarno izlaganje
Primljeno: 20. I. 2023.

ZLATKO MILIŠA

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek
zmlisa@ffos.hr

POPULARIZACIJA MEDIJSKE KULTURE I ODGOJA ZA MEDIJE

Sažetak

U članku se iznose novi aspekti u analizama medijske kulture i medijskoga odgoja. Glavna je teza u radu da se kultura transformira u medijsku kulturu te da istu treba koristiti u visoko vrjednovanim kulturno-umjetničkim djelima putem novih medija i/ili poznatih formi književnih djela. Vrhunska književna djela, kao nezaobilazan dio medijske kulture, najbolji su put(okaz) kako se takvim stvaralačkim opusom može senzibilizirati najšira čitateljska javnost. Medijska kultura mora biti u svrsishodnoj vezi s medijskim odgojem i tako omogućiti uspješan razvoj procesa odgoja i obrazovanja u tzv. *cyber-society* (društvo). Ni jedna teorija u okviru medijske kulture ne može biti operativna ako se tretira izvan konteksta odgoja za medije. Što je veća svijest o negativnu utjecaju medija, to je manja šansa za indoktrinacije, svjetonazorske podjele te manipulativno djelovanje. Iz te pretpostavke proizlazi jedno od glavnih pitanja: kako medijsku kulturu (u sklopu medijskoga odgoja u školskome kurikulumu) integrirati kao nezaobilazan dio kulture suvremene škole? U drugome dijelu članka autor ističe kako su građanska hrabrost i zadaća intelektualaca sudjelovati uz pomoć medija u popularizaciji struke te ukazivati na sve (društvene) deformacije. Tu su mediji izvrstan posrednik i važno je razvijati novu paradigmu medijske kulture, jer bez takva pristupa nema odgoja za demokraciju. Ohrabrujuće je da posljednjih

godina sve veći broj znanstvenih instituta, agencija i fakulteta visoko vrednuju popularizaciju struke i znanosti. Autor predlaže da se (i) kod napredovanja znanstvenika vrjednuje koliko mediji pozivaju pojedine znanstvenika da komentiraju različite društvene pojave.

Ključne riječi: popularizacija medijske kulture, znanosti i odgoja za medije

Uvodne napomene: složenost i aktualnost teme

Iznimno je pozitivna stvar da sve veći broj znanstvenika i ustanova uočava važnost popularizacije znanosti u medijima. Pretpostavka su za to vještine kritičkoga mišljenja i komunikacijske kompetencije.

Postindustrijska društva opisuju se sintagmama *informacijsko društvo* i *društvo znanja* pri čemu se ta dva pojma gotovo uvijek koriste kao istoznačnice. To je samo naizgled točno, jer ako se informaciju definira kao podatak koji pridonosi znanju primatelja, onda bi veći skup informacija trebao rezultirati povećanim znanjem. Nekada se smatralo da znanje samo po sebi ima moć, a danas da ima moć onaj tko ima informacije. Ako je *znanje moć*, onda nije isključeno da je „u službi interesa nositelja društvene moći“ (Cifrić u jednome od njegovih zadnjih objavljenih članaka pod nazivom *Društveni kontekst obrazovanja* 2018. godine). S razvojem tzv. društvenih mreža velik naglasak stavlja se na slobodu mišljenja, ali nedovoljno na odgovornost i njegove pedagoške implikacije u odgoju.

Nove tehnologije mijenjaju navike i ponašanje pojedinaca, osobito mladih, ali o njihovim posljedicama samo rijetki znanstvenici upozoravaju u različitim medijima. U ovome sam kontekstu u više svojih knjiga i javnih istupa pisao o antidruštvenosti tzv. društvenih mreža i isticao ih. Noam Chomsky u knjizi *Mediji, propaganda i sustav* koristi se orvelovskim izrazom: *kontrola mišljenja*. Chomsky upozorava na indoktrinaciju i propagandu koje (do)kazuju da je vlasnicima medija (nerijetko) glavni cilj podupirati interese moćnika i/ili političkih elita. Tomu u prilog iznosim dva iznimno aktualna pitanja.

U siječnju 2012. godine sudjelovao sam na okruglom stolu, održanu u Splitu, gdje sam ustvrdio kako postoji velik raskorak između političkih

elita koje zagovaraju ulazak Hrvatske u EU i raspoloženja velika dijela građana koji imaju brojne dvojbe, i samo zato njih se naziva EU skepticima. Naglasio sam i kako se izbjegavala šira rasprava u društvu, a putem nemala broja medija (provo)vodila se indoktrinacija ulaska Hrvatske u Uniju. EU poltroni nekada i danas smatraju da je EU jedina alternativa!

U bivšemu sustavu socijalističke su se vrijednosti smatrale neupitnima, a one koji danas kritički sagledavaju urušavanje temeljnih načela EU-a kvalificira se kao euroskeptike i društveno opasne. Zaboravlja se da je jedna od temeljnih zadaća intelektualaca upućivanje na društvene deformacije, populariziranje struke i nuđenje novih rješenja. Pojedinci i skupine ljudi koji (nekada i danas) otkrivaju strategije dirigiranih sukoba, ratova, porobljavanja ili prognoziraju slom EU-a stavljeni su na listu ljudi s „opasnim namjerama“. *EU-foriju* potiču poslušnici, plaćenici ili EU poltroni. U medijima je temeljno načelo argumentirana rasprava, osobito onih koji imaju divergentne stavove, a argumentirana rasprava bit je kritičkoga mišljenja.

Sljedeći primjer: od pojave epidemije koronavirusa ne znam jesu li bili organizirani okrugli stol, simpozij, konferencija ili televizijsko emitiranje radi sučeljavanja različitih stručnih stajališta kako bi ljudi bili informirani i kako bi imali priliku čuti argumente u svezi s korona mjerama suprotstavljenih strana. Godinama upozoravam na ulogu farmaceutske industrije kao i na važnost informacija o kakvu je cjepivu riječ, je li provjereno, je li iste kvalitete u svim državama, tko jamči za njega, koje su nuspojave... Smetaju li ova pitanja znanstvenicima koji bi istovremeno, iz svoje uske specijalnosti, davali upute o brojnim etičkim, pravnim, psihologijskim, pedagogijskim pitanjima?

U svojim javnim nastupima više sam puta upozoravao da postoje dvije stvarnosti. Ona koja medije interesira i ona koja nije u žarištu interesa medija. Tu se otvara polje za medijske manipulacije (Miliša, 2006). Senzacionalizam, spletkarenje, seks i nasilje, kažu vlasnici medija, prodaju novine. Naravno, kada su unosnim sadržajima „navukli“ čitatelje i gledatelje. Svjetski bestseleri, drame, reklame, (animirani) filmovi, serije, *reality show* programi, listovi za tinejdžere i glazbeni spotovi tematski su unificirani – pišu o životu „slavnih“, o seksualnosti, voajerstvu, dokoličarenju i nasilju. *Celebrity kultura* vodi u moralnu izopačenost gdje se

poželjnost određuje izgledom, uspjehom, koristi, bogatstvom i slavom. Moralni nihilizam seksualna osvajanja prikazuje kao seksualnu slobodu.

Medijska kultura u okviru suvremenoga školskog kurikula pretpostavlja kritičku analizu medijskih ponuda i sadržaja. Onaj tko kritički razmišlja odbija svaku isključivost, preferira argumentiranu raspravu, a sumnja u jedno tumačenje ili jednu istinu, što ga oslobađa od dogmatizma. Mediji i reklame sve se više usmjeravaju na oblikovanje životnih stilova i postaju rezultat medijske industrije. Manipulativni mediji sve više stvaraju stereotipe, konstruiraju stvarnost te suptilno stvaraju mit o slobodi izbora. Cijena je modernizma i hedonizma kada stvari upravljaju ljudima, kao i činjenica da se kultura pretvorila u medijsku tiraniju. Moć manipulacije nalazi se (i) u odnosu između činjenica i informacija. Informacije bi trebale biti pravodobne, pouzdane, potpune i provjerljive, ali one sve više postaju sloboda novinarskoga izvještavanja koje ne mora biti činjenično, tj. istinito. Nije čudno da pravnici koriste dva termina: *de facto* (stvarno) i *de iure* (po pravu). Latinska poslovice kaže: *Videri et esse mille differunt modis – Pojava i bit razlikuju se na tisuću načina*. Razvoj medijske kulture trebao bi biti integriran u sklopu medijskoga odgoja, odnosno kao njegovo područje i/ili dio njega. Bez medijskoga odgoja, koji podrazumijeva usvajanje medijskih kompetencija, medijska kultura po sebi ne može razvijati opće temeljne kompetencije u svezi s pitanjem kako znati živjeti u suvremenome medijskom *okruženju*. Medijska kultura u sklopu medijskoga odgoja kod učenika može razvijati refleksivno-kritički stav. U našim se školama medijsku kulturu proučava u sklopu nastave hrvatskoga jezika. U čitankama za osnovne škole u Hrvatskoj i BiH medijska kultura ponajviše obuhvaća filmsku i kazališnu umjetnost. Filmska umjetnost i/ili medijska kultura tek je jedan segment odgoja za medije. Učenike se nastoji osposobiti za razlikovanje i vrjednovanje tih umjetničkih ostvarenja, ali ne i za stjecanje medijskih kompetencija i kritički odnos prema raznim medijskim ponudama i sadržajima. U čitankama su obrađeni razni mediji: film, radio, strip, televizija, tisak i računalo, ali nema sadržaja o mobitelima, internetu ni računalnim igrama, iako su vrlo popularni među djecom. Gotovo da i nema sadržaja koji potiču kritički odnos prema medijima i posljedicama konzumerizma. Samo se u nekoliko primjera učenike potiče na kritičko

razmišljanje (o tome sam pisao s Marijom Šaravanjom u knjizi *Tamna strana ekrana*).

Medijska kompetencija važnija je od medijsko-tehničke pismenosti, jer je njezin temeljni zadatak zauzimanje kritičkoga odnosa prema medijima. Medijski odgoj i medijska kultura subordinirajući su pojmovi medijskoj pismenosti.

Medijska kultura, djeca i mladi

Reckwitz je medijsku kulturu analizirao s aspekta uloge medija u (širem) društvenome kontekstu (Reckwitz, 2005: 33). Mediji igraju važnu ulogu u konstituiranju socijalno-kulturne diferencijacije i tako utječu na svijet i preferencije djece i mladih. Na primjer, popularni glazbeni stilovi doveli su do stvaranja posebna „jezika“, pri čemu mladi pripadnici određene subkulture pokazuju kojoj skupini pripadaju. Ako shvatimo kulturu kao svojevrsan projekt za „proizvodnju različitih konstrukcija stvarnosti“ (Schmidt, 1994: 41), onda? se ona manifestira kao medijska (ne)kultura. Kultura, pa tako i medijska, prema Foucaultu (1996), utječe na oblikovanje diskursa koji potencijalno idu k otkrivanju izvora moći. U ovoj se perspektivi razotkriva smjer nastanka i razvoja popularne kulture s kojom se pokušava pokrenuti istraživanje medijske kulture izvan modela institucionalnih, autonomnih i koherentnih kultura.

Pod tiranijom korporativnoga kapitalizma djeca i mladi postaju kolateralne žrtve konzumerizma, čije su manifestacije vidljive u danas dominantnoj *fast food* obitelji. To je posljedica fetišizacije proizvoda, medijske tiranije, hedonizma i svekolikoga otuđenja – kada stvari upravljaju ljudima. Problem djece i mladih kao potrošača prepoznali su teoretičari Frankfurtske kritičke škole. Na temelju njihovih polazišta razvijala se ideja odgoja za kritičko mišljenje kao otklon od diktata konzumerizma, ali i svih vrsta indoktrinacija i manipuliranja potrebama najmlađih. (O tome više u: Miliša, Z. i Spasenovski, N., (2017). Konzumerizam i pedagoške implikacije. *Mostariensia*, 69-93.)

Svijet masovnih medija važan je za shvaćanje kulturnih trendova. Mediji i kultura oblikuju i strukturiraju nove trendove u ponašanju i preferencijama. Zato je kod znanstvenika poraslo zanimanje za otkrivanje simboličkih poruka i/ili fenomena „cyber cultures“ (Kellner, 1999: 350). Medijska kultura počinje se istraživati i kroz odnos kulturnih sukoba

(Hepp, Krotz i Thomas, 2009: 29). Kellner (1996) i Luhmann (1996) u središte svoga znanstvenog interesa nisu stavili ambivalentnu i/ili disfunkcionalnu ulogu medija u odgoju djece i mladih, pa je do danas ostalo otvoreno pitanje: Kako *digital society* (digitalno društvo) utječe na psihosocijalni razvoj djece i mladih? To se može potvrditi izostankom odgovora na pitanje postaje li nasilje u medijima nasilje u stvarnosti, odnosno kada fikcija postaje stvarnost (Miliša, 2008). No, kako bi se to detaljnije objasnilo, nužno je odrediti temeljne odrednice i razvoj medijske kulture u sklopu medijskoga odgoja. Iz toga proizlazi jedno od glavnih pitanja: kako medijsku kulturu (u sklopu medijskoga odgoja u školskome kurikulumu) integrirati kao nezaobilazan dio kulture suvremene škole? Ovo pitanje pridonosi analizi društvenoga značenja medijskih ponuda, rasvjetljavaju uloge dominantnih obrazaca djelovanja u kulturi, pa sve do otkrivanja političkih aspekata (Kellner, 1999: 342). U tome je kontekstu Meyrowitz implicirao tezu kako ne postoji medijska kultura, nego različite medijske kulture iz kojih znanstvenici tek trebaju razlučiti „hijerarhijski proces diferencijacije“. (Meyrowitz 1995: 57). Slično ovom zapažanju i Knut Lundby ovaj je aspekt vidio kao ključan problem, a naglasak je stavio u analizama relacija društvenih promjena i onih koje diktiraju medijske korporacije. (Lundby: 2009). U takvim konceptualnim okvirima medijska kultura shvaća se kao proces transmisije između društvenih i medijskih trendova koji često nisu u komplementarnim odnosima. Zato se Douglas Kellner potrudio uspostaviti vezu između Frankfurtske škole i kulturalnih studija (tzv. *Cultures Studies*) (Kellner, 1999: 355). Predstavnici Frankfurtske škole imali su naglašen kritički stav kada su u pitanju proizvodi masovne proizvodnje, no zanemarili su ulogu medija u društvenome kontekstu.

Pojedini istraživači manipulativnu ulogu medija dovode u vezu s razvojem „popularne kulture“ (Kellner, 1999: 346), gdje se implicira moć masovnih medija s transformacijom vrijednosti u radikalni moralni relativizam. S toga gledišta postavlja se pitanje: kako pojavom medijske kulture naučiti znati živjeti u „cyber society“? Schimdtov (1994) pristup važan je jer među prvima tvrdi da mediji imaju moć „stvaranja virtualne stvarnosti“ (Schmidt, 1994: 55). Razvoj novih medija budi „strahove“, ali i „nade“, od euforije zbog tehničkoga i kulturnoga napretka do trenda među mladima: „biti IN i/ili COOL“, s posjedovanjem što većega broja

sofisticiranih medijskih „artikala“. Razvoj kritičkoga mišljenja temeljni je izazov u ovome kontekstu. Sve su to razlozi zašto medijska kultura i odgoj za medije trebaju biti integrirani u suvremeni školski kurikulum. No, u Hrvatskoj se ovakvi prijedlozi ignoriraju, a u prvi plan stavlja se medijska pismenost kroz informatiku, i to već u nižim razredima osnovne škole.

Popularizacija medijske kulture i odgoja za medije

Medijska kultura artikulira se na različitim razinama, a posebice u školskome kurikulumu putem medijskoga odgoja (Baacke, 1973), jer oni pružaju opće smjernice o tome što znači empirijsko istraživanje medijske kulture u svakodnevnoj (školskoj) praksi (Reckwitz 2005: 96). Reckwitz je analizirao društvene perspektive razvoja medijske kulture za budućnost škole (Reckwitz, 2005: 33). Iza ovoga stava može se artikulirati jednostavan zaključak: što je veća svijest o negativnu utjecaju medija, to je manja šansa za indoktrinacije, svjetonazorske i podjele te manipulativno djelovanje.

Medijski odgoj nije i ne smije biti samo područje pedagogije i obrazovnoga sustava. On se jednako stječe u obitelji, u socijalnome i kulturnome radu s djecom i mladima te u različitim društvenim institucijama. Medijski odgoj može biti uspješan samo kada društvo i politika stvore okvirne uvjete koji vode do oblikovanja medijskoga okružja pogodna za djecu i mlade. Takav odgoj zahtijeva odgovornost svih koji su uključeni u pedagoški proces, a kritička analiza pretpostavlja poznavanje uvjeta medijske proizvodnje, distribucije i pristupa uređivanju različitih vrsta medija (Winter, 2000). U tome kontekstu zadaća znanstvenika nije (samo) objavljivanje članaka ili monografija nego i upućivanje na sve deformacije u različitim medijima. Ohrabrujuće je da posljednjih godina sve veći broj znanstvenih instituta, agencija i fakulteta visoko vrjednuje popularizaciju znanosti. Smatram da bi kod napredovanja trebala biti naglašena odredba koliko pojedine znanstvenike mediji pozivaju da komentiraju različite društvene pojave.

Nedopustiva je šutnja akademske zajednice o strategiji porobljavanja, neokolonizacije i nebrojnih drugih društvenih deformacija. Imamo li pravo na strah pred onima koji nas vode u propast? Lažan je izbor između vladanja i/ili pokoravanja. Alternativa je oslobođenje. Anatomija

šutnje otkriva uzroke skepticizma, nedostatka kulture slušanja, altruizma i netolerancije. Neslaganje ne smije biti zapreka u komunikaciji. Naprotiv, ona mora biti poticaj za dijalog. Komunikacija pretpostavlja uključivanje, a ako je nema, posljedica je isključivanje. Sa sugovornikom ne moramo se slagati u viđenju problema ni u njegovu rješavanju, ali trebamo njegovati kritički dijalog. To je oblik zrele komunikacije. U tome kontekstu mediji su izvršno sredstvo u razotkrivanju raznih manipulacija. Prvi sam (vjerojatno i u Europi) dao (u lipnju 2011. godine na internetskom portalu *Dnevno.hr*) objaviti monstruozi ugovor između *Big Brothera* i njegovih „robova“. U ugovoru između RTL produkcije i „stanara“ – „robova“ kuće piše: „Ovime jamčim da ja i članovi moje obitelji nećemo smatrati RTL odgovornim za eventualne psihičke i fizičke smetnje, bol, patnju i sve druge negativne efekte koji bi mogli nastati kao posljedica mogega sudjelovanja u Projektu i popratnih aktivnosti vezanih uz Projekt. U tom smislu izričito jamčim da neću postavljati zahtjeve za naknadu štete, pokretati sudske sporove, istupati u javnosti ili poduzimati bilo kakve radnje koje bi RTL-u mogle uzrokovati štetu, kako materijalnu tako i nematerijalnu...“. Ovo, između ostaloga, stoji u ugovoru koji su morali potpisati svi sudionici emisije *Big Brother*. Dopusili su producentima da postanu vlasnici njihova života. Obvezali su se da najmanje pet godina poslije završetka emisije (u Nizozemskoj i nekim drugim zemljama taj je rok čak devet godina) neće nikomu pričati o tome što im se sve događalo u „kući“ i o tome kakve su bile posljedice za njihovo zdravlje nakon toga *showa*. Ugovor „stanara“ i RTL-produkcije odlučio sam dati medijima kada mi je jedna mostarska studentica ispričala da njezin četverogodišnji brat odbija jelo i razgovor s roditeljima samo zato što su mu zabranili gledati *Big Brother*. To je bio samo jedan od razloga zašto sam ponosan što je moj stručni projekt (sa suradnicima) *Deset dana bez ekrana* uspio u Hrvatskoj na nacionalnoj razini.

Praktično-stvaralački medijski rad posebno je pogodan za poticanje oblika sukonstrukcijskoga učenja. Ovo je osobito važno raditi u izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima. Razgovori s predstavnicima medijskih kuća i suradnja sa stručnjacima olakšavaju stjecanje potrebnih vještina (Hepp i Krotz, 2010). Iz toga se mogu razviti povoljni uvjeti kroz različita područja za bolju suradnju između državnih vlasti, škole, lokalne zajednice i obitelji (Hepp i Krotz, 2010). Sudjelovanjem u radu

školskih listova, novinarskim radionicama, izložbama, fotografijama, kreiranju videoigara, stripova, reportaža ili videočasopisa djeca i mladi imaju priliku artikulirati svoje ideje koristeći različite medije te razvijati i širiti svoje kreativno-kritične potencijale. Zato i kolegij *Medijska pedagogija* (na nastavničkim fakultetima) treba sagledavati u sklopu razvoja medijske kulture u školama i tretirati kao opći obrazovni standard, a ne kao poseban didaktičko-metodički zadatak. Medijska pedagogija i odgoj za medije trebaju postati referentna točka za osnovne rasprave o ciljevima i zadacima suvremene škole (Miliša, Tolić i Vertovšek, 2009).

Nastavnici, stručni suradnici i roditelji spoznaju da su u brojnim slučajevima učenici više upoznati i/ili koriste tzv. društvene mreže nego oni sami. Cilj odgojno-obrazovnoga preventivnog projekta za nastavnike i roditelje u području medijskoga odgoja treba se temeljiti na usvajanju medijskih kompetencija, odnosno na mogućnosti korištenja novih tehnologija, gdje tako akteri u odgoju i obrazovanju preuzimaju odgovornosti za podizanje kritičke svijesti (Schimdt, 1994). Obrazovna politika i školski kurikulum, s obzirom na utjecaj medija na mlade, moraju reagirati sveobuhvatno, moraju poboljšati uvjete za rad sa suvremenim medijima, implementirati medijski odgoj i razvijati nove oblike medijske kulture na svim razinama obrazovanja.

U svojoj knjizi *Šok današnjice* na više mjesta analizirao sam kako svjetski književni klasici senzibiliziraju najširu javnost o najaktualnijim problemima nekada i danas. Vrhunska književna djela najbolji su put(oka) kako se u takvu stvaralačkom opusu može senzibilizirati čitateljska javnost. Sve ljudske deformacije i/ili patologije sjajno su opisane u djelima klasika književnosti, nerijetko znatno učinkovitije od brojnih socioloških, psihijatrijskih ili psiholoških analiza. Velikani književnosti dali su sjajne psihološke, sociološke ili psihijatrijske opservacije, koji, poput Dostojevskoga, osvjetljavaju tamnu stranu ljudske prirode. Danski književnik Hans Christian Andersen u bajci *Ružno pače* otvara vječitu temu odbačenosti od sredine. Brojne znanstvene studije i istraživanja pokazuju da stigme dopuštaju diskreditiranja svih onih koji odskakuju od prosjeka. No, senzibiliziranje najširega kruga javnosti ne uspijeva znanstvenicima u njihovim člancima ili znanstvenim studijama, jer nemaju takav utjecaj na najširu čitalačku publiku ili ne zapažaju medijsku kulturu u formi književnih djela. Pored Andersena, i naš književnik

Miro Gavran (2017) u romanu *Zaboravljeni sin* opisom glavnoga lika otkriva nam malignu stranu društva u briljantnim opisima stigmatizacije mladića s posebnim potrebama.

U nekoliko svojih knjiga i više medijskih istupa argumentirao sam zašto izliječeni ovisnici i izliječeni od različitih bolesti trebaju biti partneri različitim stručnjacima u svim fazama liječenja. To bi bilo višestruko korisno, a stručnjaci se ne bi tretirali kao osobe koje govore ili pišu metajezikom. Poželjno je da i znanstvenici različitih profila slušaju i uče od „običnih ljudi“ – s ruba života, jer time potvrđuju humanost, što je bitna pretpostavka za željenu simbiozu znanosti i struke sa stvarnim životom. Popularizaciji struke i znanosti sigurno ne pridonose oni koji pišu ili govore (nerazumljivim) metajezikom. Dakako, to su samo neki primjeri kako do željene simbioze struke i medija.

Moj doprinos popularizaciji struke

Kao znanstvenik godinama sam surađivao i pisao kolumne za *Vjesnik*, *Vijenac*, *Hrvatsko slovo*, *Fokus*, *Zadarski list*, *Zadarski regional*, *Slobodnu Dalmaciju*, *Glas koncila*, *Hrvatski list*, *Glas Slavonije*, *Školske novine* i za nekoliko internetskih portala. Od lipnja 2011. do lipnja 2012. godine imao sam stalnu kolumnu na internetskome portalu *dnevno.hr*. Od rujna 2015. godine kolumnist sam na portalu Hrvatskoga kulturnog vijeća (*hkv.hr*). Od 2021. godine pišem i portal za Narod.hr. Pisao sam u rubrici Dnevnik za *Hrvatsko slovo*. Od lipnja 2016. do lipnja 2018. godine u *Glasu Slavonije* za rubriku *Magazin* jednom mjesečno objavljivali su moje osvrtne u svezi s raznim aktualnostima u svijetu i u Hrvatskoj.

U zadnja tri desetljeća imam više od stotinjak objavljenih članaka za stručne časopise i listove za mlade. Od početka svoje? akademske karijere do danas (često) gostujem na okruglim stolovima, tribinama, stručnim seminarima, medijima, školama i civilnome sektoru. Otkada radim na fakultetu, imao sam više od pet stotina razgovora i/li izjava o aktualnim pitanjima iz područja školstva, znanosti, problema i potreba mladih za brojne tiskovine i druge medije. Davao sam komentare ili bio sudionikom na svim važnijim obrazovnim i informativnim emisijama HTV-a: *Znakovi vremena*, *Latinica*, *Indeks*, *Puls Hrvatske*, *Hrvatska uživo*, *Znanstvena sučeljavanja*, *Riječ i život*, *Među nama*, *Dobro jutro*, *Hrvatska*, *Dnevnik HRT-a*, *Lica nacije*, *Paravan*, *Puls Hrvatske*, 8. kat,

Tema dana, Dnevnik TV Nove, Na rubu znanosti... Od 25. rujna 2008. do svibnja 2009. godine bio sam stalni komentator aktualnih pitanja iz područja školstva i znanosti u emisiji *Indeks* (II. program HTV-a). Od studenoga 2014. do srpnja 2015. godine bio sam stalni komentator Slavonske televizije u emisiji pod nazivom *Problem je u glavi*. Uz sedamnaest objavljenih znanstvenih monografija objavio sam i tri knjige iz publicistike i pet knjiga kojima je glavni cilj popularizacija struke. Za radijsko i televizijsko predstavljanje znanstveno-istraživačkoga i stručnoga rada u zadnja dva desetljeća imao sam više od 200 javnih nastupa.

Literatura

- Baacke, D. (1973). *Kommunikation und kompetenz – Grundlegung einer Didaktik der Kommunikation und ihrer Medien*. München: Juventa Verlag.
- Cifrić, I. (2018). *Društveni kontekst obrazovanja*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti.
- Chomsky, N. (2002). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima – Što čitaš?.
- Foucault, M. (1996). Wie wird Macht ausgeübt? In: M. Foucault & W. Seitter (Hrsg.), *Das Spektrum der Genealogie. Frankfurt am Main: Philo, 29-47*.
- Hepp, A. & Krotz, F. (2010). *Theorien der Kommunikations und Medienwissenschaft*. Wiesbaden: VS, 49-63.
- Gavran, M. (2017). *Zaboravljeni sin*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Kellner, D. (1999). Medien und Kommunikationsforschung vs. Cultural Studies. Wider ihre Trennung. In: R. Bromley, U. Götlich & C. Winter (Hrsg.) *Cultural Studies. Grundlagentexte zur Einführung*. Lüneburg: zu Klampen, 341-362.
- Krnić, R. (2013). Ples i upotreba droga kao značenjske prakse u sociologiji rave kulture. *Sociologija i prostor*, 51 (1), 91-107.
- Luhmann, N. (1996). *Die Realität der Massenmedien. 2. erweiterte Auflage*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

-
- Lundby, K. (2009). Introduction: ›Mediatization‹ as a Key. In: K. Lundby (Hrsg.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences*. New York u. a.: Peter Lang, 1-18.
 - Luhmann, N. (1996). *The Theory of Communication*. Amsterdam: Loet Leydesdorff.
 - Meyrowitz, J. (1995). *Medium Theory*. In: D. J. Crowley & D. Mitchell (Hrsg.), *Communication Theory Today*. Cambridge, Oxford: Polity Press, 50-77.
 - Miliša, Z. (2006). *Manipuliranje potrebama mladih*. Zagreb: MarkoM usluge d.o.o.
 - Miliša, Z. i sur. (2012). *Tamna strana ekrana*. Varaždin: TIVA – Tiskara Varaždin.
 - Miliša, M., Tolić, M. & Vertovšek, N. (2009). *Mediji i mladi – prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
 - Miliša, Z. & Spasenovski, N. (2017). Konzumerizam i pedagoške implikacije. *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 21 (2), 69-93.
 - Miliša, Z. (2017). *Šok današnjice*. Osijek: Grafika.
 - Reckwitz, A. (2005). Kulturelle Differenzen aus praxeologischer Perspektive. Kulturelle Globalisierung jenseits von Modernisierungstheorie und Kulturessentialismus. In: I. Srubar, J. Renn & U. Wenzel (Hrsg.), *Kulturen vergleichen. Sozial und kulturwissenschaftliche Grundlagen und Kontroverse*. Wiesbaden: VS, 92-111.
 - Schmidt, S. J. (1994). *Kalte Faszination. Medien, Kultur, Wissenschaft in der Mediengesellschaft*. Weilerswist: Velbrück.
 - Winter, R. (2000). Was ist populäre Unterhaltung? Die Perspektive der Cultural Studies. In: *Medien praktisch. Zeitschrift für Medienpädagogik*, Heft 4, 21-26

Plenary presentation
Received on January 20, 2023

ZLATKO MILIŠA

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, Osijek
zmilisa@ffos.hr

POPULARIZATION OF MEDIA CULTURE AND MEDIA EDUCATION

Abstract

The article presents new aspects in analyses of the relations between media culture and media education. The main thesis in the paper is that culture is transformed into media culture and that it should be used through highly valued cultural and artistic works through new media/or through known forms of literary works. The best literary works, as an unavoidable part of the media culture, are the best way to sensitize the widest readership through such a creative work. Media culture must be directly related to media upbringing and therefore enable the successful development of the process of education in the so called *cyber-society*. Not one theory inside the framework of media culture can be of use if it is treated outside the context of upbringing for the media. The greater the awareness of the negative impact of the media, the less chance there is of indoctrination, worldview and other divisions and manipulative action. From this assumption comes one of the main questions: How can we integrate media culture (as part of media education in the school curriculum) as an indispensable part of the culture of the modern school? In the second part of the article, the author points out that the citizens' courage and task of intellectuals is to participate with the help of the media in the popularization of the profession and to point out all social deformations. Media are an excellent mediator here and thus it is

important to develop a new paradigm of media culture, because without such an approach there is no education for democracy. It is encouraging that in recent years an increasing number of scientific institutes, agencies and faculties have valued the popularization of profession and science highly. The author proposes that the university should evaluate how much a particular scientist has been invited by the media to comment on different social phenomena.

Keywords: popularization of media culture, science and education for the media

UDK: 070.16:316.77

316.774

Plenarno izlaganje

Primljeno: 20. I. 2023.

DAMIR KUKIĆ

Univerzitet u Zenici, Filozofski fakultet, Zenica

damirkukic@yahoo.com

IZMEĐU KRITIČKOGA DISKURSA I TABLOIDIZACIJE

Sažetak

Mediji imaju nekoliko bitnih funkcija među kojima je i predstavljanje znanstvenih dostignuća. Znanost je veoma bitna s gledišta razvoja svake zajednice i, u strateškome smislu, ulaganje u znanost treba biti prioritet. Zatvorena i zaostala društva zapostavljaju razvoj znanosti. Osim toga, ni mediji joj ne posvećuju dovoljno pažnje, odnosno izvještavanje o znanstvenim istraživanjima podređuju principima tabloidizacije i ostvarivanja profita. U takvoj situaciji jako je bitno predstaviti znanost kao javno dobro, neophodno za kvalitetniju budućnost, i razvijati koncept medijske pismenosti. U suprotnome, takvo društvo nazadovat će i znanstveno znanje svest će na ideologiju.

Ključne riječi: mediji, znanost, istina, tabloidizacija, medijska pismenost

Uvod

Od početka djelovanja elektroničkih medija kao javnih servisa, što se može povezati još s nastankom BBC-ja, ističu se informativna, edukativna i zabavna funkcija tih medija. Tijekom dvadesetoga stoljeća brojni autori identificirali su nekoliko ključnih funkcija medija bez kojih se ne mogu zamisliti moderne društvene zajednice. Bez obzira na različite

pristupe u utjecaju medija na recipijente, kao i na (ne)moć medija da svojim sadržajima mijenjaju stavove i ponašanja primatelja poruka, stručnjaci su prepoznali važnost medija za popularizaciju znanosti.

Objavljivanje medijskih sadržaja o znanosti, znanstvenome i istraživačkome radu predstavlja jednu od zahtjevnih novinarskih funkcija. To podrazumijeva ne samo temeljne novinarske vještine i privrženost etičkim postulatima nego često i posebno znanje o (znanstvenoj) materiji o kojoj se stvara medijski sadržaj. Isto tako, to podrazumijeva i svojevrsnu novinarsku vještinu senzibiliranja masovne publike za teme koje na prvi pogled mogu biti nerazumljive ili nebitne.

U tome kontekstu mediji mogu promovirati znanost kao ljudsku djelatnost koja poboljšava kvalitetu života i koja nastoji riješiti brojne probleme. Takvim pristupom mediji mogu popularizirati znanost, ali, što je još bitnije, mogu pridonijeti tomu da se znanost promatra u društvu upravo onako kako je i treba promatrati – važnost znanosti takva je da od pozicije koju ona ima u nekome društvu izravno zavise i opstanak toga društva i njegov eventualni razvoj. No, tu dolazimo do najmanje dvaju problema: jedan je od njih sama strategija razvoja neke društvene zajednice, a drugi je povezan s procesom kontinuirane i sveopće komercijalizacije medija i njihovih sadržaja.

Zatvorena i zaostala društva ne pridaju pažnju znanosti i u njihovoj strategiji ne postoji potreba izdvajanja sredstava za razvoj znanstvenoga znanja. U takvim društvima ne postoje zajednice znanstvenika koje istražuju i propituju probleme, a istine o društvenim pitanjima kreiraju se na temelju ideoloških i političkih direktiva prilagođenih određenim interesima. Kritički diskurs omalovažava se, a istraživanje ključnih (društvenih) problema svodi se na formu političkih parola. U takvim društvima znanost je nebitna pa, kao takva, ni medijima ne može predstavljati zanimljivu temu.

S druge strane, bez obzira na to modeliraju li matrice vrijednosti otvorena ili zatvorena društva, imamo medije koji uglavnom nastoje funkcionirati u skladu s principima profita. Komercijalizacija medijskih sadržaja i njihovo podređivanje sveopćoj komodifikaciji odavno je iz društva spektakla preraslo u tabloidizaciju svih tema i svega onoga čega se mediji dotaknu. Komercijalizacija medija globalni je proces s globalnim političkim i kulturnim posljedicama.

Masovna produkcija i potreba za globalnim širenjem tržišta trebaju masovne konzumente sa skromnim informativnim potrebama i estetskim ukusima. Proces tabloidizacije označava površan i pojednostavljen pristup stvarnosti, uz neprestano inzistiranje na senzaciji i senzacionalističkim dimenzijama događaja i procesa. Ovaj aspekt povlađivanja *bezazlenu duhu* publike eskalirao je kada se shvatilo da podatci o čitanosti i gledanosti ne pokazuju samo utjecaj medija i njihovu ulogu nego i da su neizbježan element u potrošačkome svijetu i konzumerističkoj kulturi.

Znanost i sloboda

Prisustvo znanosti u medijima izravno je povezano s jednostavnim pitanjem – zašto je znanost bitna? Znanost svakako podrazumijeva znanstveno znanje. Ono započinje postavljanjem pitanja, odnosno započinje od problema. Ti problemi, prije svega, mogu biti praktični, a jedan od posljednjih globalnih praktičnih problema, pandemija koronavirusa, na najbolji način ukazao je na važnost medicinskih znanosti. Drugi primjer može se odnositi na neki teorijski problem poput daljnjega provjeravanja teorije struna ili „kako dalje istraživati jedinstvenu teoriju polja“ (Popper, 1999: 14).

U svakome slučaju znanost se suočava s problemima čije (djelomično) rješavanje često određuje kvalitetu života i čovjekovu budućnost. Povezano je? s imanentnim ciljem svake znanosti, a to je traganje za istinom, koje je potrebno oplemeniti idejom kako nikada ništa ne možemo znati sa sigurnošću, odnosno kako nikada ne možemo biti sigurni da su znanja do kojih smo došli apsolutno izvjesna. Tako nas traganje za znanstvenim istinama usmjerava traganju za greškama „da bismo ih mogli ispraviti“ (Popper, 1999: 14), odnosno sokratovskoj ideji kako uvijek, bez obzira na to do kakva smo saznanja došli, treba postupati kao: *Znam da gotovo ništa ne znam.*

Upravo u znanosti može se uočiti i pratiti ta logika postupna napredovanja uz stalno otkrivanje grešaka i njihova popravljivanja u novonastalim premisama i teorijama. U tome kontekstu može se promatrati ideja kako je materijalizam prevladao samoga sebe: materijalizam i fizikalni svijet Isaaca Newtona prevladani su teorijama vibracija nematerijalnoga etera koji se sastoji od polja sila, pa je i taj kompleks teorija prevladan

novim znanstvenim programima koji materiju objašnjavaju kao vibracije polja vjerojatnosti (Popper, 1999: 22).

Znanstveno znanje kreira se na temelju preciznih i provjerljivih kriterija. Osim toga, znanstveno znanje predstavlja određeni kontinuitet prema kojemu se u istraživačkom procesu postavlja nova hipoteza: u znanosti postoji racionalni kriterij napretka. Nova hipoteza treba objasniti sve ono što i stara, ali mora izbjeći neke greške stare hipoteze kako bi objasnila stvari (proces) koje prethodna hipoteza nije mogla objasniti, čak niti predvidjeti. Takva struktura i traganja i puta do novoga znanstvenog saznanja omogućava postupan napredak uz prevladavanje i otklanjanje grešaka iz prethodno stečene znanstvene spoznaje.

Važnost znanosti za čovjeka i društvo općenito najviše se ogleda u konceptu slobode. Naime, traganjem za istinom i rješavanjem određenih problema čovjek ujedno traga i za proširenjem svoje slobode. Znanost, rješavajući probleme s kojima se suočava, otvara nove mogućnosti, pa je znanstveno traganje za istinom i traženje novih mogućnosti. Povećavanje broja alternativa jest i proširenje slobode izbora, tako da nam nova znanstvena saznanja otvaraju i nove horizonte, odnosno proširuju našu slobodu.

Ovo je jedan od postulata i kantovskoga razmišljanja o znanosti. Prema takvim tumačenjima znanost omogućava da čovjek izide iz prostora nesamostalnosti, odnosno znanost je samooslobađanje čovjeka putem znanja. Upravo ona pokreće proces u kojemu se izum deskriptivnoga „prikazivačkog ljudskog jezika“ (Popper, 1999: 31) transformira u jedan novi izum koji predstavlja racionalnu kritiku (izum kritike). Kritika stvara mogućnosti da racionalno identificiramo greške, otklanjamo ih i prirodnu selekciju zamijenimo svjesnom/racionalnom selekcijom.

Upravo su to elementi koji razlikuju čovjeka od životinjskoga svijeta u kojemu, također, možemo prepoznati i izražavanje i korištenje signala/simbola. Upotreba jezika i izuma kritike stvorila je od ljudske zajednice jedinstven entitet koji može provjeravati istinitost svojih saznanja na temelju kritičkih argumenata. To je proces u kojemu, otkrivajući istine o prirodi, svijetu i društvu, čovjek koristi racionalnu kritiku i dolazi do znanstvenoga saznanja. Ovakvu vještinu i sposobnost racionalne kritike ne posjeduju druga poznata bića.

Znanstveno znanje daje nam moć da prekoračimo granice koje obilježavaju našu slobodu. Prelazak tih granica spoznaja stvara nove horizonte slobode, ali to podrazumijeva još jednu vrlo bitnu značajku znanosti. Riječ je o volji i spremnosti da se čovjekovo djelovanje i razmišljanje oslobodi straha i različitih čimbenika koji ga čine nesamostalnim. Poruka *Sapere aude* – imaj hrabrosti da koristiš vlastiti razum – jest i sokratovska i kantovska poruka koju ne možemo vezati samo za znanost.

Ova poruka upućuje nas na bit ljudskoga bića i njegovu sposobnost da vlastitim umom pomjera granice slobode. Istovremeno to je poruka koja nas upućuje na samooslobađanje pomoću znanja jer nas samo ono može duhovno osloboditi – to je još jedan kantovski koncept koji se povezuje s pitanjem slobode i morala, odnosno s pitanjem što trebamo činiti kao ljudi. Imperativ da se ima hrabrosti koristiti vlastiti razum jest ujedno i imperativ biti slobodan i poštovati slobode i različitosti drugih – ustvari, širenje znanja „znači da moramo ostati otvorenim društvom – otvorenost prema idejama i ljudima iz drugih dijelova svijeta“ (Stiglitz, 2020: 185).

Znanost ima i svoje druge dimenzije prema kojima mjerimo njezinu važnost za razvoj društva i kvalitetu njegova života. Tako se znanje koje se steče, između ostaloga, kroz obrazovnu i, naravno, znanstvenu djelatnost, izravno povezuje s istinskim bogatstvom naroda, odnosno nacije ili države. To bogatstvo neke države određuje se sposobnošću osiguravanja visoka životnog standarda za sve građane te države. A taj cilj može se ostvariti jedino „stalnim porastom produktivnosti“ koji se temelji ulaganjem, „što je najvažnije, u ‘znanje’“ (Stiglitz, 2020: 8).

U tome kontekstu znanost predstavlja temelje postojanja i razvoja moderna svijeta tako da gotovo sve stvari koje danas poznajemo i koristimo, „od električne struje, preko tranzistora i računala, do pametnih telefona, lasera i najsuvremenije medicine, plod su znanstvenih otkrića“ (Stiglitz, 2020: 10). Dugi niz godina sveučilišta i istraživačke institucije proučavale su svijet i prirodu u kojima živimo, a pritom „nije riječ samo o tim tehnološkim izrazito naprednim pomacima : čak i naše ceste i zgrade počivaju na znanstvenom napretku“ (Stiglitz, 2020: 10).

Upravo su, prema nekim autorima, napredak tehnologije i znanosti doveli do razvoja ekonomije i demokracije (Stiglitz, 2020: 11), odnosno do povećanja proizvodnje i poboljšanja životnoga standarda velika broja

ljudi. Obrazovanje i znanje, a time i znanstveno znanje, elementi su koji su pridonijeli i pridonose smanjenju nejednakosti – ključna snaga konvergencije kao procesa kojim se smanjuje ekonomska nejednakost između ljudi jest „proces širenja znanja i ulaganja u profesionalno kvalificiranje i obrazovanje“ (Piketty, 2015: 28).

Taj proces širenja znanja i vještina „centralni je mehanizam koji istodobno omogućava opći rast produktivnosti i smanjenje nejednakosti“ (Piketty, 28). Smanjenje siromaštva i povećanje životnoga standarda građana danas se može poticati upotrebom određenih tržišnih mehanizama, ali to se, prije svega, postiže kroz „proces širenja znanja – javnog dobra u pravom smislu riječi“ (Piketty, 28). Znanost je, dakle, čimbenik koji je kreirao i čitav ambijent za funkcioniranje (post)modernoga društva s određenim i ekonomskim i političkim elementima karakterističnim za koncepte pluralnosti, vladavine prava, jednakosti i slobode.

Očito je kako je neophodno isticati „činjenice da je istinski izvor bogatstva neke zemlje ... znanje, učenje, kao i napredak znanosti i tehnologije“ (Stiglitz, 2020: 184). Isto tako, neophodno je u javnome medijskom prostoru i u kreiranju prioriteta strategije neke društvene zajednice naglasiti važnost znanstvenih istraživanja jer su ona temelj našega znanja. Znanstvena istraživanja dovode nas do znanja i tehnoloških inovacija koji su javno dobro, odnosno „nešto od čega bismo svi mogli imati koristi kad bi bilo dostupno“ (Stiglitz, 2020: 184).

Često su interesi velikih kompanija i transnacionalnih korporacija ono što određuje i usmjerava znanstvena istraživanja. Sve je veći broj primjera kada komercijalni zahtjevi utječu na sadržaj i rezultate istraživanja. Takvi slučajevi, gdje je ostvarivanje profita na prvome mjestu, ugrožavaju ne samo etičnost i objektivnost znanstvenih istraživanja nego i postulate na kojima počivaju ideje sveučilišta i znanosti.

Zato je jako bitno da se znanost, obrazovanje i upotreba znanja ne svedu samo na (tržišno) djelovanje privatnih kompanija. Naprotiv, ove komponente moraju biti predmetom javnoga interesa kao posebna javnog dobra i stoga je neophodno osigurati stalna javna ulaganja u istraživanja „kao i u takav obrazovni sustav koji može podupirati unapređenje znanja“ (Stiglitz, 184). Takva strategija jedini je moguć način da se, između ostaloga, povećava bogatstvo nacije, a smanjuje razlika između bogatstva pojedinaca, ali i između bogatih i siromašnih nacija.

Zajednice znanstvenika

Sve navedene značajke mogu se primijeniti na različita znanstvena područja. Istraživanja u području medicine i javnoga zdravstva, zatim temeljna istraživanja i tehnološka unaprjeđenja možda su ona na koja prvo pomislimo kada u javnome diskursu govorimo o znanosti i znanstveno-istraživačkome radu. No, i društvene i humanističke znanosti nisu ništa manje bitne kada je riječ o unaprjeđenju kvalitete života i razumijevanja procesa i svijeta u kojima živimo.

Dovoljno je identificirati nekoliko događaja koji su imali globalni utjecaj, poput pandemije, ekoloških problema, napada Rusije na Ukrajinu, poskupljenja i inflacije, ogromnih imigracija, energetske krize, kako bismo shvatili da se suočavamo s problemima koje nećemo moći riješiti bez novih (znanstvenih) saznanja. U tome kontekstu ponavljanja greška iz prošlosti postaju pravilo koje, očigledno, možemo nadvladati isključivo ako na te greške ukazujemo kroz znanstvene autoritete i otklanjamo ih djelovanjem racionalnih globalnih i nacionalnih aktivnosti iz domene politologije, političke filozofije i ekonomije.

Isto tako, to pravdanje današnjih političkih i ideoloških, čak i ratnih, poteza argumentima iz prošlosti ne samo da izgleda anakrono, neispravno i manipulativno nego i jasno dokazuje kako se svaka ljudska glupost i nepravda te svaki ljudski zločin mogu pretvoriti u svoju suprotnost. Tako i zakoni o porezima mogu biti predstavljeni kao „epohalni“ iako predstavljaju oblik legitimna oduzimanja novca od siromašnih i presipanja u ruke onih koji su već bogati (poput zakona na kojemu je inzistirao tadašnji predsjednik SAD-a Donald Trump) ili političari koji su potencirali ratnohuškačku retoriku i čak odobrili upotrebu oružja za napade na civile. U dijelu nacionalne kulture sjećanja figuriraju kao nacionalni heroji i spasitelji, a ne kao zločinci.

Na prostorima Zapadnoga Balkana, u ovome kontekstu, znanstvena su istraživanja i znanstveno znanje itekako neophodni kako bi se demontirali nacionalni mitovi i na njima prekrojene istine o nacionalnim veličinama, žrtvama i herojima. Funkcioniranje kulture sjećanja neophodno je neprestano korigirati i dopunjavati rezultatima znanstvenih istraživanja. Tako u političkoj praksi treba dati prednost povijesti koja se od nacionalnih kultura sjećanja razlikuje prema ključnim, „kritici

izvora, empirijskoj proverljivosti, racionalnoj logičkoj argumentaciji ... i diskurzivnom zaključivanju“ (Kuljić, 2006: 132).

Različiti politički i ideološki interesi, kao i dihotomija koja je prisutna u konceptu kolektivnoga pamćenja, zahtijevaju neprestano istraživanje posebno na Zapadnome Balkanu. Sjećanje na prošlost i njezina upotreba u aktualne političke svrhe mogu stvoriti i stvaraju nove kontroverze i nove konflikte. Stoga je znanstveno traganje za istinom na ovim prostorima ujedno i traganje za argumentiranom *ars memorativom* (Kuljić, 2007) na temelju koje će se razvijati kultura sjećanja tako da se prošlost ne zaboravi, ali da se istovremeno kritički preispituje to što se dogodilo zbog donošenja današnjih i budućih odluka.

Znanost na prostorima Zapadnoga Balkana, posebno kada je riječ o Bosni i Hercegovini, nema posebnu ulogu i nije među prioritetima koje kreiraju nacionalne politike. Kako bi se to promijenilo i kako bi znanost sudjelovala u rješavanju brojnih problema s kojima se suočavaju društvene zajednice na ovim područjima, recimo s problemom permanentne manipulacije kolektivnim sjećanjima i narativima, potrebno je omogućiti stvaranje zajednica znanstvenika.

Bez takvih zajednica znanstvenika, koje autonomno i slobodno istražuju i razmjenjuju informacije, uz pomoć odgovarajućih javnih ulaganja jer je riječ o javnome dobru koje, kao što smo vidjeli, ima višestruki značaj za društvo i svakoga pojedinca, ne može se govoriti o etabliranju znanstvenoga znanja. Naprotiv, u tim situacijama znanost se pretvara u ideologiju koja opslužuje aktualne političke vlasti, a za znanstveno priznatu istinu promovira se ono što je verificirala dominantna ideologija.

Tako verificirano „znanstveno“ znanje, posebno u društvenim i humanističkim znanostima, postaje svojevrsnim programom koji treba usvojiti i prije nego što se svijet i procesi oko nas počnu istraživati. Znanje ove vrste, koje se ne propituje i ne istražuje kroz znanstveno utvrđenu metodologiju i kroz slobodne znanstvene zajednice, funkcionira kao uputstvo za ostvarenje društvene i političke prakse.

Nedostatak takve zajednice znanstvenika, koja slobodno i otvoreno sudjeluje u javnim raspravama i rješavanju društvenih problema, u bitnome otežava razvoj znanosti na ovim područjima. U takvoj situaciji znanstveno znanje i akademske istine djeluju kao „još-ne-ostvorena-istina“, odnosno kao „već-ostvorena istina“ (Vlaisavljević, 2003: 91). Tako

se znanost instrumentalizira i svodi na razinu ideologije, dok društvo u cjelini počinje prvo stagnirati, a onda i odustajati od svoga razvoja i bolje budućnosti.

Istraživanje načina komuniciranja među znanstvenicima podrazumijeva, između ostaloga, razmatranje koncepta informacijskoga ponašanja koje označava, prije svega, praksu traženja i korištenja informacija. Teorije koje su proučavale ovaj koncept u početku su bile usredotočene na sam sustav unutar kojega su postojale informacije i mreže korisnika. No, u zadnjem desetljeću 20. stoljeća počeo je prevladavati teorijski pristup koji je informacijsko ponašanje povezo s ulogom i potrebama samoga korisnika informacija. Prelazak iz tradicionalne paradigme, koja je istraživala, prije svega, statičnu strukturu, na novu paradigmu rezultirao je i drugačijim pristupom istraživanju procesa prikupljanja i razmjene informacija unutar znanstvene zajednice.

Istraživanje informacijskoga ponašanja u tome novom kontekstu podrazumijevalo je, između ostaloga, promjenu fokusa s objektivne informacije prema elementima subjektivnoga tumačenja neke informacije, zatim promjenu uloge korisnika informacija s mehaničke i pasivne ka konstruktivnoj i aktivnoj, kao i promjenu kada je riječ o pogledu na problem koji se s atomističkoga transformira na holistički pogleda te sve manju upotrebu kvantitativnoga istraživanja u korist kvalitativnih analiza.

Istraživanje procesa traženja i upotrebe informacija u kontekstu postalo je popularno krajem 20. stoljeća. Ovaj model poslužio je i za istraživanje načina akademskoga komuniciranja, odnosno komuniciranja znanstvenika pri čemu svaku razinu komunikacije predstavlja krug u čijemu je centru korisnik informacija. Klasifikacija tih razina izgleda ovako (prema Tabak i Kukić, 2013: 10): (1) znanstvenik unutar svoje kulture; (2) znanstvenik unutar političkoga sustava; (3) znanstvenik unutar svoje grupe; (4) znanstvenik unutar referentne grupe; (5) znanstvenik unutar *invisible collegea*; (6) znanstvenik unutar formalne organizacije; (7) znanstvenik unutar tima; (8) znanstvenik u svojoj glavi; (9) znanstvenik unutar formalna informacijskog sustava.

O svakoj ovoj razini potrebno je istaknuti ono najbitnije (Tabak i Kukić, 2013: 10-11). Najveći opseg ima razina koji označava pripadnost znanstvenika svojoj kulturi. Unutar toga kruga stvaraju se fondacije za

financiranje istraživanja i sveučilišta te se promovira važnost znanstvenih otkrića. Druga je razina ona na kojoj postoji bitan utjecaj politike: tu se operira vrijednostima nacionalnoga karaktera koje onda politiziraju znanstvenu zajednicu, posebno određujući financijsku podršku istraživanja o čemu odlučuju politički i, nerijetko, vojni centri moći.

Treća i četvrta razina jesu krugovi u kojima se komunikacija ostvaruje među znanstvenicima koji pripadaju istim i srodnim znanstvenim disciplinama, odnosno koji imaju isto ili slično obrazovanje (specijalizaciju). *Invisible collegea* razina je koja se odnosi na grupe znanstvenika koje ne žive i ne rade na istoj lokaciji, nego međusobno komuniciraju na temelju bliskih osobnih odnosa i srodnih interesa.

Znanstvenici unutar formalne grupe i unutar tima tragaju i koriste informacije u svojim ustanovama u kojima rade, odnosno u istraživačkim timovima koji sudjeluju u konkretnim istraživačkim projektima i programima. Osmu je razinu okvir koji je povezan sa svim ostalim razinama i predstavlja individualnost i interpersonalne odnose znanstvenika, odnosno njihovu kreativnost, motivaciju i inteligenciju. Znanstvenik unutar formalna informacijskog sustava, u okviru devete razine, jest aktivan korisnik informacija u bibliotečnim i informacijskim sustavima sveučilišta, akademskih ustanova, knjižnica i istraživačkih centara.

S aspekta razvoja znanosti, a time i društva u cjelini, ključno je omogućiti kreiranje zajednica znanstvenika, bez obzira na to o kojoj je razini riječ, radi njihova međusobnog komuniciranja i slobodne znanstvene debate o problemu koji se istražuje. Bez toga je nemoguće očekivati da će traganje za istinom, što je imanentno znanstvenomu istraživanju, doći do novih znanja i otkrivati greške koje je neophodno uklanjati. U takvim situacijama ukidaju se znanstveni kriteriji, a znanstvene istine svoje mjesto ustupaju političkim parolama.

Medijska pismenost

Masovni mediji imaju nekoliko svojih bitnih funkcija. Od nastanka BBC-ja, kao jednoga od najstarijih javnih emitera/servisa na svijetu, pa do danas te se funkcije uglavnom usredotočuju na informativnu, zabavnu, edukativnu, političku, ekonomsku, orijentacijsku, kulturnu, znanstvenu i vjersku funkciju te na funkcije dodjele statusa i akcije. Mediji u svojim sadržajima potenciraju teme oko kojih se stvara javno mišljenje

te, ujedno, stvaraju i interpretativni okvir unutar kojega će se potencirati/negirati određene vrijednosti i oblici ponašanja.

Mediji su već odavno globalni fenomen. Njihova rasprostranjenost, stalna svakodnevna prisutnost u životima ljudi širom svijeta te broj recipijenata medijskih poruka samo su neki od bitnih pokazatelja uloge i važnosti masovnih medija. Kada se tomu pridoda i njihova uloga u kreiranju *agenda settinga* (tema o kojima se stvara javno mnijenje) i afirmaciji vitalnih društvenih vrijednosti, onda je jasno zašto mediji i medijska kultura predstavljaju jako bitne teme proučavanja u području ne samo komunikologije i mediologije nego i sociologije i kulturologije.

Problem važnosti medija i njihova utjecaja na publiku u znanstvenome smislu prisutan je od dvadesetih godina prošloga stoljeća kada nastaju i prve teorije o funkcioniranju masovnih medija. Prema tim prvim teorijama mediji su bili (sve)moćni jer su djelovali izravno i neposredno, prema principu iz tehničkih znanosti: uzrok – posljedica ili stimulans – reakcija. Takav teorijski model koji predstavlja masovnu persuazivnu djelatnost medija odavno je prevladan. No, potreba za stalnim i kvalitetnim medijskim obrazovanjem i konceptom pismenosti danas je još važnija nego ranije.

Medijska pismenost razvija se od sedamdesetih godina 20. stoljeća i danas predstavlja jedan veoma bitan i razvijen element obrazovanja, posebno mladih. Važnost ovoga koncepta naročito je došla do izražaja nakon eksplozivna razvoja novih medija (interneta) i mogućnosti da se broj umreženih ljudi koji traže, dobivaju i šire informacije povećava enormnom brzinom i da, pri tome, i djeca postaju sudionici komunikacijskih procesa.

Medijska pismenost koncept je na temelju kojega se razvija kritičko razumijevanje masovnih medija, njihovih tehnika i sadržaja. Medijska pismenost ujedno je i koncept kojim se razvijaju sposobnosti i vještine za samostalnim stvaranjem medijskih proizvoda.

Pojedini autori ističu kako je medijska pismenost, ili medijsko obrazovanje, bitna za stvaranje i razvijanje medijskih kompetencija kao što su: informatička znanja i shvaćanja ambivalentne uloge medija, razvoj interpersonalne komunikacije, konstrukcija metodičkih i didaktičkih instrumenata (Miliša, Tolić i Vertovšek, 2010: 35). Prema drugim autorima ključne aktivnosti u okviru medijske pismenosti jesu pristup

informacijama, njihova analiza i evaluacija te komunikacija, odnosno kreiranje informacija i njihova diseminacija. Isto tako, u teorijskim razmatranjima ukazuje se na uporišta medijske pismenosti: osobni položaj pojedinca, raspoloživo znanje i vještine koje se trebaju steći (prema Sivrić, 2021: 97).

Analizirajući koncept medijske pismenosti, možemo identificirati pet bitnih komponenti (Thoman i Jolls, 2008: 37). Jedna od njih odnosi se na pitanje: Tko je kreirao poruku?, odnosno ta komponenta počiva na stavu kako su sve medijske poruke konstruirane. Druga bitna komponenta utemeljena je na postavkama da su medijske poruke konstruirane tako da koriste kreativni jezik i da taj proces podrazumijeva određena pravila. Pitanje koje se postavlja kod razmatranja ove komponente jest: Koje su kreativne tehnike korištene kako bi medijski sadržaj (medijska poruka) privukao pažnju?

Treća komponenta povezana je s idejom kako različiti ljudi drugačije doživljavaju istu medijsku poruku. To podrazumijeva da se prilikom analize ove komponente u medijskim sadržajima promatra komu je namijenjena medijska poruka, odnosno što bi različite grupe publike mogle misliti i osjećati o toj medijskoj poruci. Četvrta komponenta ukazuje na postavku na kojoj inzistiraju najrecentnije teorije medija, čiji je transakcijski pristup utemeljen na socijalnome konstruktivizmu, kako mediji u svojim sadržajima prikazuju stvarne događaje i procese dajući im određeno (vrijednosno) značenje, odnosno vrijednosni interpretativni okvir. Zadatak istraživanja u okviru medijske pismenosti jest utvrđivanje koje su vrijednosti i modeli ponašanja zastupljeni (ili nisu) u analiziranim medijskim sadržajima. Peta komponenta također je jako bitna. Odnosi se na postavku prema kojoj su medijske poruke organizirane radi ostvarivanja ili moći ili profita.

Medijska pismenost predstavlja koristan i praktičan okvir, kompleks aktivnosti ili koncept na temelju kojega možemo kritički analizirati medijske sadržaje identificirajući dva procesa (konstruktivni i dekonstruktivni) i matricu značenja, ne samo za pojedine znakove upotrijebljene u medijskim sadržajima nego i za višeslojnu simboliku tih sadržaja i poruka (Kukić, 2013: 81). Medijska pismenost proces je koji treba omogućiti razumijevanje uloge medija u društvu, aktivnu ulogu u

procesu unaprjeđenja funkcioniranja medija kao i razumijevanje i usvajanje ključnih vještina potrebnih za samostalno sudjelovanje u javnoj komunikaciji.

Obrazovanje za medije danas predstavlja jednu od veoma važnih komponenti čovjekove pismenosti. U situaciji u kojoj smo izloženi brojnim medijima i medijskim sadržajima neophodno je, posebno kada je u pitanju obrazovanje mladih, kontinuirano i kvalitetno djelovati na razvoju medijske pismenosti. Između ostaloga, to znači i inzistiranje na ispunjavanju medijskih funkcija, pa tako i kada je riječ o znanstvenoj funkciji, te na kreiranju odgovorna, racionalna i učinkovita javnog mnijenja.

Unaprjeđenje medijske pismenosti javnosti jako je bitno jer je samo kvalitetno informirana javnost sposobna kritički rasuđivati o medijskim sadržajima i razumjeti probleme koje znanost istražuje, odnosno prepoznati važnost znanosti. S druge strane, mediji mogu ispunjavati svoju javnu funkciju i aktualizirati i popularizirati znanost. To se može postići tako što će, kao prvo, posvetiti više vremena i prostora znanstvenim temama. Isto tako, mediji trebaju kontinuirano, uz stručne komentare i pojašnjenja, ukazivati na probleme koje znanosti proučavaju kao i na načine njihovih rješavanja.

Mediji mogu i trebaju, posebno oni koji djeluju kao javni servisi, popularizirati obrazovanje i znanost te, kao što je istaknuto, predstavljati (znanstvene) probleme s kojima se čovjek suočava i kao pojedinac i kao član društvene zajednice, nacije i globalnoga društva. Ostvarivanje takvih ciljeva podrazumijeva poštivanje svih onih profesionalnih i etičkih kriterija koji su postavljeni pred novinare i medije bez obzira na to o kojoj temi izvještavaju. Osim posebna znanja za kreiranje sadržaja o znanosti i znanstvenom radu, novinari i mediji suočavaju se s još jednim problemom.

Riječ je o procesu tabloidizacije koji već desetljećima podređuje medijske sadržaje interesima profita i kulturi komercijalizacije, kao i o modeliranju jednoga novog oblika *celebrity* kulture u medijima. Proces tabloidizacije ne može se zamisliti bez djelovanja velikih medijskih transnacionalnih korporacija čija produkcija odražava strategiju koncentracije medijskoga vlasništva i strategiju usmjerenu prema ostvarivanju što većega profita. Tabloidno novinarstvo, kao produkt komercijalizacije

medija, potiskuje brojne kvalitetne i bitne informacije, a prednost daje senzacionalizmu, zabavi, aferama i vijestima o zvijezdama i poznatima.

Proces tabloidizacije više se ne odnosi samo na jednu vrstu medija ili na određene medijske sadržaje. To je postao (dominantan) pristup medijskoga prikazivanja stvarnosti, a karakterizira ga, kao prvo, tabloidni stil. Ovaj stil podrazumijeva isticanje senzacije i dramaturškoga elementa nekoga događaja radi izazivanja pažnje kod publike. Isto tako, ovaj je stil površan, sažet, vezan za privatnost poznatih osoba, a često je polariziran i inzistira na jeftinoj dramatici.

Jedno je od obilježja tabloidnoga stila i pomjeranje usredotočenosti s društveno relevantnih tema na marginalne teme koje su zabavna, trivijalna i senzacionalističkoga karaktera. To pomjeranje tematske usredotočenosti može se identificirati i kod prikazivanja bitnih političkih tema gdje se pažnja usmjerava prema različitim pikanterijama, narativima o modnim detaljima, gastronomiji, mjerama osiguranja itd. Tabloidni stil podrazumijeva i preferiranje videokomponente, odnosno potenciranje vizualizacije događaja i aktera tih događaja. Takav se koncept u potpunosti uklapa u *videosferu* – doba (aktualno) u kojemu je ljudska kultura određena televizijom i internetom i gdje je izgled – *image* ono što predstavlja najvažniju paradigmu privlačenja.

Uz tabloidizaciju medijskih sadržaja usporedno se razvija još jedan medijski i kulturološki fenomen – *celebrity* kultura. Za razliku od nekih drugih razdoblja u povijesti čovječanstva, kada su slavne i popularne ličnosti postojale na temelju svoga rođenja i nasljedstva (nasljednici kraljevskih i političkih dinastija) ili na temelju objektivnih zasluga i rezultata postignutih u područjima svoga djelovanja (umjetnici, sportaši, biznismeni, inovatori, znanstvenici), u suvremenome kontekstu televizija i internet stvaraju novu vrstu popularnih ličnosti – to su najčešće anonimne osobe koje nakon medijskih intervencija i sudjelovanja u *reality* programima postaju slavni.

U tome procesu nova medijska praksa stvara situaciju u kojoj *celebrityji* mogu biti i oni pojedinci koji su do jučer bili potpuno nepoznati. Suvremena medijska produkcija omogućila je da ideja Warhola o nekoliko minuta slave za svakoga tko stane pred televizijske kamere postane medijska i društvena stvarnost. Popularnost *celebrity* strategija pretvorila se u obrasce na kojima, između ostalih, počivaju komodifikacija i

komercijalizacija medijskih sadržaja. Unutar ove strategije produciraju se sadržaji koji primarno funkcioniraju kao produkti za masovnu konzumaciju i ostvarivanje profita.

Mediji često radi privlačenja pažnje publike a time i oglašivača i ostvarivanja profita, tabloidnim stilom prikazuju teme iz znanosti i znanstvenoga rada. U tome kontekstu pokazuje se kako su takvi sadržaji „sušta negacija morala i duha“ (Sulejmanpašić, 2022: 22), negacija istine, odnosno negacija upravo onoga što je bit traganja i istraživanja u znanosti. Tabloidnim stilom znanstveni problemi i rezultati predstavljaju se na senzacionalan i površan način tako da javnost ne dobiva kvalitetne informacije i jednostavno stvara pogrešnu sliku. Umjesto kritičkoga diskursa i racionalnih argumenata dobivamo tabloidnim stilom oblikovanu predstavu o nekoj znanstvenoj temi na pojednostavljen, jednostran i pomalo senzacijama obojan način.

Tako se neki problemi, kao što je to bilo na početku pandemije izazvane koronavirusom, pogrešno predstavljaju, pa se u pojedinim državama umanjivala opasnost i virus se proglašavao „smiješnim“. I neki drugi, dramatični i globalni problemi ne dobivaju pažnju kakvu bi trebali, odnosno o njima se govori samo u aktualnome trenutku kada se dogode negativni i katastrofalni događaji koje onda mediji predstavljaju kao senzacionalističke narative (takvi događaji povezani su s problemima koji traju već godinama, ali oni postaju tema medija samo u određenim situacijama – glad, klimatske promjene, narušavanje biodiverziteta, siromaštvo i nejednakost, ekologija). Osim toga, medijski sadržaji često su puni neprovjerenih informacija, pogrešno interpretiranih činjenica, pa čak i lažnih informacija koje predstavljaju svojevrsnu *infodemiju*, a znanost potiskuju elementima koji imaju karakter teorija zavjera, mističnosti i misterija.

Podređenost medijskih sadržaja i medijske produkcije imperativu emergentnih kultura i profita uvjetovala je da se većina tema, pa tako i onih znanstvenih, predstavlja na pojednostavljen i površan način. Masovni mediji svojim djelovanjem stvaraju okvir za prepoznavanje glavnih tema kao i matricu za njihovu interpretaciju. Medijska produkcija modelira medijsku stvarnost u kojoj je kreirana i nova vrsta kulture koja prati doživljaje *celebrityja* – osoba koje uz pomoć medija postaju slavne i čija popularnost uglavnom traje vrlo kratko i ispunjena je slikama i

narativima o svadama, privatnim problemima, incidentima i informacijama senzacionalističkoga karaktera.

Taj proces tabloidizacije svih tema i događaja, kao i inzistiranje na *star* strategiji i neprestanu stvaranju novih *celebrityja*, mediji primjenjuju i prilikom predstavljanja znanosti i znanstvenika. Takav model imamo i u slučajevima predstavljanja rada pojedinih velikih znanstvenika, poput Stephena W. Hawkinga i Slavoj Žižeka, pa se i u tim slučajevima prepoznaje inzistiranje na važnosti imidža, pikanterijama i određenoj dozi senzacionalizma.

U takvim situacijama događa se i da različiti „stručnjaci“ daju svoje procjene koje pogrešno informiraju javnost te pogoduju donošenju pogrešnih javnih odluka. Dovoljno je sjetiti se načina kako je uvedena jedinstvena stopa PDV-a (poreza na dodatnu vrijednost) u BiH s prognozama kako to neće dovesti do povećanja cijena i kako će se nakon toga otvoriti nova radna mjesta. Isto tako, dovoljno je pogledati kako su ostvarene pojedine javne politike u BiH i kako se odgovorilo na problem korupcije, na ekonomsku i energetska krizu nakon rata u Ukrajini kako bi se shvatilo kako ti procesi nisu utemeljeni na znanstvenim procjenama (npr. iz domena političke filozofije i političke ekonomije) nego na kvazistručnim rješenjima.

U biti potreban nam je drugačiji pristup u kojemu će doći do izražaja i medijska pismenost velika broja pripadnika određene zajednice. Znanost i znanstvena djela „trebaju dakle publiciteta u velikoj meri i taj publicitet mora biti pripremljen, kultivisan i čuvan“ (Sulejmanpašić, 2022: 119). Ovaj publicitet stvar je, između ostaloga, medijske produkcije, ali jasno je kako „treba da postoji javnost dobre volje, sa odgovarajućim duhovnim nivoom i u posedu dovoljnih sredstava i vremena“ (Sulejmanpašić, 2022: 119).

Postoje primjeri kada su mediji pridonijeli da se neki problem koji proučava znanost promovira i pojasni javnosti. Takvih slučajeva u kojima su mediji donekle ilustrirali i nagovijestili kako mogu ispunjavati svoju funkciju bilo je i tijekom trajanja koronavirusa, a neki od novijih povremenih primjera jesu pitanje ulaska BiH u EU i NATO, te, posebno, primjeri iz medija u Hrvatskoj kada je riječ o prelasku na euro i o povećanju temperature Jadranskoga mora. I izvještavanje o upotrebi svemirskoga teleskopa James Webb, kao najdublje pogleda na svemir

u dosadašnjoj ljudskoj povijesti, opravdalo je znanstvenu funkciju pojedinih medija.

Ovi primjeri ilustriraju koliko su mediji bitni kada je riječ o aktualizaciji i popularizaciji znanosti. No, to treba postati strateški cilj koji podrazumijeva i specijalizirano znanje novinara koji izvještavaju o tim temama te kontinuirano i kvalitetno ostvarenje koncepta i procesa medijske pismenosti. Kada su u pitanju mediji, možda je najbolje taj proces odrediti principima koje je za medije i novinare postavio Albert Camus; novinari trebaju imati znanje kako bi se oduprli različitim pritiscima i glupostima, trebaju posjedovati odgovornost te iskazati lucidnost i kreativnost.

Ono što je neophodno u BiH jesu cjelokupna promjena društvene strategije i postavljanje znanosti i kvalitete visokoga obrazovanja na (javnim) univerzitetima i sveučilištu kao neki od najvažnijih društvenih prioriteta. Bez toga neće biti promjena koje mogu dovesti do razvoja znanosti, a onda se neće moći razvijati ni društvo u cjelini. U takvoj situaciji ideološke postavke funkcionirat će kao znanstvene istine, a neznanje (p) ostatak će temelj za budućnost.

Zaključci

Znanost je ljudska djelatnost koja je utemeljena na kritičkoj i racionalnoj argumentaciji, neprestanu traganju za istinom i postupnu napredovanju koje omogućava da se uočavaju greške u prethodnim teorijama. Znanost nam omogućava da pomjeramo granice naše slobode, odnosno znanstveno znanje predstavlja samooslobođanje čovjeka putem znanja. Znanost predstavlja javno dobro koje može osigurati razvoj društva i generirati pozitivne promjene i kada je riječ o smanjenju nejednakosti između ljudi i nacija.

Nerazvijena društva ne posvećuju dovoljno pažnje razvoju znanosti i ne smatraju strateškim prioritetom ulaganje u znanstvena istraživanja. U takvim društvima ideologija istiskuje znanost, a političke parole funkcioniraju kao istine koje određuju opstanak tih društava. Mediji, slijedeći logiku profita i komercijalizacije, svoje sadržaje i o znanstvenim temama podređuju tabloidnomu stilu. Tako se znanstvene teme predstavljaju sporadično, pojednostavljeno i s dozom senzacionalizma, a znanstvenici često kao akteri *celebrity* kulture.

Mediji mogu ispunjavati svoju javnu funkciju i aktualizirati i popularizirati znanost dajući više vremena i prostora znanstvenim temama, kontinuirano i uz kompletne i stručne informacije koje pojašnjavaju probleme i načine njihova rješavanja. Potrebno je unaprijediti i medijsku pismenost javnosti jer je samo kvalitetno informirana i kritički senzibilizirana javnost sposobna razumjeti probleme koje znanost istražuje kao i važnost i posljedice uspješna i blagovremena rješavanja tih problema. Znanost u takvu kontekstu može postati strateški prioritet neke društvene zajednice. U suprotnome, takvo društvo odredilo je svoju budućnost kao postupno, ali sigurno propadanje.

Literatura

- Hromadžić, H. (2014). *Medijska konstrukcija društvene zbilje: socijalno-ideološke implikacije produkcije medijskog spektakla*. Zagreb: AGM.
- Kukić, D. (2013). *Medijska kultura*. Zenica: Muzej grada Zenica.
- Miliša, Z., Tolić, M. & Vertovšek, N. (2010). *Mladi – odgoj za medije, priručnik za stjecanje medijskih kompetencija*. Zagreb : M.E.P.d-o.o.
- McQuail, D. (1994). *Mass Communication Theory: An Introduction London*. Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Piketty, T. (2015). *Kapital u dvadeset prvom vijeku*. Sarajevo: Buybook.
- Popper, R. K. (1999). *U traganju za boljim svetom*. Beograd: PAIDEIA.
- Reed, T. V. (2014). *Digitized Lives – Culture, Power and Social Change in the Internet Era*. New York: Routledge.
- Sivrić, I. (2021). *Medijska (ne)pismenost u digitalno doba*. Mostar: Sveučilište u Mostaru – PRESSUM.
- Stiglitz, J. (2020). *Cijena profita – Moramo spasiti kapitalizam od samouništenja*. Zagreb: Profil Knjiga.
- Sulejmanpašić, Dž. (2022). *Žurnalizam razarač čovečanstva i novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma*. (Pretisak). Zagreb:

Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačka županija.

- Tabak, E. & Kukić, D. (2013). *Informacijsko ponašanje*. (Online izdanje). Zenica: Univerzitet u Zenici.
- Thoman, E. & Jolls, T. (2008). *Literacy for the 21st Century*. Boston: Center for Media Literacy.
- Vlasisavljević, U. (2003). *Lepoglava i univerzitet: ogleđi iz političke epistemologije*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnе postdiplomске studije Univerziteta u Sarajevu.
- Vuković-Peović, K. (2012). *Mediji i kultura – ideologija medija nakon decentralizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Williams, R. (2006). Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory. In: G. D. Meenakshi & M. D. Kellner (eds.), *Media and Cultural Studies: keywords*. Blackwell Publishing.

Plenary presentation
Received on January 20, 2023

DAMIR KUKIĆ

University of Zenica, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zenica
damirkukic@yahoo.com

BETWEEN CRITICAL DISCOURSE AND TABLOIDIZATION

Abstract

Media have several important purposes and tasks, with one of them being a representation of scientific accomplishments. Science is very important in terms of any community's development and, in strategic planning, science should be a priority. Closed and underdeveloped societies often neglect and overlook the science development. On top of that, media do not pay enough attention to the science itself as reporting on scientific research is rather subordinate to the principles of tabloidization and profitability. In such circumstances it is critical to represent science as a public good that is essential in creating a better future and to keep developing and spreading the concept of media literacy. If these needs are not met, a society will regress and reduce scientific knowledge to an ideology.

Key words: media, science, truth, tabloidization, media literacy

UDK: 364.633-053.2
Plenarno izlaganje
Primljeno: 20. I. 2023.

GORDANA BULJAN FLANDER ♦ ANA RAGUŽ ŠUTALO

GBF EDUCA, Zagreb ♦ Sveučilište u Zagrebu, Fakultet zdravstvenih studija,
Zagreb
gordana.flander79@gmail.com ♦ raguzana11991@gmail.com

POPULARIZACIJA ZNANSTVENIH SPOZNAJA O SEKSUALNOME ZLOSTAVLJANJU – PRIDONOSIMO LI ZAŠTITI I OPORAVKU ŽRTAVA?

Sažetak

Premda su znanstvene i teorijske spoznaje o seksualnome zlostavljanju bile dostupne nekoliko desetljeća, u našem društvu postojao je kolektivni mit samoobmane da je seksualno zlostavljanje djece nešto što se rijetko događa. Prema podacima Vijeća Europe jedno od petero djece u Europi žrtve su nekoga oblika seksualnoga nasilja, a taj podatak rezultat je brojnih istraživanja i metaanaliza koje je prikupilo Vijeće Europe i koje je provodilo petogodišnju kampanju pod tim nazivom nastojeći skrenuti pažnju na sveprisutnost seksualnoga zlostavljanja djece u Europi. Brojne empirijske spoznaje pokazuju da se djeca koja su žrtve seksualnoga zlostavljanja povjere samo u 10 % slučajeva, a kada žrtve progovore o svojim traumatskim iskustvima, prosjek vremena koje prođe od vremena kada se dogodilo zlostavljanje do trenutka povjeravanja prema svjetskim je istraživanjima od 10 do 16 godina.

Predani rad u poboljšanju mentalnoga zdravlja djece karakterizira umijeće sjedinjavanja znanosti i prakse te stalno nastojanje da stručnjaci svoje stručno i profesionalno iskustvo približe javnosti. Senzibilizacija šire javnosti i stručnjaka o znanstvenim spoznajama imperativ je u području zaštite djece. Zaključno, uspostavljanje

multidisciplinarnoga dijaloga između ključnih institucija, stručnjaka i javnosti izrazito pridonosi osvještavanju problematike seksualnoga zlostavljanja, ali i drugih oblika zlostavljanja djece, te ima izravan utjecaj na zaštitu i oporavak djece-žrtava.

Ključne riječi: seksualno zlostavljanje, zaštita djece, mentalno zdravlje, senzibilizacija javnosti

„Children made various attempts to tell about their experiences but did not receive the responses they needed” (McElvaney, 2019)

Uvod

Prema Američkoj akademiji dječje i adolescentne psihijatrije (2014) seksualno je zlostavljanje bilo kakav seksualni čin između odrasle i maloljetne osobe ili između dviju maloljetnih osoba ako jedna ima moć nad drugom, a koji uključuje prisiljavanje ili uvjeravanje djeteta na sudjelovanje u seksualnome činu bilo kakve vrste (s kontaktom ili bez kontakta). Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2006) seksualno zlostavljanje djece definira kao uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ono u potpunosti ne razumije, za koju ne može dati pristanak ili za koju dijete nije razvojno pripremljeno te koje predstavlja kršenje zakona ili društvenih tabua. U najširem smislu seksualno zlostavljanje obuhvaća (Radford i sur., 2011, Kloppen i suradnici, 2016) seksualne aktivnosti bez kontakta i seksualne aktivnosti uz seksualni kontakt. Dakle, takvo zlostavljanje ne podrazumijeva samo seksualni odnos nego i izlaganje pornografskomu materijalu i seksualiziranu komunikaciju putem telefona ili interneta (Američka akademija dječje i adolescentne psihijatrije, 2014).

Pri razlikovanju zlostavljajućega od nezlostavljajućega ponašanja vodi se razlikom u moći, znanju i zadovoljenju potreba (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Moć uglavnom proizlazi iz uloga koje imaju zlostavljač i žrtva (npr. roditelj, osoba od autoriteta i sl.). Premda moć zlostavljača može proizlaziti iz veće fizičke snage, seksualno zlostavljanje najčešće ne uključuje fizičku silu nego podmićivanje, nagovaranje, manipulaciju, prijetnje ili prijevaru, uglavnom iz pozicije autoriteta. Razlika

u znanju odnosi se na razumijevanje značenja i implikacija seksualnoga čina zlostavljača u odnosu na žrtvu, a što je dijete mlađe, manje je sposobno shvatiti značenje i moguće posljedice seksualnoga odnosa (Hébert i Daignault, 2015). Razlika u zadovoljenju odnosi se na činjenicu da je primarna svrha seksualne aktivnosti postići zadovoljenje zlostavljača (Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Drugim riječima, uključivanje djeteta u odnos seksualne prirode i zadržavanje u tome odnosu omogućuju moć i dominaciju počinitelja koja je u suprotnosti s pozicijom djeteta (Van Dam, 2013).

Prevalencija seksualnoga zlostavljanja

U literaturi postoje različiti podatci i statistike kojima se procjenjuje prevalencija seksualnoga zlostavljanja tijekom odrastanja, što se povezuje ponajviše s odgođenim razotkrivanjem kao i različitim oblicima seksualnoga zlostavljanja koja su obuhvaćena istraživanjima. Prema podacima Vijeća Europe jedno od petero djece u Europi žrtve su nekoga oblika seksualnoga nasilja, a taj podatak rezultat je brojnih istraživanja i metaanaliza koje je prikupilo Vijeće Europe (Lalor i McElvaney, 2011). Naime, pretpostavlja se (Center for Disease Control and Prevention, 2005) da će prije svoje 18. godine jedan od šest dječaka i jedna od četiri djevojčice doživjeti neki oblik seksualnoga zlostavljanja. Prema podacima istraživanja Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba (Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, 2010) iz 2006. godine, provedena na 4193 djece, seksualno je zlostavljano 18 % djece, što odgovara i navedenim podacima. U istraživanjima i kliničkoj praksi pokazuje se da su djeca s razvojnim teškoćama u skoro tri puta većemu riziku od seksualnoga zlostavljanja, pri čemu se kao najranjivija skupina djece izdvajaju djeca s intelektualnim teškoćama za koju se procjenjuje da su u gotovo pet puta većemu riziku od druge djece (Hershkowitz, Lamb i Horowitz, 2007; Kendall-Tackett, Lyon, Taliaferro, Little, 2005; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2020).

Prema dostupnim podacima prijavljenih kaznenih djela spolnoga zlostavljanja i iskorištavanja djece od 2000. do 2020. godine (MUP, 2020) zamjetan je bitan pad prijave 2020. godine, pri čemu se pad procjenjuje umjetnim. Pretpostavlja se da je navedeni pad posljedica manjega broja prijave za vrijeme pandemije uzorkovane koronavirusom koji se bilježi

u mnogim zemljama, a uslijed manje dostupnosti stručnjaka i socijalne izolacije djece s počiniteljima s obzirom na epidemiološke mjere i razdoblje prilagodbe sustava zaštite djece novim okolnostima (prema Roje Đapić, Buljan Flander i Prijatelj, 2020).

Udio slučajeva prema dobi, prema američkim statističkim pokazateljima (Putnam, 2003), pokazuje da je do treće godine života otprilike 10 % djece doživjelo seksualno zlostavljanje, od 4. do 7. godine 28,4 %, od 8. do 11. godine 25,5 %, a nakon 12. godine gotovo 36 % djece. Seksualno zlostavljanje unutar obitelji u prosjeku se javlja ranije (7 – 11 godina) nego izvan obitelji (10 – 12 godina), a pokazalo se češćim i dugotrajnijim kada je počinitelj član obitelji i kada je započelo u ranijoj dobi djeteta (Cashmore i Shackel, 2014; Ventus, Antfolk i Salo, 2017). U prosjeku dob prve viktimizacije žrtve jest između 12 i 14 godina (Averjdijk, Eisner, Mueller–Johnson, 2011).

Naime, procjenjuje se da 90 % djece poznaje svoje zlostavljače. Što je dijete mlađe, veća je vjerojatnost da je riječ o članu obitelji (Finkelhor, 2012; Faller, 2015). Prema dostupnim procjenama većinu spolnih zlostavljača čine muškarci (procjene do 95 %), no poznati su i slučajevi spolnoga zlostavljanja djece koje su počinile žene (Cortoni, Hanson i Coache, 2009; Sedlak i sur., 2010; Almeida, Ramosa, Almeida, Escobar, Garcia, 2017). Prema dostupnim podacima (National Center for Victims of Crime, 2019; Peter, 2009), ako je riječ o djevojčicama, počinitelji seksualnoga nasilja uglavnom su muškarci, a u manjem broju slučajeva žene. Kada je riječ o dječacima žrtvama, počinitelji su također u većem broju muškarci, a u manjem broju žene, iako u većem udjelu nego kod djevojčica žrtava.

Razotkrivanje seksualnoga zlostavljanja

Procjenjuje se da samo 1 od 10 djece razotkrije da je seksualno zlostavljano, 60 - 70 % žrtava seksualnoga zlostavljanja u djetinjstvu nikomu se ne povjeri do odrasle dobi, a prosjek vremena protekla od početka do razotkrivanja zlostavljanja jest 10 - 16 godina (McGregor, Coggan i Thomas, 2006; Alaggia i sur., 2017; Easton, 2013, McElvaney, 2015). U Tablici 1 prikazani su objedinjeni čimbenici koji pogoduju odgođenu razotkrivanju djece i mladih – žrtava seksualnoga zlostavljanja i iskorištavanja (Alaggia i sur., 2017; Collin-Vézina i sur., 2015; Lemaigre, Taylor

i Gittoes, 2017; Mathews, 2019), pri čemu višestruki čimbenici povećavaju vjerojatnost nepovjeravanja ili odgođena razotkrivanja.

Čimbenici koji otežavaju i odgađaju razotkrivanje odnose se na čimbenike povezane s djetetom (strah, krivnja, sram, percipirana odgovornost, samozaštita, kognitivni razvoj, vještine), čimbenike povezane s drugima (odnos moći počinitelja i žrtve, strah od posljedica, prijetnje, utjecaj na bliske druge i obiteljsku dinamiku) i čimbenike povezane s okolinom (strah od stigmatizacije i socijalne isključenosti). Djeca također šute o doživljenome zlostavljanju zbog straha od daljnega sudskog procesa i straha da im se neće vjerovati. Navedeni čimbenici u interakciji smanjuju vjerojatnost povjeravanja, posebno ako je dijete mlađe, ako se zlostavljanje događa u obitelji te ako dijete osjeća strah, sram i sebe optužuje zbog zlostavljanja. Odgođeno razotkrivanje produljuje vrijeme izloženosti žrtve zlostavljanju, a samim time produbljuje i posljedice i patnju. Imajući u vidu sve ove čimbenike s kojima se djeca suočavaju, izrazito je važno djecu ne pitati zašto se nisu ranije povjerila jer takvim pitanjem kod njih izazivamo osjećaj krivnje (s kojim se ionako već suočavaju) i neizravno se implicira djetetu žrtvi, a ne počinitelju (Alaggia i sur., 2017; Collin-Vézina i sur., 2015; Lemaigre i sur., 2017; Mathews, 2019).

Premda se može misliti da seksualni zlostavljači najčešće koriste tjelesnu prisilu, zapravo najčešće koriste manipulaciju, potkupljivanje, prijetnje, zastrašivanje i sl. (Leclerc i Proulx, 2017). Nerijetko počinitelj od djeteta traži da skriva zlostavljanje od okoline tako što kod žrtve potiče bespomoćnost (primjerice snažno i kontinuirano poticanje ideje da joj nitko neće vjerovati), zastrašuje i iskazuje prijetnje usmjerene na dijete i djetetu bliske osobe, što dodatno potiče odgodu razotkrivanja i povjeravanja i produbljuje već postojeće teškoće. Proces zavođenja žrtve počinje identificiranjem ranjiva djeteta, odnosno zlostavljači traže pasivnu, emocionalno opterećenu, usamljenu djecu, djecu koja imaju loš odnos s roditeljima, djecu koja su već ranije bila zlostavljana, djecu iz obitelji u kojoj su roditelji odvojeni ili jednoroditeljskih obitelji (Van Dam, 2013). Djeca s teškoćama ranjivija su jer ovisnost o skrbnicima ili počiniteljima može zamagliti granicu između onoga što je primjereno i onoga što nije, ograničena su razumijevanja razvoja, pa tako i spolnoga, a ograničene komunikacijske ili intelektualne sposobnosti kao i socijalna

izolacija dodatno otežavaju razotkrivanje djeteta. Počinitelji djecu s teškoćama doživljavaju kao bespomoćnu, nezrelu i povodljiviju s manjom vjerojatnosti razotkrivanja i većim teškoćama u razumijevanju prirode zlostavljanja (Hershkowitz, Lamb i Horowitz, 2007; Kendall-Tackett, Lyon, Taliaferro, Little, 2005; Seppälä, Vornanen i Toikko, 2020).

Tablica 1. Pregled čimbenika povezanih s razotkrivanjem traume seksualnoga zlostavljanja

Čimbenici povezani s djetetom	Čimbenici povezani s drugima	Čimbenici povezani s okolinom
Strah	odnos moći počinitelja i žrtve	strah od stigmatizacije
krivnja	prijetnje	socijalna isključenost
sram	strah od posljedica	strah od sudskoga procesa i kazne
percipirana odgovornost (posebno ako su osjećali ugodu)	utjecaj na bliske druge i obiteljsku dinamiku (npr. briga za održanjem obiteljske kohezije)	
samozaštita		
kognitivni razvoj		
vještine		

No, relativno mal broj istraživanja bavi se percepcijom i doživljajem djece vezano za intervencije stručnjaka i institucija sustava zaštite djece, a vezano za oblik seksualnoga zlostavljanja putem interneta koje ima svoje specifičnosti postupanja u odnosu na tradicionalne oblike seksualnoga zlostavljanja (Cooper, Quayle, Jonsson i Svedin, 2016). Istraživanja provedena na adolescentima žrtvama ukazuju na njihove doživljaje s brojnim kako ugodnim tako i neugodnim iskustvima (Whittle, Hamilton-Giachritsis, Beech i Collings 2013). Primjerice, seksualno zlostavljanje koje se događa posredovanjem digitalnih tehnologija nerijetko je podložno brojnim predrasudama čak i stručnjaka, popraćeno najviše poimanjem da je dijete nema „fizičkoga“ počinitelja i stoga ima „moćnost izbora“ (Hamilton-Giachritsis i suradnici, 2020). Takve neodgovarajuće i, prije svega, štetne reakcije, pa i od stručnjaka, uz samooptuživanje žrtve, što je tipična posljedica na emocionalnome planu žrtve,

zasigurno će utjecati na manju vjerojatnost traženja pomoći i razotkrivanja, a time i na njihovu sposobnost pristupa odgovarajućoj podršci.

Znakovi seksualnoga zlostavljanja

Znakovi seksualnog zlostavljanja mogu se uočiti na raznim područjima funkcioniranja djeteta, a prepoznatljivi znakovi (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003; Bilić Buljan Flander, Hrpka, 2012) opisat će se u nastavku. Važno je uzeti u obzir da pojedini znakovi koji se navode ne upućuju na to da se zlostavljanje dogodilo, ali kod stručnjaka mogu pobuđivati sumnju zbog klinički opaženih znakova kod djeteta.

Emocionalni znakovi mogu se primijetiti u strahovima (npr. strah od odlaska kući nakon škole, strah od mraka i odlaska u krevet, strah od zatvorenih vrata, kupaonice, tuša i soba sa samo jednim vratima, strah od fizičkoga kontakta, posebno oko područja spolovila, strah da budu sami s određenim ljudima), ali i izraženoj razini ljutnje, tjeskobe, bespomoćnosti, izoliranosti, srama, krivnje, depresivnosti, konfuzije i doživljaja izdaje. Samodestruktivni obrasci kao posljedica emocionalnih teškoća mogu biti vidljivi u odstupanju na planu prehrane (pretjeran ili minimaln unos), konzumaciji psihoaktivnih supstanci i alkohola, samoozljeđivanju, pokušaju suicida i sl. Jedan od čestih znakova primjetan u kliničkoj praksi odnosi se na sekularizirano ponašanje djeteta koje dijete manifestira u okolini. Dijete žrtva može pokazivati neuobičajen interes za spolnost i zaokupljenost njome, pokazivati razvojno neprimjerena znanja, učestalo masturbirati, upotrebljavati i verbalizirati „proste” riječi ili iskazivati neobične izjave koje postavljaju sumnju, npr. *Volim se igrati s kockicama, a ne volim se igrati igre s jezikom*. Kod djece žrtava, najčešće mlađe djece, okolina može primijetiti znakove koje ona mogu pokazivati kroz igru ili crteže (npr. crteži s naglašenim seksualiziranim detaljima, crteži koji prikazuju spolne organe, bez odjeće ili kroz nju). Posljedice seksualne traume mogu se očitovati i kroz promiskuitetno ponašanje zbog rane i neregulirane seksualne pobuđenosti.

Prema navedenim autoricama (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003, Bilić Buljan Flander, Hrpka, 2012) tjelesni znakovi mogu se očitovati u ozljedama u genitalnome ili analnome području, krvarenju, genitalnim infekcijama, ozljedama na grudima, bradavicama i ispod trbuha. Također, kod djece žrtava mogu se javiti psihosomatske smetnje

(glavobolje, bolovi u trbuhu), menstrualne smetnje, bolovi prilikom mirenja te trudnoća. Drugi tjelesni znakovi mogu se uočiti u vidu iznenadna gubljenja ili dobivanja na tjelesnoj težini, česta tuširanja, defenzivna govora tijela (pokrivanje, skrivanje, pokušaj djeteta da bude nevidljivo) te odijevanja koje varira od oskudna do odijevanja preširoke odjeće koja skriva tijelo.

Počinitelji najčešće nemaju namjeru ozlijediti dijete, ozlijede su obično površinske i brzo zacjeljuju, a većina seksualno zlostavljane djece neće imati nikakve genitalne ili analne ozljede (a posebno kada je pregled naknadno), odnosno ginekološki nalaz bit će negativan. S obzirom na to da je razotkrivanje često odgođeno, ozlijede, ako i postoje, do tada obično nestanu i ne mogu se koristiti kao dokazi (Enyedy, Tsikouras i Csorba, 2018). Tek kod 2,2 % djevojčica dijagnostičkim postupcima utvrđene su fizičke ozljede (odgođeni pregled), kod 97,8 % djevojčica nalaz je negativan unatoč tomu što su ranije seksualno zlostavljane; kod 21,4 % djevojčica koje su pregledane odmah po zlostavljanju pronađeni su fizički tragovi i ozljede, odnosno ginekološki nalaz bio je pozitivan (Adams, Farst i Kellogg, 2018).

Posljedice seksualnoga zlostavljanja

Najdokumentiranije posljedice seksualnoga zlostavljanja (Maniglio, 2010; Lalor i McElvaney, 2010; Fergusson, McLeod i Horwood, 2013) jesu: razvoj depresivnih i anksioznih poremećaja, posttraumatski stresni poremećaj i disocijativni poremećaji, poremećaji prehrane, razni poremećaji ličnosti, zlouporaba sredstava ovisnosti, autoagresivna ponašanja i rizična seksualna ponašanja, a posljedice mogu biti vidljive u seksualiziranome ponašanju kod djece, posljedicama u interpersonalnim odnosima, ponajviše u vidu nepovjerenja i u poteškoćama u partnerskim odnosima. Podatci iz literature pokazuju da osobe koje su doživjele seksualno zlostavljanje tijekom djetinjstva imaju osam do trinaest puta veći rizik za suicidalno ponašanje u odrasloj dobi (Brodsky i sur., 2001; Soloff, Lynch i Kelly sur., 2002; Ullman i Brecklin, 2002). Gotovo jedna trećina seksualno zlostavljane djece pokušala je izvršiti samoubojstvo u razdoblju adolescencije, a njih 43 % razmišljalo je o samoubojstvu nakon spolnoga zlostavljanja (Plunketta i sur., 2001).

Traumatska iskustva kao što su zlostavljanje u djetinjstvu uključuju fundamentalnu izdaju povjerenja koja može izazvati snažnu patnju. Dakle, iskustvo zlostavljanja koje su počinili roditelji/skrbnici ili druge bliske osobe kod djece razvija osjećaje izdaje i nepovjerenja, a dijete može osjećati i da ga je izdao i roditelj koji ga nije zlostavljao, ako ga nije zaštitio (Finkelhor i Browne, 1985; Lawson i Akay-Sullivan, 2020; Foynes, Freyd i DePrince, 2009). Drugim riječima, ako je riječ o zlostavljanju u obitelji, figura privrženosti istovremeno je izvor neugodnih emocija i primaran izvor utjehe (Howe, 2005). Također, fizičko, seksualno i emocionalno zlostavljanje djece dovodi do traumatskoga prekida empatije, što otežava uspostavu odnosa s drugima. Osjećaji izdaje i nepovjerenja generaliziraju se i projiciraju i na druge figure i autoritete, uključujući i stručnjake koji dolaze u kontakt s djetetom.

Klinička praksa i istraživanja pokazuju da su sporiji oporavak i dugotrajniji simptomi PTSP-a povezani s iskustvom poliviktimizacije (Finkelhor, Ormrod i Turner, 2007), a najveći broj djece žrtava doživio je više traumatskih iskustava upravo jer izloženost jednomu obliku traumatskoga događaja povećava vjerojatnost doživljavanja dodatnih traumatskih događaja. Posljedice *online* seksualnoga zlostavljanja, odnosno viktimizacije, povezane su s ozbiljnim posljedicama na emocionalnome i socijalnome planu (Hamilton i sur., 2017.; Jonsson i sur., 2019.). Neka istraživanja govore u prilog jednakim posljedicama s aspekta traume kao i kod tradicionalnih oblika seksualnoga zlostavljanja koji uključuju penetraciju, pri čemu su najveće posljedice za mentalno zdravlje imaju djeca i mladi koji su istovremeno imali iskustva obiju vrsta seksualnoga zlostavljanja, što podržava i potvrđuje model poliviktimizacije (Finkelhor, Ormrod i Turner, 2007).

Prema modelu razvojne traume (Schimmenti i Caretti, 2016) kao rezultat zlostavljanja i nedostatka brige u odnosima dijete ima teškoće u razvoju pojma o sebi te se posljedično javlja kompetitivan i neintegriran unutarnji model o sebi, drugima i odnosima s drugima. Odnosi s drugima narušeni su jer se temelje na obrambenim potrebama pojedinca. Posljedično se razvija psihički poremećaj jer su mentalna stanja neintegrirana, a odnosi s drugima narušeni i teško se održavaju zbog unaprijed izgrađenih negativnih očekivanja i nedostatka povezanosti s drugima. Razvojna trauma na najdubljoj razini smanjuje mogućnost za razvoj

samoregulacije, što dovodi do teškoća u razlikovanju tjelesnih senzacija i pridruženih osjećaja, odnosno javlja se dezintegracija senzacija i doživljaja, tijelo se ne doživljava kao cjelina već kao skup nerazumljivih i nepovezanih senzacija. Smanjena sposobnost integriranja i razumijevanja tjelesnih stanja može dovesti do somatskih žalbi i simptoma, zajedno s neprimjerenim mislima, osjećajima i ponašanjima kao odgovor na njih – osoba prepoznaje somatsku bolest. Negativni događaji u djetinjstvu mogu rezultirati, dakle, osim posljedicama za mentalno zdravlje, i dugotrajnom bolešću i kroničnim somatskim problemima (McCall-Hosenfeld i sur., 2014).

Uloga stručnjaka u oporavku – kako pridonijeti zaštiti i oporavku žrtava

Proces razotkrivanja i reakcije okoline i stručnjaka mogu (Lovett, 2004) pomoći u oporavku žrtve, ali mogu biti i izvori sekundarne traumatizacije. Žrtve seksualnoga zlostavljanja razotkrivanje opisuju kao djelomično traumatičan proces (Hunter, 2011). Mnogi smatraju da se time ništa nije promijenilo ili izjavljuju da im odrasli nisu vjerovali niti su im pružili podršku.

Traumatizirano dijete od stručnjaka treba sigurnost u odnosu, prihvaćanje, empatiju, emotivnu i kognitivnu usklađenost, drugim riječima, treba sigurnu bazu. Zaštita djeteta trebala bi biti zajednički cilj krojen u suradnji svih resora zaštite djece i stručnjaka za mentalno zdravlje i pravosuđa. Zadatak i odgovornost stručnjaka za mentalno zdravlje odnose se na procjenu, uključivanje djeteta u tretman i rad na prevenciji daljnjih teškoća uz jasnu poruku da se djetetu vjeruje i da je sigurno, uz obavještavanje nadležnih ustanova o sumnji za počinjena djela na štetu djeteta. Uloga pravosudnoga sustava odnosi se, naravno, na utvrđivanje svih okolnosti nekoga djela, počinjena na štetu djeteta uzimajući u obzir zakone, konvencije i direktive. Zemlje potpisnice *Konvencije* Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnoga iskorištavanja i seksualnoga zlostavljanja, poznatoj kao *Lanzarote konvencija*, dužne su u svim aspektima osigurati implementaciju njezinih odredaba.

Dakle, uloga stručnjaka koji su podrška djetetu nije utvrditi da se zlostavljanje sa sigurnošću dogodilo i na koji način, nego prepoznati znakove mogućega zlostavljanja. Drugim riječima, uloga stručnjaka

pomagačkih zanimanja jest stvoriti priliku da se povjere (McElvaney i Culhane, 2017; Morrison, Bruce i Wilson, 2018). Iznimno je važno koristiti prilike npr. javnih priča u medijima za psihoedukaciju, iskazivanje stava da žrtve nisu krive, a ako stručnjak postavi sumnju da dijete doživljava zlostavljanje, važno je otvoreno razgovarati s djetetom o tome i potaknuti ga na povjeravanje.

Da bi međusektorski pristup u zaštiti djece dobro funkcionirao, neophodno je da svi sudionici imaju jasno definirane zadaće i propisane procedure postupanja o zajedničkom cilju u procesu zaštite djeteta, dobro poznaju ulogu svoga sustava, osnovne uloge drugih sustava, kao i svoje profesionalne obaveze u odnosu na te uloge kao i pravila, ograničenja te načine djelovanja. Isto tako, važno je poznavati načine razmjene informacija i konzultacija unutar i između sustava, praćene odgovarajućim pisanim dokumentima i povratnim informacijama. Suradnja omogućuje izbjegavanje višekratna ispitivanja djeteta od različitih osoba u različitim ustanovama, odnosno izbjegavanje mogućnosti retraumatizacije kao i skraćivanje procesa samoga suđenja. Također, poznato je da višekratna ispitivanja različitih ispitivača retraumatiziraju djecu, posebice ako ispitivanje nisu stručno proveli educirani ispitivači prema preporučenim preporukama i smjernicama koje su razvijene na temelju spoznaja o dječjem razvoju – jezične sposobnosti, pamćenje, sugestibilnost, forenzične potrebe, ponašanje ispitivača, učinak stresa i traume (Poole, 2016; Lamb i sur., 2018).

Predan rad u poboljšanju mentalnoga zdravlja djece karakterizira umijeće sjedinjavanja znanosti i prakse te stalno nastojanje da stručnjaci svoje stručno i profesionalno iskustvo približe javnosti. Dakle, možemo zaključiti da ključne sastavnice djelovanja stručnjaka uključuju podršku pri razotkrivanju, postupanje radi zaštite, suradnju s drugim ustanovama, upućivanje na stručnu procjenu (utvrđivanje činjenica, potreba za podrškom) te osiguravanje podrške u zajednici, ali i izobrazbu stručnjaka koji rade u području zaštite djece kako bi postupali u skladu s recentnim spoznajama i preporukama (Raguž, Buljan Flander i Boričević Maršanić, 2021). Senzibilizacija šire javnosti i stručnjaka o znanstvenim spoznajama imperativ je u području zaštite djece. Zaključno, uspostavljanje multidisciplinarna dijaloga između ključnih institucija, stručnjaka i javnosti izrazito pridonosi osvještavanju problematike seksualnoga

zlostavljanja, ali i drugih oblika zlostavljanja, te ima izravan utjecaj na zaštitu i oporavak djece žrtava.

Literatura

- Adams, J. A., Farst, K. J. & Kellogg, N. D. (2018). Interpretation of medical findings in suspected child sexual abuse: an update for 2018. *Journal of pediatric and adolescent gynecology*, 31 (3), 225-231.
- Alaggia, R. & Wang, S. (2020). „I never told anyone until the# me-too movement”: What can we learn from sexual abuse and sexual assault disclosures made through social media?. *Child abuse & neglect*, 103, 104312.
- Almeida, A. N. D. et al. (2017). Analysis of contextual variables in the evaluation of child abuse in the pediatric emergency setting. *Jornal de pediatria*, 93, 374-381.
- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. (2014). *Sexual Abuse*. Posjećeno 25. 1. 2023. na mrežnoj stranici: https://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/Child-Sexual-Abuse-009.aspx.
- Averdijk, M., Mueller-Johnson, K. & Eisner, M. (2011). Sexual victimization of children and adolescents in Switzerland. *Final report for the UBS Optimus Foundation. Zurich, Switzerland: UBS Optimus Foundation*.
- Bilić, V., Buljan Flander, G. & Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brodsky, B. S. et al. (2001). The relationship of childhood abuse to impulsivity and suicidal behavior in adults with major depression. *American Journal of Psychiatry*, 158 (11), 1871-1877.
- Buljan Flander, G. & Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.
- Cashmore, J. & Shackel, R. (2014). Responding to historical child sexual abuse and the needs of survivors. *Current Issues in Criminal Justice*, 26 (1), 1-4.

-
- Centers for Disease Control and Prevention (2005). *Sexual Violence*. Posjećeno 24. 1. 2023. na mrežnoj stranici: www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence.
 - Collin-Vézina, D. et al. (2015). A preliminary mapping of individual, relational, and social factors that impede disclosure of childhood sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 43, 123-134.
 - Cooper, K. et al. (2016). Adolescents and self-taken sexual images: A review of the literature. *Computers in human behavior*, 55, 706-716.
 - Cortoni, F., Hanson, R. K & Coache, M. È. (2010). The recidivism rates of female sexual offenders are low: A meta-analysis. *Sexual Abuse*, 22 (4), 387-401.
 - Easton, S. D. (2013). Disclosure of child sexual abuse among adult male survivors. *Clinical Social Work Journal*, 41 (4), 344-355.
 - Enyedy, A., Tsikouras, P. & Csorba, R. (2018). Medical and legal aspects of child sexual abuse: A population-based study in a Hungarian County. *International journal of environmental research and public health*, 15 (4), 701.
 - Faller, K. C. (2014). Forty years of forensic interviewing of children suspected of sexual abuse, 1974-2014: Historical benchmarks. *Social Sciences*, 4 (1), 34-65.
 - Fergusson, D. M., McLeod, G. F. & Horwood, L. J. (2013). Childhood sexual abuse and adult developmental outcomes: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child abuse & neglect*, 37 (9), 664-674.
 - Finkelhor, D. (2012). *Characteristics of crimes against juveniles*. Durham, NH: Crimes against Children Research Center. 13
 - Whealin, J. (2007-05-22). „Child Sexual Abuse”. National Center for Post Traumatic Stress Disorder, US Department of Veterans Affairs.
 - Finkelhor, D. & Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. *American Journal of orthopsychiatry*, 55 (4), 530-541.

-
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K. & Turner, H. A. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child abuse & neglect*, 31 (1), 7-26.
 - Foynes, M. M., Freyd, J. J. & DePrince, A. P. (2009). Child abuse: Betrayal and disclosure. *Child Abuse & Neglect*, 33 (4), 209-217.
 - Hamilton-Giachritsis, C. et al. (2017). *Everyone deserves to be happy and safe. A mixed methods study exploring how online and offline child sexual abuse impact young people and how professionals respond to it*. Posjećeno 10. 11. 2022. na mrežnoj stranici: https://www.researchgate.net/profile/Elly_Hanson/publication/326827010_Everyone_deserves_to_be_happy_and_safe_A_mixed_methods_study_exploring_how_online_and_offline_child_sexual_abuse_impact_young_people_and_how_professionals_respond_to_it/links/5b656970a6fdcc94a70c69ee/Everyone-deserves-to-be-happy-and-safe-A-mixed-methods-study-exploring-how-online-and-offline-child-sexual-abuse-impact-young-people-and-how-professionals-respond-to-it.pdf.
 - Hamilton-Giachritsis, C. et al. (2020). Technology assisted child sexual abuse: Professionals' perceptions of risk and impact on children and young people. *Child Abuse & Neglect*, 104651. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104651>.
 - Hébert, M. & Daignault, I. V. (2015). Challenges in treatment of sexually abused preschoolers: A pilot study of TF-CBT in Quebec. *Sexologies*, 24 (1), 21-27.
 - Hershkowitz, I., Lamb, M. E. & Horowitz, D. (2007). Victimization of children with disabilities. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77 (4), 629-635.
 - Howe, M. L. (2005). Children (but not adults) can inhibit false memories. *Psychological Science*, 16 (12), 927-931.
 - Hunter, S. V. (2011). Disclosure of child sexual abuse as a life-long process: Implications for health professionals. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 32 (2), 159-172.
 - Jonsson, L. S. et al. (2019). Online sexual abuse of adolescents by a perpetrator met online: A cross-sectional study. *Child and*

Adolescent Psychiatry and Mental Health, 13 (1), 32. <https://doi.org/10.1186/s13034-019-0292-1>.

- Kendall-Tackett, K. et al. (2005). Why child maltreatment researchers should include children's disability status in their maltreatment studies. *Child Abuse & Neglect*, 29 (2), 147–151.
- Kloppen, K. et al. (2016). Prevalence of child sexual abuse in the Nordic countries: A literature review. *Journal of Child Sexual Abuse*, 25 (1), 37-55. <https://doi.org/10.1080/10538712.2015.1108944>.
- Lalor, K. & McElvaney, R. (2010). Child sexual abuse, links to later sexual exploitation/high-risk sexual behavior, and prevention/treatment programs. *Trauma, Violence, & Abuse*, 11 (4), 159-177.
- Lalor, K. & McElvaney, R. (2011). Overview of the nature and extent of child sexual abuse in Europe. In Council of Europe (Ed.), *Protecting children from sexual violence – A comprehensive approach* (pp. 13-43). Council of Europe.
- Lamb, M. E. et al. (2018). *Tell me what happened: Questioning children about abuse*. John Wiley & Sons.
- Lawson, D. M. & Akay-Sullivan, S. (2020). Considerations of dissociation, betrayal trauma, and complex trauma in the treatment of incest. *Journal of child sexual abuse*, 29 (6), 677-696.
- Leclerc, B. & Proulx, J. (2018). An opportunity view of child sexual offending: Investigating nonpersuasion and circumstances of offending through criminological lens. *Sexual Abuse*, 30 (7), 869-882.
- Lemaigre, C., Taylor, E. P. & Gittoes, C. (2017). Barriers and facilitators to disclosing sexual abuse in childhood and adolescence: A systematic review. *Child Abuse & Neglect*, 70, 39-52.
- Lovett, B. B. (2004). Child sexual abuse disclosure: Maternal response and other variables impacting the victim. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21, 355-371.
- Maniglio, R. (2010). Child sexual abuse in the etiology of depression: A systematic review of reviews. *Depression and anxiety*, 27 (7), 631-642.

-
- Mathews, B. (2019). A taxonomy of duties to report child sexual abuse: Legal developments offer new ways to facilitate disclosure. *Child Abuse & Neglect*, 88, 337-347.
 - McCall-Hosenfeld, J. S. et al. (2014). The association of interpersonal trauma with somatic symptom severity in a primary care population with chronic pain: exploring the role of gender and the mental health sequelae of trauma. *Journal of psychosomatic research*, 77 (3), 196-204.
 - McElvaney, R. (2015). Disclosure of child sexual abuse: Delays, non disclosure and partial disclosure. What the research tells us and implications for practice. *Child Abuse Review*, 24 (3), 159-169.
 - McElvaney, R. (2019). Helping children to tell about their experiences of sexual abuse. *Child Abuse Review*, 28 (2), 166-172.
 - McElvaney, R. & Culhane, M. (2017). A retrospective analysis of children's assessment reports: What helps children tell?. *Child abuse review*, 26 (2), 103-115.
 - McGregor, K., Thomas, D. R. & Read, J. (2006). Therapy for child sexual abuse: Women talk about helpful and unhelpful therapy experiences. *Journal of child sexual abuse*, 15 (4), 35-59.
 - Morrison, S. E., Bruce, C. & Wilson, S. (2018). Children's disclosure of sexual abuse: A systematic review of qualitative research exploring barriers and facilitators. *Journal of child sexual abuse*, 27 (2), 176-194.
 - National Center for Victims of Crime (2019). *Sexual abuse*. Posjećeno 5. 10. 2022. na mrežnoj stranici National Center for Victims of Crime: <https://victimsofcrime.org/publications-and-reports/>.
 - Peter, T. (2009). Exploring taboos: Comparing male-and female-perpetrated child sexual abuse. *Journal of interpersonal violence*, 24 (7), 1111-1128.
 - Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba (2010). *Prevalencija zlostavljanja i zanemarivanja djece u Hrvatskoj*. Posjećeno 15. 1. 2023. na mrežnoj stranici Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/prevalencija-zlostavljanja-i-zanemarivanja-djece-u-hrvatskoj/>.

-
- Poole, D. A. (2016). *Interviewing children: The science of conversation in forensic contexts*. American Psychological Association.
 - Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42 (3), 269-278.
 - Radford, L. et al. (2011). *Child abuse and neglect in the UK today*. London: NSPCC.
 - Raguz, A., Buljan Flander, G. i Boričević Maršanić, V. (2021). Uporaba modernih tehnologija kao rizik za seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece i adolescenata putem interneta. *Kriminologija & socijalna integracija*, 29 (2), 226-247. <https://doi.org/10.31299/ksi.29.2.2>.
 - Read, J. et al. (2006). Mental health services and sexual abuse: the need for staff training. *Journal of trauma & dissociation*, 7 (1), 33-50.
 - Roje **Đapić**, M., Buljan Flander, G. & Prijatelj, K. (2020). Djeca iza zatvorenih vrata COVID-19 izolacije: zlostavljanje, zanemarivanje i nasilje u obitelji. *Archives of Psychiatry Research: An International Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 56 (2), 181-192.
 - Schimmenti, A. & Caretti, V. (2016). Linking the overwhelming with the unbearable: Developmental trauma, dissociation, and the disconnected self. *Psychoanalytic Psychology*, 33 (1), 106.
 - Sedlak, A. J. et al. (2010). *Fourth national incidence study of child abuse and neglect (NIS-4)*. Washington, DC: US Department of Health and Human Services, 9.
 - Seppälä, P., Vornanen, R. & Toikko, T. (2020). Are children with a number of disabilities and long-term illnesses at increased risk of mental violence, disciplinary violence, and serious violence?. *Journal of interpersonal violence*, 0886260519898440.
 - Snyder, H. N. (2000). *Sexual assault of young children as reported to law enforcement: Victim, incident, and offender characteristics*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Posjećeno 15. 1. 2023. na mrežnoj stranici U.S. Department of Justice, Office of Justice

Programs, Bureau of Justice Statistics: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/saycrle.pdf>.

- Soloff, P. H., Lynch, K. G. & Kelly, T. M. (2002). Childhood abuse as a risk factor for suicidal behavior in borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 16 (3), 201-214.
- Ullman, S. E. & Brecklin, L. R. (2002). Sexual assault history and suicidal behavior in a national sample of women. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 32 (2), 117-130.
- Van Dam, C. (2013). *Identifying child molesters: Preventing child sexual abuse by recognizing the patterns of the offenders*. Routledge.
- Ventus, D., Antfolk, J. & Salo, B. (2017). The associations between abuse characteristics in child sexual abuse: A meta-analysis. *Journal of sexual aggression*, 23 (2), 167-180.
- Whittle, H., Hamilton-Giachritsis, C., Beech, A. & Collings, G. (2013). A review of young people's vulnerabilities to online grooming. *Aggression and violent behavior*, 18 (1), 135-146. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.11.008>.
- World Health Organization (2006). *World Health Report. Working together for health*. Geneva: WHO.

Plenary presentation
Received on January 20, 2023

GORDANA BULJAN FLANDER ♦ ANA RAGUŽ ŠUTALO

GBF EDUCA, Zagreb ♦ University of Zagreb, Faculty of Health Studies, Zagreb
gordana.flander79@gmail.com ♦ raguzana11991@gmail.com

POPULARIZATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE ABOUT SEXUAL ABUSE – DO WE CONTRIBUTE TO THE PROTECTION AND RECOVERY OF VICTIMS?

Abstract

Although scientific and theoretical knowledge about sexual abuse has been well documented for several decades in our society there was a kind of collective self-deception myth that the sexual abuse of children rarely happens.

According to the Council of Europe, 1 in 5 children in Europe are victims of some form of sexual violence. The figure is the result of a number of studies and meta-analyses collected by the Council of Europe, which has carried out a five-year campaign under the title aimed at drawing attention to the ubiquity of child sexual abuse in Europe. We also know from empirical research that only 10% of child sexual abuse cases are detected. In addition, even when victims talk about their traumatic experiences, the average time that elapses from the time when the abuse occurred to the time of confiding according to world-wide surveys is 10 to 16 years.

Dedicated work in improving children's mental health is characterized by the art of combining science and practice and a constant effort to bring the professional experience closer to the public. Sensitization of the general public and experts about scientific knowledge is an imperative in the field of child protection.

Also, establishing a multidisciplinary dialogue between key institutions, experts and the public significantly contributes to raising awareness of the issue of sexual and other forms of child abuse and has a direct impact on the protection and recovery of child victims.

Keywords: sexual abuse, child protection, mental health, raising awareness

UDK: 37-057.85:316.774
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. I. 2023.
Prihvaćeno: 24. IV. 2023.

IVANA SIVRIĆ ♦ IVONA ČARAPINA ZOVKO

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar
ivana.sivric@ff.sum.ba ♦ ivona.carapinazovko@ff.sum.ba

STAVOVI NASTAVNIKA O ULOZI MEDIJA U OBRAZOVANJU

Sažetak

Medijska pismenost proučava se kao dio koncepta cjeloživotnoga učenja koje zahtijeva stjecanje određenih kognitivnih, tehničkih i socijalnih vještina za uporabu medija. Također predstavlja sposobnost građana da pristupaju medijskim porukama i medijima te ih razumiju, kritički procjenjuju, koriste i tumače njihova značenja. Medijsko obrazovanje predstavlja stalan proces kojemu je ishod pružanje kritičke autonomije koja teži razvoju samopouzdanja, znanja i kompetencija da sami građani mogu birati, analizirati i evaluirati sadržaje koje primaju putem medija.

Ciljevi istraživanja bili su prikazati kakva je percepcija učitelja/nastavnika o medijskim navikama djece i mladih koje obrazuju te koliko je, prema njihovom mišljenju, važan i zastupljen odgoj za medije u školama. Istraživanje je provedeno na prigodnome uzorku nastavnika ($N = 36$; 31 žena – 86 % i 5 muškaraca – 14 %). Prosječna je dob sudionika 43 godine ($M = 42,80$; $SD = 8,44$). Najmlađi sudionik ima 28 godina, a najstariji 57 godina. Prema rezultatima istraživanja nastavnici prepoznaju vlastite potrebe za medijskim obrazovanjem u vidu stjecanja kompetencija za prijenos znanja i vještina o medijima.

S obzirom na rezultate istraživanja preporučuju se edukativne interaktivne radionice o medijskoj pismenosti za djecu i mlade sa

svrhom prikaza problematike njihovih medijskih navika i zaštitnih mehanizama djece i mladih u *online* okružju, a s druge strane preporučuje se obrazovanje nastavnika o medijskoj pismenosti i uključivanje u provedbu programa u školama, obrazovnim institucijama i društvenoj zajednici.

Gljučne riječi: medijska pismenost, nastavnici, djeca, kritičko mišljenje, kroskurikularna kompetencija

Uvod

Današnji mediji funkcioniraju kao prenositelji simboličkih poruka, načela i sudjeluju u kreiranju svjetonazora, vjerovanja i kulturoloških matrica. Participiraju u modeliranju i promoviranju određenih društvenih vrijednosti tako da ih odavno ne možemo promatrati samo kao sredstva za diseminaciju medijskih poruka. Kao takvi mediji kreiraju i konstruiraju dominantne ideološke matrice. Slika naših životâ i stvarnosti velikim je dijelom reprodukcija informacija koje primamo preko medija, koje onda oblikujemo u našu svakodnevicu i koje na kraju oblikuju način i stil našega života. Stoga možemo definirati taj odnos kao kauzalnu vezu, odnosno međuovisnost, gdje društvo živi uz medije i informacije, a mediji od društva, svoje publike. Mediji programiraju način na koji gledamo svijet oko sebe, odnose, uspješnost, slavu, zdravlje, ekonomiju, politiku, općenito sva događanja u svijetu. Što nam je funkcija medija i način na koji mediji stvaraju utjecaj na nas, svoje konzumente, jasniji, time neprestano stječemo veću kontrolu nad tim procesom i ne dopuštamo medijima da od nas stvaraju pasivne medijske konzumente. Pri tome ne mislimo da smo medijski pismeni ako smo sposobni primati medijske poruke jer to ne znači nužno da smo ih u stanju i kritički evaluirati. Tako gledano medijska pismenost ne predstavlja samo umijeće, nego je i misaoni, intelektualni proces koji zahtijeva znanje, slobodu u razmišljanju, slobodu u učenju te kritičkome rasuđivanju. Tek takvim pristupom prestajemo biti pasivni konzumenti medija i aktivno se uključujemo i prepoznajemo (izravno ili neizravno) sve ili barem većinu procesa proizvodnje i distribucije medijskih sadržaja.

Analize o utjecaju medija na publiku stare su koliko i sami mediji. Teorija izravnih učinaka (*direct effects*), koju je isticala Frankfurtska škola

prije Drugoga svjetskog rata, pokušala je pojasniti ogromnu moć izravna utjecaja medija na publiku, ali se s vremenom pokazala nedovoljno utemeljenom. Postoje dva opravdana razloga koja objašnjavaju teoriju izravna svemoćnog utjecaja medija u to vrijeme. Društvo se tada poimalo kao skupina fragmentiranih pojedinaca čiji je jedini izvor informacija bio medij, a pojedinac je bio slab, izložen utjecaju izvana i podložan manipulacijama. To pojašnjava primjer uspješne propagande za vrijeme Prvoga svjetskog rata koja je opisana kroz model stimulans – odgovor (Lasswell, 1927, prema Vorderer, Park i Lutz, 2020: 7), koji ilustrira pojedinca kao pasivna primatelja medijskih poruka „koji je nemoćan nad porukama koje ostvaruju svoj cilj, a cilj je promjena stava ili čak ponašanja“ (Vorderer, Park i Lutz, 2020: 7). Druga teorija ograničenih/slabih učinaka (*limited effects ili weak effects*) nastala 1940-ih godina 20. stoljeća nastojala je pojasniti slabu povezanost izravna utjecaja između konteksta medijskih poruka i odgovora pojedinca na medijske poruke, kako je isticano kod teorije izravnih učinaka. Ova teorija pojašnjava da je medijski utjecaj posredovan i drugim socijalnim odnosima koji mogu utjecati na primanje, filtriranje, interpretiranje medijskoga iskustva (Livazović, 2009: 109). Teorija ograničenih učinaka ili faza umjerenih učinaka medija trajala je do 1970-ih godina 20. stoljeća jer se uvidjelo da medijski utjecaj, ipak, nije toliko minimalan kao što se do tada smatralo (Turčilo i Buljubašić, 2018: 58) te od 1970-ih godina 20. stoljeća ulazimo u finalnu fazu koja traje do danas, a koja se zasniva više na prepoznavanju kognitivnih (ne bihevioralnih kao do tada) i dugoročnih razumijevanja medijskih utjecaja (Vorderer, Park i Lutz, 2020: 8). Medije treba promatrati u suodnosima s drugim socijalizacijskih čimbenicima koji izravno ili neizravno utječu na ponašanje i pojašnjenje određenih društvenih djelovanja. James W. Potter (Potter, 2008: 126-136) u svojoj knjizi *Medijska pismenost* navodi sedam čimbenika koji određuju mogućí utjecaj medija:

1. razvojno sazrijevanje (saznajno, emocionalno i moralno sazrijevanje)
2. saznajne sposobnosti (zavisnost od polja, vrsta inteligencija, načina razmišljanja i pojmovne diferencijacije)
3. znanje

-
4. sociološki čimbenici (razina socijalizacije ovisi o jačini utjecaja medija)
 5. stil života (društveno-ekonomski položaj, dob, etička pripadnost, sociološka i psihološka uključenost ili izoliranost)
 6. osobni položaj (ciljevi, želje)
 7. navike korištenja medija (pažnja usmjerena na određene medija i određene medijske poruke).

Bilo da je riječ o neposrednu ili dugoročnu medijskom utjecaju, on je neosporan i predstavlja kontinuiran, složen proces koji je dodatno uvjetovan tehnološkim inovacijama, digitalizacijom medija i činjenicom da su primatelji medijskih poruka, medijska publika, aktivni sudionici u procesu primanja i kreiranja medijskih sadržaja.

Da bismo pojednostavljeno pojasnili izloženost medijima i utjecaj, potrebno je imati u vidu tri činjenice, tj. da je medijski utjecaj (pozitivan ili negativan) stalan, bilo da smo stalno, neposredno ili posredno izloženi primanju medijskih poruka. Drugo, medijski utjecaj vrši se u suodnosu s drugim socijalizacijskim čimbenicima i treće – to je kontinuiran, stalan proces koji zahtijeva od pojedinca da se medijski obrazuje kako bi mogao razumjeti i kontrolirati taj proces.

Fundamentalna uloga medijske pismenosti jest poticati pojedinca da se služi svim mehanizmima masovne komunikacije, ali u smislu koji razvija vještine u uporabi medija i kompetencije koje pojedincu daju mogućnost dekodirati i procjenjivati, analizirati i/ili proizvoditi medijske sadržaje na tradicionalnim, *online* medijima ili društvenim mrežama. To znači da pojedinac mora biti autonoman (sam donositi odluke, stavove, mišljenja) o svim sadržajima u medijima kako bi mogao, donekle, kontrolirati taj kontinuirani proces medijskoga utjecaja (Sivrić, 2020). U novije vrijeme sve više i češće psiholozi ističu negativne posljedice utjecaja medija na pojedinca. *Cyber*-psihologija novije je područje psihologije koje istražuje psihološke promjene nastale uslijed korištenja digitalnih medija i interneta. Tako, prije svega, istražuje naše razumijevanje emocija pri izlaganju medijima, poremećaj pažnje, iluziju zajedništva, virtualni osjećaj slobode i umreženosti (Katzner, 2019). Medijski utjecaj neosporan je, a o učincima medijskih utjecaja (promjena ponašanja, svakodnevne navike koje su orijentirane na uporabu medija, nasilje u medijima), pogotovo kod djece i mladih, svjedoče mnoga strana i domaća

istraživanja¹. Da bi nastavnik mogao podučavati o medijima i medijskim sadržajima, prije svega, mora poznavati funkciju medija i način na koji se vrši potencijalni utjecaj. Za razumijevanje medija i funkcije medija potreban je, prije svega, pristup tehnologiji i medijima. Četiri elementa koja nalazimo u gotovo svim suvremenim definicijama medijske pismenosti jesu pristup, analiza, evaluacija i komunikacija (Sivrić, 2021: 96). Pristup podrazumijeva pristupanje izvoru informacija, među kojima je i internet kao jedan od važnijih izvora informacija kod djece i mladih. No, pristup tehnologiji ne znači nužno i unaprijeđenje kompetencija za uporabu i kritičku evaluaciju medija. Tehnologija i pristup tehnologiji u tome slučaju nisu sami po sebi dostatni. Učenik nije medijski pismen ako može primati medijske poruke putem tehnologije jer to ne znači nužno da ih je u stanju i kritički evaluirati. U tome procesu učenja i razvoja kritičkoga osvrta prema medijskim porukama potrebni su mu sustavna edukacija i prikupljanje znanja i vještina. Medijska pismenost, stoga, podrazumijeva stjecanje tehničkih, praktičnih kompetencija i kompetencija za razvoj kritičkoga mišljenja. Len Len Masterman, profesor sa Sveučilišta u Nottinghamu u Engleskoj, među prvima je 1980-ih godina uradio studije o utjecaju masovnih medija na obrazovni sustav². Njegov pristup proučavanju medijske pismenosti ne temelji se samo na zajedničkom društvenom naporu da se unaprijedi medijsko obrazovanje nego i na konkretnu konceptualnom okviru i medijskoj pedagogiji koju nastavnici jednostavno mogu primjenjivati u učionici (Jolls i Wilson, 2014: 69-71). Tako navodi osamnaest principa za medije i edukaciju o svijesti (*awareness education*) gdje je posebno zanimljiv koncept koji definira

¹ U Bosni i Hercegovini 2020. godine UNICEF i Regulatorna agencija za komunikaciju, uz pomoć *Custom Concept* profesionalne agencije za ispitivanje javnoga mnijenja, istraživanje tržišta i *konsalting*, proveli su istraživanje na nacionalnome reprezentativnom uzorku djece i roditelja o medijskim navikama djece i stavovima roditelja (<https://www.unicef.org/bih/media/5861/file/Medijske%20navike%20djece%20i%20stavovi%20roditelja.pdf>).

² Len Materman objavio je prvu knjigu *Teaching about Television* (1980.), a potom i *Teaching about media* (1985.), koje predstavljaju svojevrsni vodič stručnjacima za medije i komunikolozima kao i nastavnicima koji žele koristiti novine i televiziju u nastavi. Među prvim znanstvenicima u Engleskoj, ali i šire, progovorio je o kritičkoj analizi vijesti i zabavnih sadržaja u medijima. Njegova prva knjiga *Teaching about Television* postala je međunarodni *bestseller* koja je utjecala na kreiranje novih spoznaja o proučavanju medijske pismenosti, ponajprije u Australiji, Kanadi i Europi, ali i diljem svijeta.

zajedničko učenje učitelja i učenika koji podjednako trebaju sudjelovati u razmišljanju i dijalogu potičući razvoj otvorene i demokratske pedagogije (Jolls i Wilson, 2014: 70). Za Mastermana je medijsko obrazovanje proces čiji je predmet kritička istraga i dijalog između nastavnika i studenta, ali, prije svega, i kritička autonomija (Fernández-Ulloa, 2013: 412) koja mora težiti nezavisnosti učenika od učitelja da sam propitkuje djelovanje i analizira medije bez nazočnosti učitelja da ga kontinuirano nadgleda i kontrolira. To se očituje i postiže razvojem samopouzdanja i kritičke zrelosti učenika da sam nauči analizirati i prosuđivati sadržaje koje dobiva preko medija.

Medijska imunizacija i/ili interpretacija

Uvođenje medijskoga obrazovanja i zahtjev za opismenjavanjem djece i mladih u školama javio se još sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća kao rezultat mnogih studija koje su progovorile o utjecaju medija na ponašanje djece i mladih. Potreba za medijskim obrazovanjem općenito je prepoznata kao odgovor na nagli razvoj medija u to vrijeme koji je nastao zbog sumnji u manipulativnu ulogu medija i moć medijske (dez)informacije i sadržaja. Studije su uglavnom bile usredotočene na ideju da medijsko obrazovanje treba omogućiti kritičku sposobnost koja bi trebala omogućiti učenicima oblik *obrazovne imunizacije*, tj. da se učenike nauči kako postati imuni(ji) na negativne medijske utjecaje. Medijima (ponajviše TV-u kao dominantnu mediju u 20. stoljeću) se u mnogim zemljama pripisivao dominantan, obično negativan utjecaj na djecu i mlade, a od medijskoga obrazovanja očekivalo se da će omogućiti učenicima kako da se odupru iskušenju uživanja u gledanju TV-a i time promjenu svoje preferencije i stavove, što bi ih trebalo učiniti imunima na negativne medijske utjecaje (Lemish, 2008: 278-279). Tako je medijsko obrazovanje bilo prepoznato kao svojevrsan „antimedijski pokret“ koji se treba suočiti s mnogim složenim društvenim izazovima od kojih se najviše izdvajaju mediji kao uzroci problema u odgoju ponajviše djece i mladih, a medijsko obrazovanje kao rješenja tih problema. Učiteljima je, pak, bila dodijeljena zahtjevna uloga čuvara „ispravna“ tumačenja medijskih sadržaja. Također, jedno od pogrešnih uvjerenja oko unaprjeđenja medijske pismenosti u pedagoškome pristupu medijskomu obrazovanju bilo je usmjereno uglavnom na protekcionistički pristup

koji njeguje prvenstveno zaštitu djece i mladih, dok je za starije osobe (a ovdje ponajprije mislimo na učitelje koji prenose znanje) napredak u usavršavanju kompetencija medijske pismenosti završio formalnim obrazovanjem. Takav pristup promatra medijsku pismenost jednodimenzionalno ne uključujući, prije svega, druge starosne skupine i ne promatrajući širi, značajniji kontekst medijske pismenosti koji se odnosi na kontinuirano učenje i usvajanje novih kompetencija usmjerenih prema dinamičnu i brzu razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija i razumijevanju medija. Naprotiv, medijsko obrazovanje u kontekstu suvremenoga proučavanja, prije svega, treba omogućiti kritičku istragu i dijalog koji se odvija između učitelja i učenika, ali s posebnim fokusom na razvoj kritičke autonomije. To je složen proces koji zahtijeva razumijevanje funkcije medija, komunikaciju i interakciju korisnika s medijima, razumijevanje, analizu i interpretaciju medijskih sadržaja, uzimajući u obzir i činjenicu da sve medijske sadržaje koje primamo možemo protumačiti i interpretirati na više različitih načina. Tako promatrano, medijsko obrazovanje ne definira se više kao obrazovni proces koji podrazumijeva strogu „demistifikaciju medija ili teži imunizaciji protiv njenih negativnih utjecaja“ (Lemish, 2008: 280), nego teži medijskoj analizi, evaluaciji i interpretaciji te razumijevanju funkcije medija i medijskih sadržaja kako bi se stekle potrebne medijske kompetencije i znanje kod medijskoga korisnika. U svijetu ubrzana tehnološkog razvoja od nastavnika se očekuju višestruka pismenost i stjecanje vještina i kompetencija za unaprjeđenje znanja o medijima i medijskoj pismenosti. Digitalne i medijske tehnologije u novije vrijeme utjecale su na modernizaciju obrazovanja koja bi trebala motivirati učenika za usvajanje nastavnoga sadržaja. Osim profesionalnoga razvoja u području struke koju izvodi, nastavnik mora posjedovati i mnoge medijske i tehnološke kompetencije i vještine koje su potrebne za razumijevanje i podučavanje o medijskoj pismenosti u učionici (Maksimović, Osmanović i Mamutović, 2020: 2687). Miliša i suradnici (Miliša, Tolić i Vertovšek, 2010: 111-112) navode kako je medijska kompetencija središnji pojam medijske pedagogije koja uključuje, prije svega, „izgradnju kritičke svijesti s obzirom na izazove novih medija“ pri čemu izdvajaju pet dimenzija medijskih kompetencija koje trebaju usvojiti prvenstveno učitelji, roditelji, a potom i djeca. To su kognitivna dimenzija (znanje, razumijevanje, analiza

medijskih sadržaja), etička (analiza medija s etičkoga aspekta), socijalna dimenzija (medijska politika za različite dijelove društva), estetska dimenzija medija (ukus i ljepota) i dimenzija djelovanja kao nova vizija za poboljšanje interaktivna učenja u dvosmjernoj ulozi medija. Uzimajući u obzir sve navedene kompetencije i vještine koje zahtijevaju od nastavnika angažiranost i proaktivnost u učenju i medijskome obrazovanju, postavlja se pitanje koliko je aktivno nastavno osoblje u Bosni i Hercegovini uopće educirano o ovome području i koji bi se konkretno nastavni kadar trebao obrazovati za navedene teme. Studija o politikama i strategijama medijske i informacije pismenosti u Bosni i Hercegovini (Vajzović Džihana, Hibert, Tihak Ibrahimbegović, Bakić, i Kulenović, 2018) pokazala je kako medijska pismenost nije odgovarajuće zastupljena u nastavnim planovima i programima, dok je istraživanje koje je proveo Institut društvenih istraživanja pri Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (Vajzović, Turčilo, Osmić, Silajdžić, i Cerić, 2020: 74-97) pokazalo visoku razinu samopouzdanja kod ispitanika (nastavnika) kada je riječ o generalnu stavu spram svojih kompetencija oko podučavanja medijske i informacijske pismenosti. Međutim, kontrolna pitanja iz istraživanja ipak su pokazala nedovoljno razvijene kompetencije oko specifičnih tema, što upućuje na potrebu za dodatnom izobrazbom nastavnoga osoblja. Ako uzmemo u obzir da pedagoški pristup unaprjeđenju medijskoga obrazovanja uključuje posjedovanje medijskih kompetencija koje nastavno osoblje treba imati kako bi iste usmjerili prema mladima koje obrazuju, onda se u ovaj kontekst dovodi pitanje proaktivna stava glavnih aktera³ za unaprjeđenje medijske pismenosti u Bosni i Hercegovini i prepoznaju li oni potrebe razvijanja ovih kompetencija kroz formalno i/ili neformalno obrazovanje ili se ono zasniva na individualnoj želji učitelja za stručnim i profesionalnim usavršavanjem. Imajući u vidu novija istraživanja i rezultate koje smo ranije u ovome radu predstavili, željeli smo, prije svega, u ovome istraživanje ispitati kakva je procjena naših ispitanika (nastavnika, učitelja, pedagoga) o važnosti i zastupljenosti

³ Autorica Lea Tajić u svojoj knjizi *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini* navodi da su najznačajniji akteri u području unaprjeđenja medijske pismenosti: ministarstva obrazovanja, ministarstva nadležna za medije, komunikacije i IKT, regulatorna tijela za elektroničke medije, (samo)regulatorna tijela za tiskane medije, obrazovne institucije, nevladine organizacije, medijska industrija i industrija IKT, agencije za statistiku (Tajić, 2013: 45).

odgoja za medije u školama u Hercegovačko-neretvanskoj županiji, kakva je njihova percepcija o medijskim navikama djece i mladih koje obrazuju te kako promatraju mogućnost uvođenja odgoja za medije kao zasebna predmeta u nastavi. Ako uzmemo u obzir da je jedan od ciljeva kojima treba težiti prema strateškomu razumijevanju medijske (i informacijske) pismenosti (Vajzović, Hibert, Turčilo, Hajdarpašić, Njuhović, Kico, Ivazović, Krajišnik, Pleh, Abdulahović, Huskić i Adilović, 2022: 9) da nastavnici i uposlenici na svim razinama odgoja i obrazovanja trebaju preuzeti nove odgovornosti koje se odnose na kreiranje, razvoj i recenziranje sadržaja i pomagala za potrebe predškolskoga, osnovnoga, srednjega, visokoga obrazovanja i obrazovanja odraslih, onda nam je jasno da bi nova strategija obrazovanja trebala težiti tomu da potiče nove metode učenja, stvaranja i organiziranja novih znanja uz korištenje svih raspoloživih nastavnih pomagala. To se jedino može postići strateškim i planskim pristupom države, a potom i svih glavnih aktera koji su prepoznati kao nositelji promjena i strategije za unaprjeđenje medijske pismenosti na svim razinama odgoja i obrazovanja.

Metodološki pristup problemu

Istraživanje je provedeno na temelju konstruirana *online* upitnika za potrebe ovoga istraživanja. Sva su pitanja temeljena na samoiskazima sudionika. Istraživanje je provedeno uz odobrenje i preporuku Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa HNŽ/K te uz odobrenje ravnatelja (u skladu s propisima institucija gdje je istraživanje obavljeno) te su poduzeti odgovarajući koraci u pogledu pristupa istraživanju, dobivanja suglasnosti, povjerljivosti i anonimnosti ispitanika.

Postavljeni su sljedeći istraživački problemi i hipoteze:

- P1: Ispitati koliko se često učitelji i nastavnici susreću s pojavom medijskoga nasilja kod djece i mladih.
- H1: Učitelji i nastavnici sve se češće susreću s pojavom medijskoga nasilja kod djece i mladih.
- P2: Ispitati stavove učitelja i nastavnika o izloženosti djece u medijima u slobodno vrijeme.
- H2: Učitelji/nastavnici smatraju da su djeca previše izložena medijima u slobodno vrijeme.

-
- P3: Ispitati smatraju li učitelji/nastavnici količinu vremena koje djeca provode uz mediju i kvalitetu presudne za izražavanje rizičnih ponašanja među vršnjacima.
- H3: Pretpostavka je da učitelji/nastavnici i pedagozi smatraju da je vrijeme koje djeca provode uz medije i kvaliteta sadržaja presudna za izražavanje rizičnih ponašanja među vršnjacima.
- P4: Ispitati stavove učitelja i nastavnika o potrebi za edukacijom nastavnika o medijskome odgoju.
- H4: Pretpostavlja se da učitelji i nastavnici smatraju da postoji velika potreba za edukacijom nastavnika o medijskome odgoju kako bi mogli odgovoriti kvalitetno na sve izazove kojima su izloženi u radu s djecom.
- P5: Ispitati koga nastavnici smatraju zaduženim za medijsko obrazovanje učenika.
- H5: Pretpostavlja se da nastavnici smatraju kako su za to područje zaduženi nastavnici Hrvatskoga jezika, Informatike i TZK.

Opis uzorka

Istraživanje je provedeno na prigodnu uzorku nastavnika. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 36 sudionika, od čega je 31 žena (86,1 %) i 5 muškaraca (13,9 %). Prosječna je dob sudionika 43 godine ($M = 42,80$, $sd = 8,44$), najmlađi sudionik ima 28 godina, a najstariji 57 godina. U predmetnoj nastavi predaje 26 nastavnika (72,2 %), a u razrednoj 10 (27,8 %).

Mjerni instrumenti

Prvi primijenjeni upitnik bio je sociodemografski na osnovi kojega su prikupljeni podaci o spolu, dobi nastavnika/-ica i o tome jesu li zaposleni u predmetnoj ili razrednoj nastavi. Prvi set pitanja iz konstruiranoga *online* upitnika odnosio se na ispitivanje percepcije nastavnika/ica o pojavi, učestalosti, oblicima medijskoga nasilja među učenicima, dok se drugi set pitanja odnosio na ispitivanje njihove percepcije o potrebi za obrazovanjem nastavnika u području medijskoga odgoja. Sudionici su odgovarali slaganjem s nekom od ponuđenih tvrdnji koje su varirale od pitanja do pitanja na razini da/ne, ne znam, ili izborom nekoga od ponuđenih odgovora. Pitanje o tome tko bi trebao obrazovati o medijima

u školama bilo je otvorena tipa i mogli su navesti više odgovara. Svaki je sudionik na osobnu elektroničku adresu dobio poveznicu s pristupom za istraživanje. Samo ispunjavanje upitnika trajalo je u prosjeku 10 minuta, bilo je dobrovoljno i anonimno.

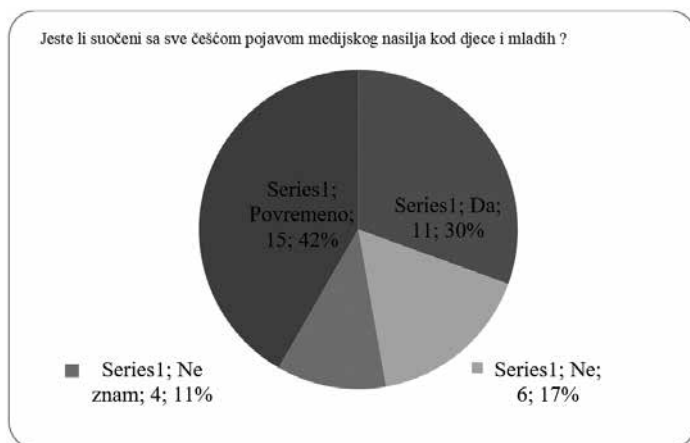
Obrada i analiza podataka

Za sređivanje, obradu i analizu podataka korišten je softverski program SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*). Za analizu rezultata korištena je statistička analiza deskriptivna tipa, odnosno napravljena je distribucija (zastupljenost) odgovara na svako pojedino pitanje. Rezultati su prikazani tabelarno i grafički.

Tablica 1. Jeste li suočeni sa sve češćom pojavom medijskoga nasilja kod djece i mladih?

	Frekvencija	Postotak
Da	11	30,6
Ne	6	16,7
Ne znam	4	11,1
Povremeno	15	41,7

Najveći broj sudionika odgovara da je *povremeno* suočen s pojavom medijskom nasilja kod djece (41,7 %), potom da je sve češće suočen (30,6 %), ne odgovara njih 16,7 %, a da *ne zna* 11,1 %.

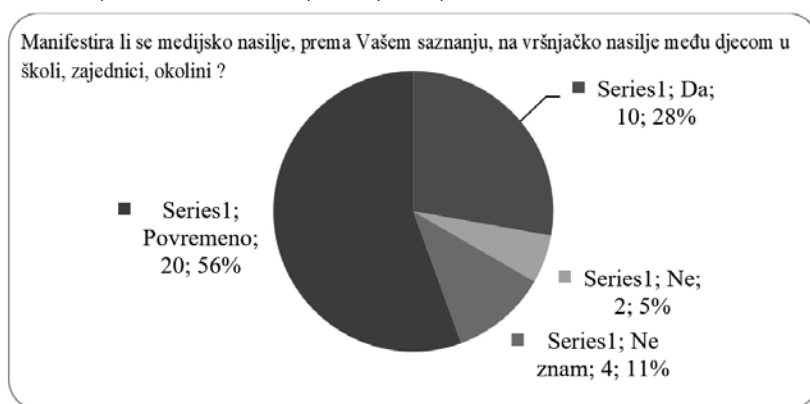

Slika 1.

Tablica 2. Manifestira li se medijsko nasilje, prema Vašemu saznanju, na vršnjačko nasilje među djecom u školi, zajednici, okolini?

	Frekvencija	Postotak
Da	10	27,8
Ne	2	5,6
Ne znam	4	11,1
Povremeno	20	55,6

Najveći broj sudionika, više od njih pola (55,6 %), odgovara da se povremeno medijsko nasilje manifestira i na vršnjačko nasilje među djecom u školi, zajednici, okolini, *da odgovara njih gotovo trećina (27,8 %), ne znam njih 11,1 %, a ne njih najmanje, 5,6 %.*

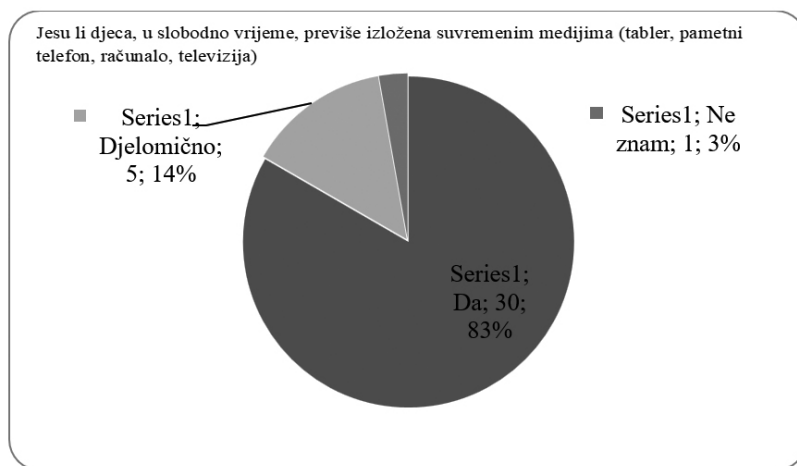

Slika 2.

Tablica 3. Jesu li djeca u slobodno vrijeme previše izložena suvremenim medijima (tablet, pametni telefon, računalo, televizija)?

	Frekvencija	Postotak
Da	30	83,3
Djelomično	5	13,9
Ne znam	1	2,8

Najveći broj sudionika odgovara da djeca jesu u slobodno vrijeme previše izložena suvremenim medijima (83,3 %), da su *djelomično izložena navodi njih 13,9 % i da ne znaju njih 2,8 %.*

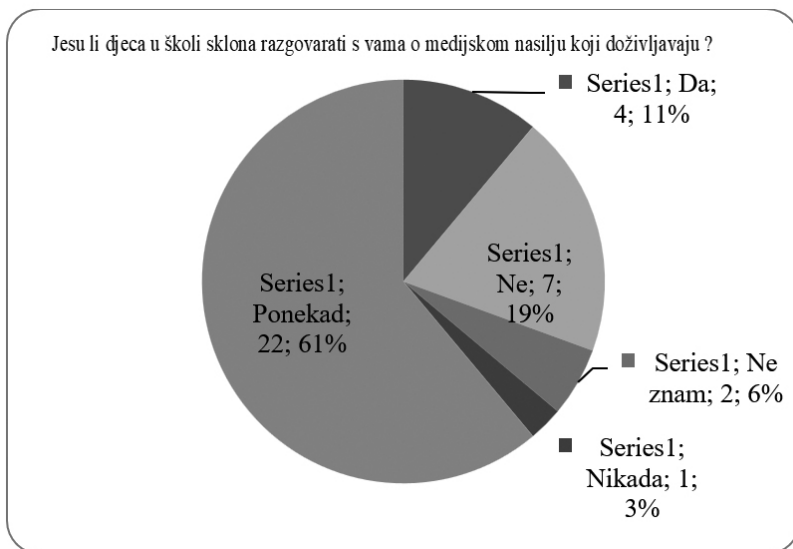

Slika 3.

Tablica 4. Jesu li djeca u školi sklona razgovarati s vama o medijskome nasilju koje doživljavaju?

	Frekvencija	Postotak
Da	4	11,1
Ne	7	19,4
Ne znam	2	5,6
Nikada	1	2,8
Ponekad	22	61,1

Najveći broj sudionika odgovara da su djeca ponekad (61,1 %) sklona razgovarati s njima o medijskome nasilju koji doživljavaju, nakon toga slijedi odgovor *ne* (19,4 %), *potom da* (11,1 %), *da ne znaju njih* 5,6 % i *nikada* 2,8 %.

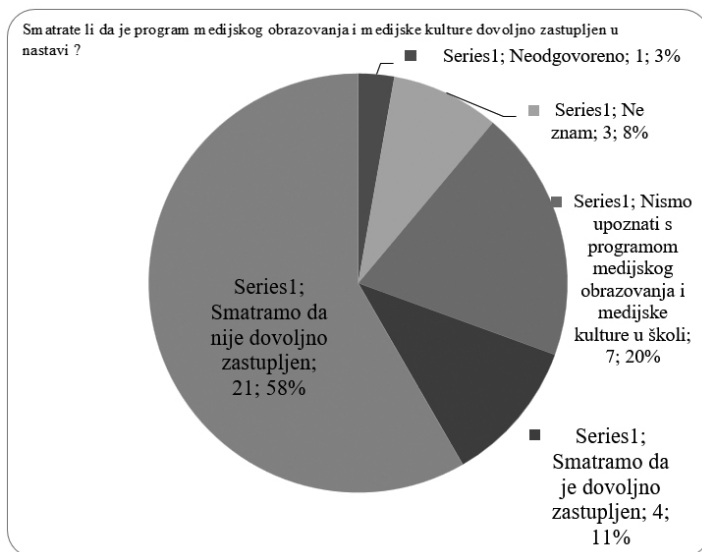

Slika 4.

Tablica 5. Smatrate li da je program medijskoga obrazovanja i medijske kulture dovoljno zastupljen u nastavi?

	Frekvencija	Postotak
Neodgovoreno	1	2,8
Ne znam	3	8,3
Nismo upoznati s programom medijskoga obrazovanja i medijske kulture u školi	7	19,5
Smatramo da je dovoljno zastupljen	4	11,1
Smatramo da nije dovoljno zastupljen	21	58,3

Najveći broj sudionika smatra da program medijskoga obrazovanja i medijske kulture *nije dovoljno zastupljen* (58,3 %), *potom da nisu upoznati s takvim programom u školi* (19,5 %), *da je dovoljno zastupljen* (11,1 %), *da ne znaju* (8,3 %) i *jedan sudionik/-ica* (2,8 %) *nije odgovorio/-la na pitanje.*

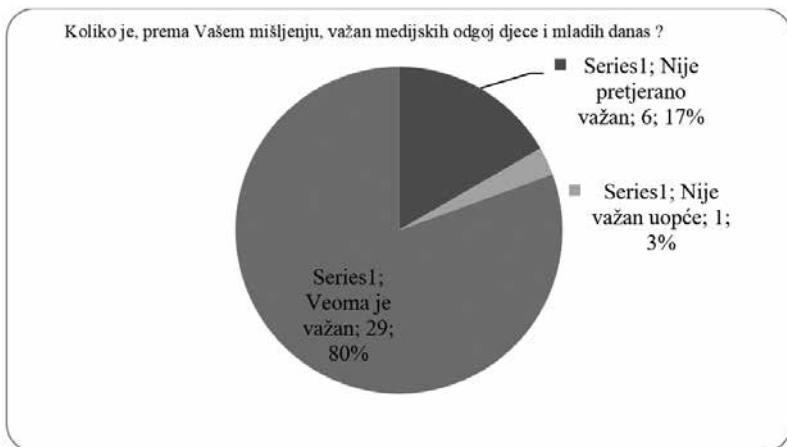

Slika 5.

Tablica 6. Koliko je, prema Vašemu mišljenju, važan medijskih odgoj djece i mladih danas?

	Frekvencija	Postotak
Nije pretjerano važan	6	16,7
Nije važan uopće	1	2,8
Veoma je važan	29	80,6

Najveći broj sudionika smatra da je veoma važan (80,6 %) medijski odgoj djece i mladih danas, njih 16,7 % da nije pretjerano važan i 2,8 % da nije važan uopće.

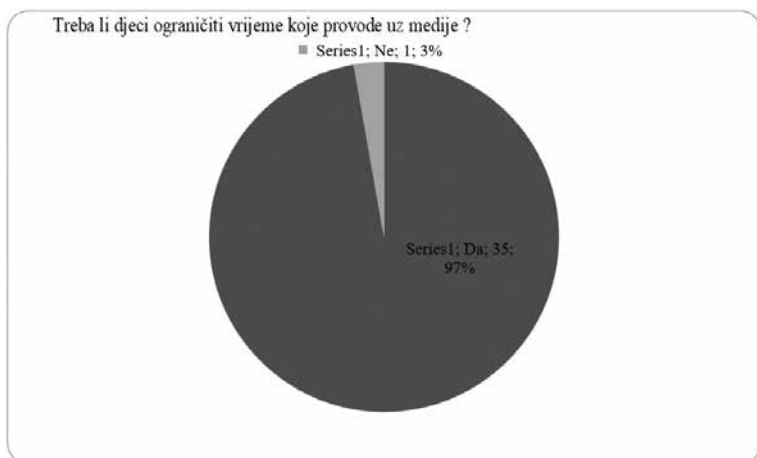

Slika 6.

Tablica 7. Treba li djeci ograničiti vrijeme koje provode uz medije?

	Frekvencija	Postotak
Da	35	97,2
Ne	1	2,8

Najveći dio (gotovo svi nastavnici) smatra da djeci treba ograničiti vrijeme koje provode uz medije (97,2 %), samo jedan sudionik (2,8 %) smatra da ne treba.

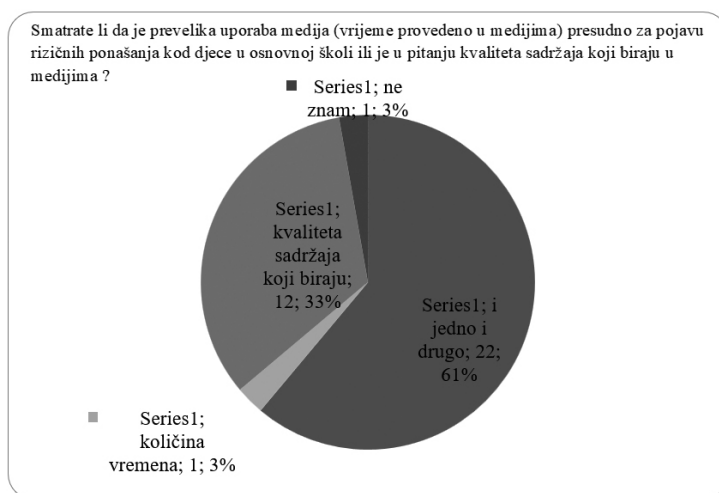

Slika 7.

Tablica 8. Smatrate li da je prevelika uporaba medija (vrijeme provedeno u medijima) presudna za pojavu rizičnih ponašanja kod djece u osnovnoj školi ili je u pitanju kvaliteta sadržaja koji biraju u medijima?

	Frekvencija	Postotak
i jedno i drugo	22	61,1
količina vremena	1	2,8
kvaliteta sadržaja koji biraju	12	33,3
ne znam	1	2,8

Najveći broj sudionika (61,1 %) izjavljuje da je za pojavu rizičnih ponašanja kod djece u osnovnoj školi u pitanju i kvaliteta sadržaja koji biraju u medijima i prevelika uporaba medija (vrijeme provedeno u medijima), njih 33,3 % smatra da je kvaliteta sadržaja koji biraju, po 2,8 % smatra da je količina vremena ili ne znaju odgovor na pitanje.

Slika 8.

Tablica 9. Pred Vama se nalazi više ponuđenih odgovora na ovo pitanje. Molimo Vas, poredajte ponuđene odgovore prema važnosti, gdje 1. predstavlja osobe koje su najodgovornije, 2. sljedećega odgovornog itd. Ako se s nekim odgovorom ne slažete, polje ostavite praznim. Prema Vašemu mišljenju tko bi trebao u osnovnoj školi podučavati djecu o medijskome odgoju? Na ovo pitanje imate mogućnost višestrukoga odgovora.

	Frekvencija	Postotak
Nastavnik informatike, pedagog	1	2,8
Nastavnik informatike, pedagog, svi nastavnici	1	2,8
Nastavnik informatike, pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	2	5,6
Nastavnik informatike, pedagog, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici	1	2,8
Nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik materinje jezika, nastavnik informatike	1	2,8
Nastavnik materinskog jezika, nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog	2	5,6
Nastavnik materinskog jezika, nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici	1	2,8
Nastavnik materinskog jezika, nastavnik informatike, učitelj razredne nastave, pedagog, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik materinskog jezika, nastavnik stranog jezika, učitelj razredne nastave, pedagog	1	2,8
Nastavnik materinskog jezika, nastavnik tjelesne i zdravstvene kulture, nastavnik informatike, nastavnik stranog jezika, učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Nastavnik materinskog jezika, pedagog, svi nastavnici	2	5,6

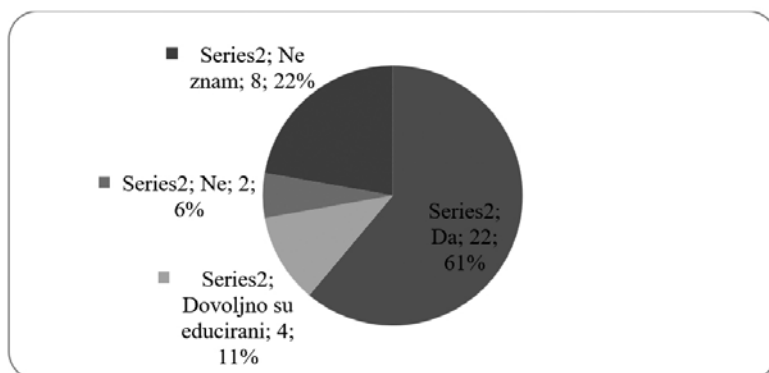
Nastavnik materinskog jezika, učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Ne znam	2	5,6
Pedagog	2	5,6
Pedagog, svi nastavnici	2	5,6
Pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Pedagog, vanjski stručni suradnici za medije	3	8,3
Svi nastavnici	1	2,8
Svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8
Učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici	1	2,8
Učitelj razredne nastave, pedagog, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	3	8,3
Učitelj razredne nastave, svi nastavnici, vanjski stručni suradnici za medije	1	2,8

Prema Vašemu mišljenju nastavnici koji bi trebali u osnovnoj školi podučavati djecu o medijskome odgoju hijerarhijski su poredani: nastavnik informatike 9, nastavnik materinskoga jezika 10, pedagog 8, učitelji razredne nastave 5.

Tablica 10. Smatrate li da bi se učitelji /nastavnici/pedagozi trebali dodatno obrazovati za medije (kroz stručne obuke) kako bi mogli odgovoriti na nove odgojno-obrazovane izazove koji sa sobom uključuju i obrazovanje djece za medije?

	Frekvencija	Postotak
Da	22	61,1
Dovoljno su educirani	4	11,1
Ne	2	5,6
Ne znam	8	22,2

Najveći broj sudionika smatra (61,1 %) da bi se učitelji/nastavnici/pedagozi trebali dodatno obrazovati za medije (kroz stručne obuke) kako bi mogli odgovoriti na nove odgojno-obrazovane izazove koji sa sobom uključuju i obrazovanje djece za medije, njih 22,2 % *ne zna*, 11,1 % smatra da su dovoljno educirani, a 5,6 % njih smatra da se ne trebaju dodatno obrazovati.

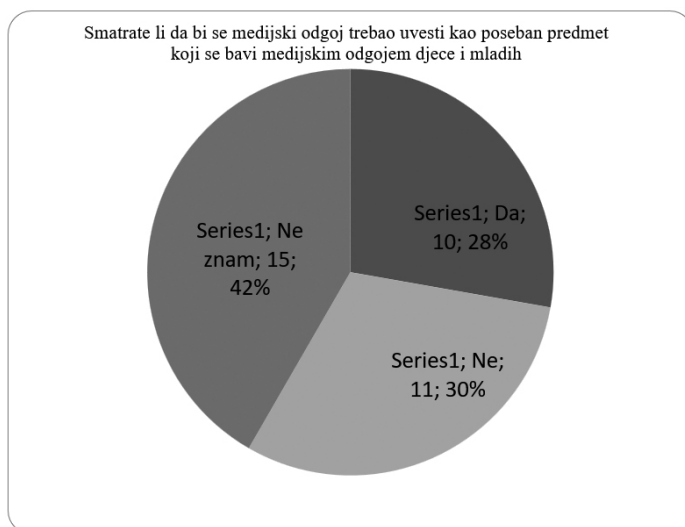

Slika 9.

Tablica 11. Smatrate li da bi se medijski odgoj trebao uvesti kao poseban predmet koji bi se bavio medijskim odgojem djece i mladih?

	Frekvencija	Postotak
Da	10	27,8
Ne	11	30,6
Ne znam	15	41,7

Najveći broj (41,7 %) odgovara da *ne zna bi li se medijski odgoj trebao uvesti kao poseban predmet koji se bavi medijskim odgojem djece i mladih*, 30,6 % smatra da *ne bi*, a 27,8 % da *bi se trebao uvesti*.

Slika 10.

Kratka interpretacija rezultata istraživanja i ograničenja

Na osnovi provedenoga istraživanja i dobivenih rezultata može se zaključiti da:

- Najveći broj sudionika odgovara da je povremeno suočen s pojavom medijskoga nasilja kod djece (41,7 %), potom da je sve češće suočen (30,6 %), ne odgovara njih 16,7 %, a da ne zna 11,1 %. Ovim je prva hipoteza odbačena jer je pretpostavljeno da će najviše odgovora biti da se sve češće susreću.
- Najveći broj sudionika odgovara da su djeca u slobodno vrijeme previše izložena suvremenim medijima (83,3 %), da su djelomično izložena, navodi njih 13,9 % i da ne znaju, navodi 2,8 %. S obzirom na dobivene rezultate druga hipoteza potvrđena je.
- Najveći broj sudionika (61,1 %) smatra da su vrijeme koje djeca provode uz medije kao i kvaliteta sadržaja presudni za izražavanje rizičnih ponašanja među vršnjacima, čime je treća hipoteza potvrđena.
- Nadalje, smatraju da postoji velika potreba (80,6 %) za edukacijom nastavnika o medijskome odgoju kako bi mogli kvalitetno odgovoriti na izazove s kojima su suočeni, čime je četvrta hipoteza potvrđena, a da bi za to područje, prema njihovom mišljenju, bili zaduženi nastavnici Hrvatskoga jezika, Informatike i TZK, čime je potvrđena i peta hipoteza.

Prednost je ovoga istraživanja ta što je jedno od rijetkih koje se bavi medijskim navikama djece u HNŽ-u. Ograničenja se vezuju za malen i prigodan uzorak, čime se smanjuje mogućnost generalizacije dobivenih podataka, no, kako je navedeno, istraživanje može poslužiti kao početna ideja za buduća s većim i reprezentativnim uzorkom.

Zaključak

Pojam medijske pismenosti zasigurno nije nov, ali na području Bosne i Hercegovine aktualizira se tek posljednjih nekoliko godina, prije svega, kroz nevladinih sektor, potom i institucionalno kroz različite odgojne i obrazovne institucije, ministarstva, regulatorna tijela i agencije, medije, visokoškolske institucije i sl. Medijska pismenost usmjerena je na vještine i kompetencije, znanje i razumijevanje koji omogućavaju svim

građanima (bez obzira na dob) sigurno i učinkovito korištenje medija. Medijska (i informacijska) pismenost nije samoj sebi svrha.

Ne treba je shvatiti (samo) u smislu: tehnologije – sadržaja (digitalno medijskih), konvergencije medija (tradicionalnih, novih, digitalnih i algoritamskih) – redefiniranja odnosa sadržaja (content), mreže (net) i usluga (service) – digitalnih vještina – informacijske i digitalne etike – već kao proces i pristup koji vraća ‘fabričke’ postavke filozofije demokratskog društva i poštivanja ljudskih prava i sloboda (Vajzović, 2020: 12).

Medijska (i informacijska pismenost) u Bosni i Hercegovini u ranoj je fazi razvoja, s tim da predstavlja odličan primjer postupka i organskoga razvoja funkcionalnoga modela upravljanja (Rozgonyi i Kostić, 2021: 23-28). Gledano iz normativne perspektive, Bosna i Hercegovina ima odgovarajuću zakonsku osnovu u kojoj se mogu ostvariti programske intervencije i politike u pogledu unaprjeđenja medijske pismenosti. No, nedostaju osnove za institucionalnu i regulatornu podršku za unaprjeđenje. Stoga ne čudi što se ovaj nejasan regulatorni i normativni okvir nejasno razumije i kod samih nastavnika. Iz istraživanja koje smo provedli jasno vidimo da su učitelji/nastavnici/pedagozi svjesni da je medijsko obrazovanje, ili odgoj za medije, nužno za djecu i mlade uvažavajući dva sustava problema u svezi s medijskim navikama djece i mladih koja zahtijevaju intervencije. Prvo se odnosi na sindrom informacijskoga doba koji se manifestira na poremećaju pažnje, koncentracije, nedostatku simboličkoga razmišljanja, nezreloj kontroli i prilagodljivosti memorije kod djece i mladih koji su izloženi (pre)velikoj količini informacija i vremenu koje provode uz medije ili s njima. Drugi problem odnosi se na sadržaj i kvalitetu sadržaja koje djeca i mladi sami biraju ili su im izloženi. Problem nastavnicima/učiteljima/pedagozima predstavlja i neadekvatno znanje i kompetencije za unaprjeđenje medijskih vještina u nastavi. Iako nastavnici smatraju da odgoj za medije nije odgovarajuće zastupljen u nastavi, velik broj nastavnika ne zna treba li se odgoj za medije uvoditi u škole kao zaseban predmet. Primjećujemo nedostatak obrazovne strategije, institucionalnoga okvira i planske aktivnosti za unaprjeđenje medijske pismenosti u nastavi i kao zasebnoga predmeta i u kontekstu inovativnosti i zastupljenosti onih predmeta koji su već u nastavi. No, ono što ohrabruje jest činjenica da su učitelji/pedagozi/

nastavnici spremni i svjesni da im je potrebno dodatno obrazovanje za usvajanje kompetencija i vještina medijske pismenosti, ali uz poštivanje odgovarajućega institucionalnog okvira koji trebaju promovirati glavni akteri za unaprjeđenje medijske pismenosti u obrazovanju. U tome kontekstu potrebno je istaknuti da su se određene promjene dogodile i da mogu poručiti bolje razumijevanje i unaprjeđenje medijske pismenosti u cijeloj Bosni i Hercegovini. Naime, Vlada Županije Sarajevo u travnju 2022. godine usvojila je *Strategiju razvoja medijske i informacijske pismenosti u području obrazovanja u Županiji Sarajevo*. Time je utvrdila ciljeve i prioritete razvoja MIP-a u toj županiji te predstavila način za njihovo ostvarenje, kako kroz financijski okvir tako i kroz institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvješćivanje. Strategija, poštujući sve normative koje nalaže Europska unija, Vijeće Europe, UNESCO, OSCE, donosi sljedeće zaključke:

Strategija se oslanja na hibridni model višekomponentne integracije za njenu uspješnu provedbu. Knjižničari i knjižnica su okosnica hibridnoga modela višekomponentne integracije MIP-a. MIP se u Županiji Sarajevo u predškolskom odgoju, osnovnom i srednjem obrazovanju ne podučava kao zaseban predmet ili program, već kao kroskurikularna kompetencija uz međuprofesionalnu suradnju knjižničara i nastavnika. MIP se u modelu cjeloživotnoga učenja u Županiji Sarajevo podučava formalnim i neformalnim programima obuke. Strategija prepoznaje dinamičke digitalne objekte učenja, otvoreni pristup obrazovnim sadržajima i vođeno istraživačko učenje kao nezaobilazan i nužan iskorak u kontekstu digitalne transformacije obrazovanja. Strategija se oslanja na razvoj kritičkoga mišljenja kod svih sudionika u obrazovanju i prepoznaje MIP kao jednu od ključnih kompetencija u digitalnom dobu (medijskapismenost, 2022).

Iz *Strategije* je jasno vidljivo da se poštuju i normativni zahtjevi definirani u revidiranoj Direktivi o audiovizualnim medijskim uslugama iz 2018. godine koji propisuju promoviranje mjera za razvoj vještina povezanih s medijskom pismenosti s posebnim naglaskom na kritičko razmišljanje i evaluaciju medijskih sadržaja.

Stoga zaključujemo da je veoma važno poštivati raznolikost sadržaja obrazovne ponude iz područja medijske (i informacijske) pismenosti

za sve starosne grupe (cjeloživotno učenje) kao i primjenjivati odgovarajući metodički pristup koji treba biti u skladu sa specifičnim pedagoškim okruženjem i inovativnim metodama koje su bliske generaciji C (*connected-creative-click*) tako da potiče dijalog između učitelja i učenika i kritičku autonomiju koja mora težiti nezavisnosti učenika od učitelja da sam propituje djelovanje, analizira i vrjednuje medijske poruke i medije bez nazočnosti učitelja koji ga konstantno nadgleda i kontrolira. Konstruktivistička teorija, temeljena na vrjednovanju i stvaranju, koja je pogodna za digitalno učenje, kao i teorija konektivizma, koja se oslanja na umreženost procesa učenja u digitalno doba, zagovaraju da za obrazovanje nije ključan prijenos informacija i znanja, nego uključenost u stvaranje, razmišljanje i kritička svijest, čime jasno upućuju na ključne elemente medijske i informacijske pismenosti u nastavi (Vajzović, Hibert, Turčilo, Vučetić i Silajdžić, 2021: 80). Teško je prognozirati i očekivati da će se medijska pismenost uvesti u nastavne planove i programe kao zaseban predmet, jer je to, kako smo i ranije naveli, kroskurikularna kompetencija koja se može razvijati kroz više predmeta u nastavi, ali je nužno podržavati njezinu zastupljenost u postojećim predmetima i poticati nastavnika da se služi svim raspoloživim alatima u nastavi i mehanizmima kako bi potaknuo učenika na usvajanje suvremenih medijskih vještina i kompetencija. Na takav način, strateški i proaktivno, stvara se put za progresivniji napredak i edukaciju o medijskoj pismenosti i odgoju za kritičko mišljenje.

Literatura

- Fernández-Ulloa, T. (2013). Teaching Media Competence in the Classroom: Television, Advertising and Film. *International Journal of Arts & Sciences*, 6 (4), 411-436.
- Jolls, T. & Wilson, C. (2014). The Core Concepts: Fundamental to Media Literacy Yesterday, Today and Tomorrow. *Journal of Media Literacy Education*, 6 (2), 68-78.
- Katzer, C. (2019). *Cyberpsychologie, Leben im Netz: Wie das Internet uns verändert (Cyberpsihologija, Život na mreži: kako nas internet mijenja)*, Beograd: Laguna.

-
- Lemish, D. (2008). *Deca i televizija, globalna perspektiva*. Beograd: Clio.
 - Livazović, G. (2009). Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente. *Život i škola*, LV (21), 108-115.
 - Maksimović, J., Osmanović, J. & Mamutović, A. (2020). Kompetencije nastavnika za medijsko obrazovanje. *In medias res*, 9 (17), 2685-2707. DOI: 10.46640/imr.9.17.7.
 - Miliša, Z., Tolić, M. & Vertovšek, N. (2010). *Mladi – odgoj za medije, Priručnik za stjecanje medijskih kompetencija*. Zagreb: M.E.P. d.o.o.
 - Medijskapismenost.ba (2022). *Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u području obrazovanja u Županiji Sarajevo*. Posjećeno 13. 2. 2023. na mrežnoj stranici *medijskapismenost.ba*: <https://medijskapismenost.ba/hr/strategija-razvoja-medijske-i-informacijske-pismenosti-u-podrucju-obrazovanja-u-zupaniji-sarajevo/>.
 - Potter, W. J. (2008). *Medijska pismenost, Fourth edition*. Beograd: Clio.
 - Rozgonyi, K. & Kostić, B. (2021). *Primjena evropskih i međunarodnih standarda medijske i informacijske pismenosti u različitim domaćim institucijama: Studija dobrih praksi u odabranim državama članicama Vijeća Evrope i njihovoj važnosti u kontekstu Bosne i Hercegovine*. Posjećeno 14. 1. 2023. na mrežnoj stranici *Vijeća Evrope*: <https://rm.coe.int/primjena-evropskih-i-medjunarodnih-standarda-medijske-mil-bhs/1680a675b7>.
 - Sivrić, I. (2020). Medijska pismenost: oružje u hibridnom ratu protiv lažnih vijesti i dezinformacija. *South Eastern European Journal of Communication*, 2 (1), 113-124.
 - Sivrić, I. (2021). *Medijska (ne)pismenost u digitalno doba*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
 - Tajić, L. (2013). *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews.
 - Turčilo, L. & Buljubašić, B. (2018). Važnost medijske pismenosti u bosanskohercegovačkom društvu i uloga centara za cjeloživotno

učenje u razvoju ovog koncepta u Bosni i Hercegovini. *Obrazovanje odraslih*, 11 (1512-8784), 57-74.

- UNICEF, Regulatorna agencija za komunikacije (2020). *Medijske navike djece i stavovi roditelja*. Posjećeno 13. 1. 2023. na mrežnoj stranici Fonda Ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF): <https://www.unicef.org/bih/media/5861/file/Medijske%20navike%20djece%20i%20stavovi%20roditelja.pdf>
- Vajzović, E. (2020). *Medijska i informacijska pismenost – strateški pristup*. U: E. Vajzović (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Institut društvenih istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 12-19.
- Vajzović, E. i sur. (2018). *Pregledna studija o politikama i strategijama medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini*. Posjećeno 14. 1. 2023. na mrežnoj stranici Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu: https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2018/05/PreglednaStudija_MIP_BHS.pdf.
- Vajzović, E. i sur. (2021). *Otvorena učionica: Vođeno istraživačko učenje i metapismenost*. U: E. Vajzović (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: dizajn učenja za digitalno doba*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Institut društvenih istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 80-96.
- Vajzović, E. i sur. (2022). *Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo*. Posjećeno 13. 1. 2023. na mrežnoj stranici Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo: <https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/2022-06/Strategija%20razvoja%20medijske%20i%20informacijske%20pismenosti.pdf>.
- Vajzović, E. i sur. (2020). *Istraživanje samoprocjene kompetencija nastavnika i bibliotekara u Bosni i Hercegovini*. U: E. Vajzović (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Institut društvenih istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 74-97.

-
- Vorderer, P., Park D. W. & Lutz, S. (2020). A History of Media Effects Research Traditionals. In: M. B. Oliver, A. A. Raney, J. Bryant (Eds.), *Media Effects, Advances in Theory and Research*, Fourth edition (pp. 1-16). New York and London: Routledge Taylor & Francis group, SAD, UK.

Original scientific paper
Received on January 20, 2023
Accepted on April 24, 2023

IVANA SIVRIĆ ♦ IVONA ČARAPINA ZOVKO

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar
ivana.sivric@ff.sum.ba ♦ ivona.carapinazovko@ff.sum.ba

TEACHERS' ATTITUDES ON THE ROLE OF THE MEDIA IN EDUCATION

Abstract

Media literacy is studied as part of the concept of lifelong learning, which requires the acquisition of certain cognitive, technical and social skills for the use of media, and represents the ability of citizens to access, understand, critically evaluate, use and interpret the meanings of media messages and media. Media education represents a constant process that provides the outcome of critical autonomy that aims to develop self-confidence, knowledge and competence so that citizens themselves can choose, analyze and evaluate the contents they receive through the media.

The aim of the research was to show the teachers' perception of the media habits of the children and young people they educate, and how important, in their opinion, media education is in schools.

The research was conducted on a convenient sample of teachers (N=36; 31 women - 86% and 5 men - 14%). The average age of the participants is 43 years (M=42.80, SD= 8.44), the youngest participant is 28 years old, the oldest is 57 years old.

From the results of the research, we can see that teachers recognize the use of media education in the form of acquiring competences for the transfer of knowledge and skills about media.

Considering the results of the research, it is recommended to create preventive programs and workshops for children in order

to present the problems and ways of dealing with media violence, and on the other hand, it is recommended to educate teachers about media literacy and involve them in the implementation of preventive programs in schools, educational institutions and the social community.

Keywords: media literacy, teachers, children, critical thinking, preventive program

UDK: 641.1:316.77
001.102
Pregledni rad
Primljeno: 20. I. 2023.
Prihvaćeno: 17. V. 2023.

ANITA LALIĆ

Sveučilište u Mostaru, Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet, Mostar
anita.juric@aptf.sum.ba

KOMUNIKACIJA I ŠIRENJE ZNANSTVENIH INFORMACIJA UTEMELJENIH NA ZNANOSTI O HRANI I PREHRAMBENOJ TEHNOLOGIJI

Sažetak

Postoji razlika u percepciji rizika od određenih rizika podrijetlom iz hrane između prosječna potrošača i znanstvenika. Kako bi prosječan potrošač mogao oblikovati odluke o opasnostima u hrani, treba imati pristup nepristranim, visokokvalitetnim i razumljivim znanstvenim savjetima. U protivnome na oblikovanje njihovih mišljenja utječu vlastiti strahovi i nesigurnosti, iz čega proizlaze zaključci koji nisu u skladu s mišljenjima stručnjaka i znanstvenim spoznajama. Postoji jaz i u komunikaciji između znanstvenoga sektora i proizvođača hrane. Mala i srednja poduzeća, kao i poduzetnici i prerađivači hrane za vlastite potrebe, bitna su sastavnica u poljoprivredno-prehrambenome sektoru. No, kada je riječ o dobivanju bitna materijala za obuku i općih informacija od znanstvenoga sektora, treba poboljšati procese i procedure kako bi bolje ispunili njihove potrebe. Većina akademskih istraživanja u području znanosti o hrani usmjerena je prema revolucionarnu napretku i razvoju vrhunske tehnologije koja može dosegnuti rigorozne standarde recenziranih časopisa. Ovi se radovi ne bave osnovnijim zahtjevima onih koji se suočavaju s izazovima isporuke visokokvalitetnih sigurnih proizvoda svojim lokalnim

potrošačima, nego ispituje različite načine na koje se komunikacijski jaz može premostiti između akademskih izvora informacija o hrani i onih koji zahtijevaju smjernice. Jedan je od prvih koraka srušiti prepreke uzrokovane tradicionalnim metodama tehničkoga pisanja prevođenjem ovoga znanja na jednostavan jezik koji može razumjeti pretežno neznanstvena publika.

Ključne riječi: komunikacija, znanost o hrani, prehrambena tehnologija, potrošači, opasnosti u hrani

Uvod

Kada govorimo o samome pojmu „znanost“, ne možemo sa sigurnošću izreći njegovu točnu definiciju. U svakodnevnome životu taj se pojam upotrebljava u svakodnevnim kontekstima bez pretjerana razmišljanja i objašnjenja za korištenje. Isti je slučaj i s pojmom tehnologije. U mnogim slučajevima koriste se zajedno i blisko su povezani, stoga je ponekad teško prepoznati razliku između ovih dvaju pojmova. Pojmovi znanost i tehnologija mogu se razlikovati po kontekstu u kojemu se koriste. Znanost i tehnologija vezana za hranu može se nazvati znanošću o hrani i tehnologijom hrane.

U ovome radu upoznat ćemo osnovne definicije vezane za prehrambeni sektor, kako se komunikacija o rizicima u hrani razvija na međunarodnoj razini, što je to interaktivna komunikacija, koje su specifičnosti rizika kao i što su to percepcijski filteri. Nadalje, bit će obrađene tehnike usvajanja trendova prehrambene industrije radi razvijanja konkurentske marketinške politike strategije i zaštite potrošača od proizvoda dvojne kvalitete na razini Europske unije (EU) i Ne-EU. Ovaj rad ispituje različite načine na koje se komunikacijski jaz može premostiti između akademskih izvora informacija o hrani i onih koji zahtijevaju smjernice u tehnikama obrade hrane. Jedan je od prvih koraka srušiti prepreke uzrokovane tradicionalnim metodama tehničkoga pisanja prevođenjem ovoga znanja na jednostavan jezik koji može razumjeti pretežno neznanstvena publika.

Osnovne definicije vezane za prehrambeni sektor

Pojam znanosti ne može se jednostavno izraziti jednom ili dvjema riječima. Biološke, fizikalne i kemijske znanosti neke su od temeljnih znanstvenih struja koje se dalje mogu podijeliti u nekoliko pododjeljaka. Znanost o hrani obuhvaća različita predmetna područja kao što su kemija hrane, fizika hrane, mikrobiologija, konzerviranje, nutricionizam hrane i analiza hrane. Tehnologija također spada pod znanost jer je ona njezin aplikativan dio. Osnova je tehnologije znanost, a one uvelike ovise jedna o drugoj, stoga ne možemo govoriti o tehnologiji koja zanemaruje znanost. Ljudi koji se bave istraživanjem znanosti o hrani i inovacijama novih tehnologija povezanih s hranom nazivaju se znanstvenici o hrani (Potter i Hotchkiss, 1998).

Prehrambena je tehnologija primjena znanosti i inženjerstva u proizvodnji, preradi, pakiranju, distribuciji, pripremanju i upotrebi zdravstveno ispravne i nutritivne vrijedne hrane (Gartaula i Mani Adhikari, 2014).

Prehrambeno-procesno inženjerstvo (PPI) bavi se operacijama i procesima pri preradi sirovina (biljnoga ili životinjskoga podrijetla) koje se koriste za dobivanje hrane i njezino konzerviranje (Lovrić, 2003). PPI predstavlja simbiozu triju osnovnih disciplina:

- Prehrambena tehnologija – ponašanje različitih sastavnica u prehrambenim artiklima može se objasniti znanošću o hrani, dok je primjena toga znanja poznata kao tehnologija.
- Prehrambeno inženjerstvo – tehnička je disciplina koja se bavi proizvodnjom i preradom namirnica. Obuhvaća kontrolirane biološke, kemijske i fizikalne procese, projektiranje, konstruiranje te omogućuje pokretanje proizvodnje u projektiranim pogonima (objektima) prehrambene industrije.
- Znanost o hrani – znanstvena je disciplina koja se bavi fizikalno-kemijskim, biokemijskim, fizičkim i biološkim svojstvima i načinom djelovanja hrane na ljudski organizam (Lovrić, 2003).

Iako se hrana i prehrana proučavaju stoljećima, moderna je znanost o prehrani iznenađujuće mlada. Prvi vitamin izoliran je i kemijski definiran 1926. godine, čime je započeto pola stoljeća otkrića usmjerenih na bolesti nedostatka pojedinih nutrijenata (Mozaffarian, Rosenberg i Uauy, 2018).

Jaz u komunikaciji znanja o hrani i tehnologiji

S globalnom populacijom od gotovo osam milijardi ljudi osiguravanje održive opskrbe sigurnom, hranjivom i visokokvalitetnom hranom velik je izazov. Velike multinacionalne tvrtke za preradu hrane mogu zadovoljiti te zahtjeve. Često imaju specijalizirano osoblje koje je obučeno za prijenos tehničkih informacija u praksu. Nasuprot tomu, značajnu količinu prerade hrane obavljaju mali prerađivači i poduzetnici koji nemaju formalnu obuku iz prehrambenih znanosti. Mala i srednja poduzeća opskrbljuju lokalna ili regionalna tržišta i zapošljavaju radnike s malo ili nimalo znanja o preradi hrane (Mercer, 2022). Također postoji velik broj urbanih „vrtlara” diljem svijeta koji redovito pokušavaju sačuvati svoje plodove metodama kao što su kućno konzerviranje, zamrzavanje i sušenje. Nažalost, te skupine često ne mogu pronaći i pristupiti informacijama u obliku koji je lako razumljiv i primjenjiv na njihove specifične potrebe. Nažalost, jaz u protoku informacija i tehnološkome napretku zanemaren je dosta vremena. To je osobito točno jer su mnoge obrazovne ustanove smanjile ili ukinule svoje produžne programe koji bi inače doprli do ovih skupina. Postoji puno načina za pristup prijenosu informacija i tehnologije znanosti o hrani namijenjenoj publici (Mercer, 2022). Jedna je od njih interaktivna komunikacija čiji je pristup objašnjen u sljedećemu poglavlju.

Interaktivna komunikacija

Komunikacija o rizicima u hrani razvila se u posebno područje kao jedna od triju sastavnica analize rizika u hrani (procjena rizika, komunikacija o riziku i upravljanje rizikom). Stručne konzultacije u području provođenja komunikacije o rizicima u hrani u zajedničkoj organizaciji Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) i Organizacije za hranu i poljoprivredu pri Ujedinjenim nacijama (FAO) u Rimu (FAO/WHO, 1998) označile su početak ozbiljnijega pristupa komunikaciji o rizicima u međunarodnoj politici sigurnosti hrane. Današnju shemu analize rizika u hrani čine dva kruga – procjena rizika i upravljanje rizikom, koji obuhvaćaju treći krug – komunikaciju o riziku (FAO/WHO, 2006).

U prilog sve većoj važnosti komunikacije o rizicima u okvirima analize rizika u hrani govori i sintagma koja se sve više upotrebljava pri opisu nove organizacijske strukture analize rizika u hrani, prema kojoj

procjena rizika i upravljanje rizikom „plivaju u moru komunikacija“ (Antunović i sur., 2008). Koncept interaktivne komunikacije pojavio se kao odgovor na brojne krizne situacije u području sigurnosti hrane u svijetu kada su zbog nerazumijevanja ili neuključivanja zainteresiranih strana menadžeri rizika donosili odluke koje je javnost teško prihvaćala ili razumijevala. Alternativni model „interaktivna komunikacija“ uključuje dijalog o rizicima. Zakonodavstvo u Europskoj uniji temelji se na novome konceptu koji pretpostavlja uvođenje interaktivne komunikacije svih zainteresiranih strana u području sigurnosti hrane (Antunović i sur., 2008).

„Percepcijski filteri“

Na oblikovanje osobne percepcije rizika mogu utjecati različiti čimbenici koji nadvladavaju sposobnost stvarne percepcije temeljene na znanstvenim spoznajama. Studije percepcije rizika istražuju čimbenike koji utječu na javnost prilikom donošenja suda u smislu karakterizacije i procjene hazardnih aktivnosti ili tehnologija (Slović, 1987). Pri uobičajenu postupku donošenja odluka od potrošača (jesti – ne jesti, izbjegavati – preferirati) sigurnost hrane smatra se temom o kojoj se ne pregovara, što znači da potrošači za svu hranu očekuju da bude zdravstveno ispravna (Frewer i sur., 2005).

Apsolutna sigurnost nedostižna je, a skandali povezani s nalazom zdravstveno neispravne hrane većih razmjera mogu rezultirati smanjenjem povjerenja potrošača povećanom zabrinutošću, pa i reakcijama bijesa (Van Kleef i sur., 2006). Posljednji podatci koji se odnose na istraživanja u području percepcije potrošača u Europskoj uniji ukazuju na smanjeno povjerenje potrošača u zdravstvenu ispravnost hrane unatoč sve boljim kontrolama. Za razliku od percepcije stručnjaka u području sigurnosti hrane, oblikovanje percepcije o opasnostima u hrani i s njima povezanim rizicima u prosječna potrošača više se temelji na bihevioralnim obrascima često nastalima kao rezultatom iracionalnih, nelogičnih zaključaka nekonzistentnih s mišljenjima stručnjaka i znanstvenim spoznajama (Antunović i sur., 2008).

Često potrošači sistematično precjenjuju određene rizike čija je vjerojatnost izazivanja štetnih posljedica niska, dok se stvarni rizici podcjenjuju. Manja zabrinutost povezuje se s opasnostima koje se mogu

kontrolirati osobnim izborom (izbjegavanje), a može biti smanjena do te mjere da se rizik svjesno ignorira. Važnost novih tehnologija u proizvodnji hrane ili kemijskih opasnosti u hrani često se precjenjuje zbog osjećaja nepoznavanja opasnosti i nemogućnosti njezine kontrole. U modernome vremenu i društvu u kojemu je dostupnost hrane prevladana, tehnološki su rizici prisutni svakodnevno, što je često povezano s inovacijama u agroindustriji ili prehrambenoj industriji procesuirane hrane (Antunović i sur., 2008).

Razlika u percepciji rizika između prosječna potrošača i stručnjaka pripisuje se postojanju tzv. „percepcijskih filtera” koji udaljuju stvarnost, odnosno znanstvene činjenice, od percepcije potrošača o ovoj stvarnosti. Iznimno je bitna i činjenica kako postoji tendencija lakše prihvatljivosti rizika koji su rezultat osobnoga izbora nego tehnoloških rizika koji se ne mogu izbjeći na ovaj način (Miles i Frewer, 2001).

Velik broj potrošača ne procesuiraju informacije usmjerene na povišenje razine znanja o opasnostima u hrani kroz različite vidove informativnih kampanja (Grunert, 2005). Osim toga, puno se jače percipiraju negativne informacije nego pozitivne, čemu pridonose i mediji koji imaju jači odjek nakon objavljivanja negativnih informacija. Objašnjenje za ovakvo ponašanje nalazi se u višestruko međusobno povezanim čimbenicima koji uključuju prirodu rizika u kombinaciji s brojnim psihološkim procesima. Čak i u slučajevima kada potrošači jasno razlikuju rizike od određenih opasnosti u hrani, često se zbog neselektivna primanja informacija zamjenjuju vrste hrane povezane s određenim rizicima (Verbeke, 2001).

Pojava više skandala povezanih sa sličnom vrstom hrane (meso) dovela je do situacije da su potrošači krajem 1990-ih percipirali meso kao vrstu hrane u čiju zdravstvenu ispravnost najviše gube povjerenje (Becker, 2000). Neprestana je i zabrinutost za eskalaciju novih zoonoza kao što je ptičja gripa. Strah i bijes među najvažnijim su čimbenicima u percepciji rizika. Tako je strah jače izražen pri pojavi rizika, što se osobno ne može smanjiti ili u situacijama kada su mišljenja različitih strana (proizvođači, vladine institucije) drugačija (Bennett, 1999). Pri tome negativne emocije mogu utjecati na spremnost konkretnih akcija javnosti u smislu izbjegavanja rizika u različitim segmentima življenja (Turner, 2007). Postoji razlika u percepciji rizika od određenih opasnosti u hrani

između prosječna potrošača i znanstvenika. Kako bi prosječan potrošač mogao donijeti odluku o opasnostima hrane, potreban mu je pristup nepristranim, kvalitetnim i razumljivim znanstvenim savjetima. U suprotnome, na oblikovanje mišljenja utječu vlastiti strahovi i nesigurnosti, što rezultira nelogičnim zaključcima koji nisu u skladu s mišljenjima stručnjaka i znanstvenim spoznajama (Antunović i sur., 2008).

Postoji i jaz u komunikaciji između znanstvenoga sektora i proizvođača hrane. Mala i srednja poduzeća te poduzetnici i prerađivači hrane za vlastite potrebe važna su sastavnica poljoprivredno-prehrambenoga sektora. Potrebe ovih skupina nisu zadovoljene kada je riječ o pružanju osnovnoga materijala za obuku i općih informacija iz znanstvenoga sektora. Većina akademskih istraživanja u području znanosti o hrani usmjerena je prema revolucionarnu napretku i razvoju vrhunske tehnologije koja može dosegnuti rigorozne standarde recenziranih časopisa (Mercer, 2022).

Usvajanje trendova radi razvijanja konkurentske marketinške strategije prehrambene industrije

Usvajanjem trendova u inovativnosti, informatizaciji, transformaciji i digitalizaciji poduzeća poboljšavaju interne procese i potrebe za proširenjem poslovanja, zadržavaju postojeće te pronalaze i pridobivaju nove potrošače digitalnoga doba. Usporedno s razvojem digitalne i informacijske tehnologije dolazi do razvoja novih radnih karakteristika i vještina, porasta komunikativnosti i vremenski neograničene međuljudske povezanosti. Usporedno je porastao i stupanj uspješnosti u obavljanju timskih zadataka i projekata. Transformacija i usvajanje trendova izazov je, ali i važna prilika. Uspješna poslovna strategija usvaja ključne trendove i naglasak stavlja na razvoj te održavanje dugoročnih odnosa poduzeća i potrošača. Poduzeća mogu s određenom sigurnošću predvidjeti nadolazeće demografske trendove te profilirati interesantnu populaciju stanovništva prema kojoj bi se pravodobno marketinški orijentali (Podoreški, 2018).

Iako su najčešće strateški ciljevi poduzeća okrenuti prema opstanku na tržištu, maksimalnoj zaradi i rastu prodajnih rezultata ili vodstvu u kvaliteti proizvoda koje nude, moderni i uspješni marketinški menadžeri prepoznaju potrebe za orijentaciju prema modernim, digitalnim

potrošačima. Usporedno se pojavljuju brojne tvrtke koje omogućavaju kupovinu i prodaju oglašavajućega prostora na mrežnim stranicama. Sve više kompanija pozitivno prihvaća nove digitalne medije i tehnologije. Uspješna poduzeća usvajaju promjene u vanjskome okružju i posvećuju se unaprjeđenju internih tehnoloških procesa, promjeni organizacijske klime i zapošljavanju pravih ljudi razvijenih vještina kako bi primjereno upravljali izazovima koji idu ruku pod ruku s provedbom promjena. Prehrambena industrija mora aktivirati svoju prisutnost na raznim komunikacijskim kanalima putem kojih može doprijeti do kvalitete i vjerodostojnosti marketinških aktivnosti, proizvoda koji se nude, njihova standarda i ispravnosti (Podoreški, 2018).

Zaštita potrošača od proizvoda dvojne kvalitete

U procesima proizvodnje i označavanja proizvoda općenito, a posebice prehrambenih proizvoda važna pozornost posvećuje se poticanju potrošača na tzv. „zdravi izbor“, odnosno na izbor onih proizvoda koji povoljno utječu na zdravlje i sigurnost potrošača. Kao glavno sredstvo za postizanje i ostvarivanje toga izvora služe ispravne i točne informacije o proizvodima. Označavanje proizvoda na razini Europske unije ima dugu tradiciju i seže sve do prvih slučajeva o zaštiti interesa potrošača (Mišćenić i Mrak, 2018).

I danas postoje slučajevi diskriminacije EU potrošača – proizvodnjom i stavljanjem na tržište proizvoda dvojne kvalitete, posebice prehrambenih proizvoda. Naime, na tržištima centralnih i istočnih država članica EU-a u ponudi su proizvodi lošije kvalitete, što je narušilo povjerenje potrošača ne samo u trgovce nego i u sustav uređenja ovoga pitanja na razini Europske unije (jer ime određene robne marke potrošače asocira i na određenu razinu kvalitete). U pogledu jamstva sigurnosti prehrambenih proizvoda za potrošače ključno je osigurati nadzor nad njihovom zdravstvenom ispravnosti u svim stadijima proizvodnje i distribucije (Mišćenić i Mrak, 2018).

U odnosu na informiranje potrošača ključnu ulogu igra označavanje prehrambenih proizvoda putem etiketa i ambalaže. Tako se potrošačima omogućava da ostvare informirani odabir prilikom kojega će na jasan i razumljiv način biti obaviješteni o svim bitnim informacijama vezanima za sastav, trajanje, podrijetlo i nutritivnu vrijednost prehrambenoga

proizvoda. Sud EU-a bavio se upravo označavanjem proizvoda i povredama temeljne gospodarske slobode kretanja robe (Mišćenić i Mrak, 2018). Nedostatci sveobuhvatna uređenja na razini Europske unije pridonijeli su čitavu nizu slučajeva proizvodnje proizvoda dvojne kvalitete. U posljednjih deset godina na razini EU-a prepoznat je ozbiljan problem plasiranja na tržište država članica srednje i istočne Europe proizvoda lošije kvalitete od onih koji se nude na tržištima tzv. starih država članica EU-a odnosno zapadne Europe. Osim u kvaliteti prepoznato je i važno odstupanje u pogledu cijene koja je, neovisno o nižemu stupnju kvalitete istih proizvoda, na tržištima zemalja srednje i istočne Europe nerijetko viša. Budući da ime određene robne marke potrošače asocira i na određenu razinu kvalitete, takva praksa trgovaca može predstavljati zavaravajuću, nepoštenu poslovnu praksu. Također trebaju koristiti i drugu robnu marku koja ukazuje na jasnu razliku među takvim proizvodima (Mišćenić i Mrak, 2018). Problematično se ozbiljnije pristupilo tek u ožujku 2017. godine kada je tema dvojne kvalitete proizvoda uvrštena na dnevni red sastanka Vijeća za poljoprivredu i ribarstvo. Na inicijativu čeških, slovačkih i mađarskih delegacija raspravljalo se o lošijoj kvaliteti sastojaka u proizvodima koji se prodaju na tržištima država članica srednje i istočne Europe od onih koji se pod istom robnom markom prodaju na zapadnim tržištima EU-a. Delegacije napominju kako, unatoč okolnosti da su takvi proizvodi uglavnom sigurni za konzumaciju te je njihov sastav pravilno označen na ambalaži, takva praksa može dovesti do zavaravanja prosječna potrošača. Problem nastaje ako potrošač, kupujući određeni proizvod u jednoj državi članici EU-a na temelju informacija koje su mu pružene, nije svjestan postojanja razlike u kvaliteti toga istog proizvoda u nekoj drugoj državi članici EU-a. Brojna istraživanja provedena u pogođenim državama članicama dokazala su stvarno postojanje razlika u kvaliteti i cijeni proizvoda istih robnih marki za tržišta različitih država članica. Analizom se utvrdila razlika u sastavu proizvoda između *Nutelle* na tržištu Njemačke i na tržištu Hrvatske. Na hrvatskome tržištu *Nutella*, prema rezultatima analize, sadrži veći udio sirutke koja je jeftinija sirovina od obranoga mlijeka koje se nalazi u sastavu *Nutelle* s njemačkoga tržišta (Mišćenić i Mrak, 2018).

U nedostatku vjerodostojnih i razumljivih informacija povećava se razina percepcije temeljena na nesigurnosti i vlastitim strahovima, što

se pojačava različitim psihološkim i kulturalnim profilima i rezultira različitim reakcijama na prijetnje zdravlju ili životu. Dvosmjerna komunikacija koja se temelji na prikupljanju povratnih informacija o potrebama, sklonostima i ponašanju potrošača treba se usredotočiti na ispunjenje prioriteta prema potrošačima (Van Kleef i sur., 2006).

Uvjerenja potrošača

Oznake i tvrdnje na hrani vjerojatno omogućuju potrošačima da budu više informirani prilikom odabira namirnica za konzumaciju. Korištenje izraza reguliraju Uprava za hranu i lijekove (FDA) i suvremena znanost, kako je navedeno u *Smjernicama o prehrani za Amerikance*, i služi kao osnova za pravnu definiciju. Percepcija potrošača o pojmu ne mora nužno biti u skladu sa znanstvenom i pravnom definicijom. Rezultati „sugeriraju“ percepciju potrošača o „zdravome“, koja se prvenstveno temelji na sadržaju masti, djelomično je u skladu s definicijom FDA-e, ali sugerira i da potrošači tu riječ doživljavaju kao širu i više nijansiran koncept koji se ne slaže s jedinstvenom definicijom (Lusk, 2019).

Zaključak

Običnim kupcima hrana nije znanost, ali znanstvenicima i proizvođačima jest i zato ne dolazi do potpuna razumijevanja. Regulacija prehrane mora biti izraz društvenoga konsenzusa. To zasad nije uobičajeno, ali dogodilo se u slučaju genetički modificirane (GM) hrane. Novi zakon Europske unije o genetički modificiranoj hrani, osim znanstvenih argumenata, uzima u obzir i neznanstvena stajališta koja utječu na sudbinu GM usjeva na tržištu.

Literatura

- Antunović, B. i sur. (2008). Interaktivna komunikacija – novi model komunikacije o rizicima u hrani. *Prvi hrvatski časopis o mesu*, 10 (6), 444–449.
- Becker, T. (2000). Consumer perception of fresh meat quality: a framework for analysis. *British Food Journal*, 102, 158–176.

-
- Bennett, P. K. (1999). *Calman Risk communication and public health*. Oxford: Oxford University Press.
 - FAO/WHO (1998). The Application of Risk Communication to Food Standards and Safety Matters. Report of a Joint FAO/ WHO Expert Consultation Rome. *FAO Food and Nutrition Paper*, 70.
 - FAO/WHO (2006). Food Safety Risk Analysis – A Guide for National Food Safety Authorities. *FAO Food and Nutrition Paper*, 87.
 - Frewer, L. J. i sur. (2005). *Innovation in Agri-Food Systems*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
 - Gartaula, G. & Mani Adhikari, B. (2014). Challenges and prospects of food science and technology education: Nepal's perspective. *Additional article information*, 2 (6), 623–627.
 - Grunert, K. G. (2005). Food Quality and safety. Consumer perception and demand. *European Review and Agricultural Economics*, 32 (1), 369–391.
 - Lovrić, T. (2003). *Procesi u prehrambenoj industriji s osnovama prehrambenog inženjerstva*. Zagreb: Hinus.
 - Lusk, J. L. (2019). Consumer beliefs about healthy foods and diets. *PLoS one*, 14 (10), e0223098.
 - Mercer, D. G. (2022). Bridging the gap in the communication of food science knowledge and technology. *Food Control*, 14, 109279.
 - Miles, S. & Frewer, Lj. (2001). Investigating specific concerns about different food hazards. *Food Quality and Preferences* 12 (1), 46–61.
 - Mišćenić, E. & Mrak, I. (2018). Zaštita potrošača od proizvoda dvojne kvalitete. *Harmonius Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 7 (1), 146–160.
 - Mozaffarian, D., Rosenberg, I. & Uauy, R. (2018). History of modern nutrition science – implications for current research, dietary guidelines, and food policy. *BMJ*, 361:k2392.
 - Podoreški, S. (2018). *Marketinško usmjeravanje prehrambene industrije prema potrošačima digitalnog doba – generaciji milenijalaca* (Završni specijalistički rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet organizacije i informatike.

-
- Potter, N. N. & Hotchkiss, J. H. (1998). *Food science*. New York: Media.
 - Slović, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 236, 280–285.
 - Turner, M. M. (2007). Using emotion in risk communication: The Anger Activism Model. *Public Relation Review*, 33 (1), 114–119.
 - Van Kleef, E. i sur. (2006). Perceptions of food risk management among key stakeholders: Results from a cross-European study. *Appetite*, 47, 46–63.
 - Verbeke, W. (2001). Attitude and behaviour towards fresh meat revisited after the Belgian dioxin crisis. *Food Quality and Preferences*, 12 (8), 489–498.

Review article
Received on January 20, 2023
Accepted on May 17, 2023

ANITA LALIĆ

University of Mostar, Faculty of Agriculture and Food technology, Mostar
anita.juric@aptf.sum.ba

COMMUNICATION AND DISSEMINATION OF SCIENTIFIC INFORMATION BASED ON FOOD SCIENCE AND FOOD TECHNOLOGY

Abstract

There is a difference in risk perception of certain food hazards between the average consumer and scientists. In order for the average consumer to be able to form decisions about food hazards, they need access to unbiased, high-quality, and understandable scientific advice. Otherwise, the shaping of their opinions is influenced by their own fears and insecurities, resulting in conclusions that are not in accordance with the opinions of experts and scientific knowledge. There is also a gap in communication between the scientific sector and food producers. Small and medium-sized enterprises, as well as entrepreneurs and processors of food for their own needs, are a significant component of the agri-food sector. However, the needs of these groups are largely underserved when it comes to the provision of essential training material and general information from the scientific sector. Most academic research in the field of food science is directed towards revolutionary advances and the development of cutting-edge technology that can reach the rigorous standards of peer-reviewed journals. These papers do not address the more basic requirements of those who face the challenges of delivering high-quality, safe products to their local consumers. This paper examines a variety of ways in which the communication gap can be bridged between academic

sources of food-related information and those requiring guidance. One of the first steps is to break down the barriers caused by the traditional methods of technical writing by translating this knowledge into language that can be understood by also non-scientific audience.

Keywords: Communication, Food Science, Food Technology, Customers, Food Safety Hazards

UDK: 316.653:327.51(497.6:1-622NATO)

Pregledni rad

Primljeno: 20. I. 2023.

Prihvaćeno: 17. IV. 2023.

IVICA JERKIĆ

Ministarstvo obrane Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ivicajerkic68@gmail.com

VAŽNOST POLITIČKE I MEDIJSKE PISMENOSTI O NATO-U I NJEGOVOJ MISIJI U BiH

Sažetak

Mediji su važan i sastavni dio suvremenoga društva. Slika današnje stvarnosti usko je u svezi s informacijama koje primamo preko medija, koji ne samo da utječu na stavove i razmišljanja nego i oblikuju, određuju ili učvršćuju politička opredjeljenja, pa čak i oblikuju naš životni stil. U interakciji s medijima i politikom stavovi i mišljenja javnosti ugrađuju se u političke programe koji često određuju pravac kretanja cjelokupnoga društva. *Custom Concept* profesionalna je agencija za ispitivanje javnoga mišljenja koja je za potrebe NATO stožera u Sarajevu u srpnju 2021. godine ispitala javno mišljenje na cijelome prostoru Bosne i Hercegovine o razumijevanju NATO-a (Sjevernoatlantski savez) i njegove misije u BiH. Rezultati istraživanja pokazali su da manje od polovice građana BiH razumije svrhu NATO-a kao organizacije i smisao njegove prisutnosti u BiH. Također, pokazalo se kako su ispitanici informacije o NATO savezu dobivali putem medija (kroz informacije o pomoći NATO zemalja BiH u pandemiji koronavirusa), primarno preko televizije (TV vijesti), zatim i preko društvenih mreža te u manjoj mjeri preko radija (vijesti). Kako je NATO integracija BiH jedna od mogućih platformi za ostvarivanje mira, stabilnosti i prosperiteta, medijski bi sadržaji trebali više sadržavati

teme koje se bave aktualnim znanstvenim i objektivnim analizama i istraživanjima o određenim ekonomskim, sigurnosnim i političkim procesima koji su u svezi s NATO integracijama i mogućim procesom ulaska BIH u NATO savez. U isto vrijeme potrebno je raditi na medijskome obrazovanju i opismenjavanju građana, s posebnim osvrtom na mlade, radi kreiranja kritičke autonomije o svim temama, a posebno onima koje se tiču stabilnosti, političkoga uključivanja i sigurnosti.

Ključne riječi: mediji, medijsko obrazovanje, znanost, javno mišljenje, politika, NATO integracije, kritički diskurs

Važnost medijske i političke pismenosti za bosanskohercegovačko društvo

Suvremeni koncept medijske (i informacijske⁴) pismenosti razvija se intenzivno od 70-ih godina 20. stoljeća, a četiri elementa koja nalazimo u gotovo svim definicijama medijske pismenosti jesu pristup, analiza, evaluacija i komunikacija. Autori Jolls i Wilson (2014: 68) medijsku pismenost smatraju disciplinom „koja pruža poseban okvir za kritičko ispitivanje i stvaranje medija“. Potter medijsku pismenost promatra kao skup gledišta koja prilikom korištenja medija aktivno primjenjujemo kako bismo jednostavnije i lakše protumačili značenje medijskih poruka koje svakodnevno primamo (Potter, 2008: 47).

Profesorica Turčilo medijsku i informacijsku pismenost (MIP) u najširem značenju pojašnjava kao „skup metoda, pristupa i procesa za osnaživanje kompetencija društvene participacije, odnosno preduvjet razvoja demokratske kulture savremenog društva“ te ističe da se ovaj oblik pismenosti treba promatrati mnogo šire od same sposobnosti zadovoljavanja informacijskih potreba i uporabe medija za individualne potrebe ili potrebe zajednice. Drugim riječima kazano, pojedinac, društvena grupa, organizacija i/ili zajednica „koja je medijski i informacijski

⁴ UNESCO je 2005. godine na *Konferenciji o informacijskoj i medijskoj pismenosti i cjeloživotnome učenju* definirao informacijsku i medijsku pismenost kao sposobnost ljudi da prepoznaju svoje potrebe za informacijama, lociraju i evaluiraju količinu informacija, pohranjuju i koriste informacije kako bi kreirali i komunicirali znanje te da ti procesi uključuju posredovanje informacija putem telekomunikacija i medija, pa bi pismenost trebalo promatrati dvojako, tj. u paru (UNESCO, 2008).

pismena zapravo je odgovoran, demokratski orijentiran, kritički misleći subjekt, sposoban i zainteresiran za društvenu participaciju i tek kao takav ostvaruje se u punoći svoje MIP kompetencije” (Turčilo, 2020: 27).

Za razliku od medijske pismenosti, čiji je osnovni zadatak ili namjera stjecanje kompetencija za kritičku procjenu i samostalno kreiranje, analiziranje i vrjednovanje medijskih sadržaja, političkoj je pismenosti cilj podizanje kompetencija kod pojedinca/zajednice za razumijevanje, kritičku evaluaciju političkih događanja i političke stvarnosti, ali i poticanje na snažnije uključivanje u politički život. Stjecanje ovih kompetencija osigurava, onima koji ih posjeduju, uspješniju zaštitu zakonskih prava, sloboda i bolju društvenu participaciju oko pitanja i tema koje su politički važne. Kako navodi autor Vajzović (2020:13), strategije medijske i informacijske pismenosti potrebne su ne samo građanima nego i donositeljima političkih i obrazovnih odluka kako bi se izbjeglo raslojavanje društva na one koji imaju pristup informacijama i na one koji nemaju, na one koji znaju koristiti digitalne tehnologije i na one koji ne znaju, na one koji imaju vještine i kompetencije za kritičko analiziranje medijskih poruka i na one koji nemaju.

Kada govorimo o razvoju medijske i političke pismenosti, onda moramo govoriti, prije svega, o kontekstu, vremenu i okolnostima u kojima se ovi oblici pismenosti proučavaju. Studija iz 2009. godine o kriterijima za procjenu razine medijske pismenosti (EAVI) objašnjava da se struktura medijske pismenosti sastoji od individualnih i društveno neophodnih kompetencija i vještina za kreiranje i korištenje informacija i medijskih poruka (Sivrić, 2021: 166). Stoga medijska i politička pismenost ovise i o obrazovanju pojedinca koji treba poznavati i razumijevati političke procese kako bi uspješno mogao artikulirati svoja prava, potrebe i zahtjeve, ali i poznavati medije, njihovu funkciju kao i svoju ulogu u primanju, kreiranju i odašiljanju medijskih poruka.

Neke su od temeljnih funkcija medija informirati (prikupiti, kreirati i distribuirati informacije) i pružati relevantne i istinite informacije javnosti. No, u novije vrijeme, koje je obilježeno prezasićenošću informacijama, dezinformacijama, često se postavlja pitanje vjerodostojnosti i povjerenja građana u (klasične) medije. Nagli razvoj *online* medija, proizvodnja, distribucija i brza selekcija informacija u svakodnevnome životu osigurali su razvoj umreženoga društva koje je razvilo nove medijske

vještine i kompetencije nužne za snalaženje i život u suvremenome društvu. Postavlja se pitanje istinitosti, vjerodostojnosti i kvalitete medija i poruka u tako brzu, nametnutom ritmu i selekciji informacija. Većina postojećih medija, komunikacijskih mreža, ne teži *a priori* širenju objektivnih i istinitih informacija koje su temelj pluralna, slobodna društva, odraz javnoga i odgovorna djelovanja, nego osiguravaju dominaciju određenih informacija o čijoj se korisnosti i kvaliteti može raspravljati, a koja je podložna više službi ekonomije koja je orijentirana na tržišnu vrijednost informacija u pravilima poslovnoga svijeta nego pravilima novinarske profesije. Tako profesor komunikacije sa Sveučilišta u Pennsylvaniji u svojoj knjizi *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije* ističe da je mladim osobama, prije svega studentima, potrebno objasniti nekoliko temeljnih principa medija kako bi mogli shvatiti tržište i zakonitosti prema kojima mediji funkcioniraju, a koje se odnose na sljedeće:

1. medijski se materijali izgrađuju i predstavljaju svojevrсни konstrukt, a ne stvarnost; 2. oni su uronjeni u komercijalno okruženje; 3. uronjeni su u političko okruženje; 4. osnovni su im oblici zabava, vijesti, informacija, obrazovanje i oglasi; 5. ljudi su aktivni recipijenti medijskih sadržaja, pa 6. u velikoj mjeri na temelju njih izgrađuju svoje viđenje stvarnosti (Turrow, 2012: 65).

Poznavanje ovih temeljnih principa osigurava uspješan put unaprjeđenja medijske pismenosti, prije svega kod mladih osoba i studenata. Smatra da pojedinac mora svladati i temeljne vještine koje omogućavaju sposobnost prepoznavanja utjecaja komercijalnih i političkih sila koje stoje u pozadini medijskih sadržaja, sposobnost prepoznavanja etičkih implikacija unutar medijske produkcije, sposobnost prepoznavanja utjecaja publike na medije i utjecaja medija na pojedinca i društvo, koje omogućava pojedincu da bude medijski pismen, odnosno kritičan potrošač medijskih materijala (Hazdovac Bajić, 2013: 441). Dodatan motiv koji ide u prilog razvoju kritičke svijesti kod građana, s posebnim osvrtom na mlade ljude, jest i činjenica koju potvrđuju svjetska, ali i domaća istraživanja: većina se mladih orijentira na *online* medije ističući visok stupanj povjerenja i nekritičnosti prema informacijama koje dobivaju u *online* prostoru, pogotovo na društvenim mrežama i komunikacijskim platformama.

Distribuirane informacije na *online* medijima uglavnom ne nude prostor za edukaciju građanina kao sudionika političkih procesa i nedovoljno se upuštaju u tumačenje potencijalnih budućih događaja koji se izravno tiču reforme ekonomskoga i političkoga sustava (Osmančević i Mehmedović, 2020: 395).

O razvoju političke i medijske pismenosti kod mladih u Bosni i Hercegovini provedena je *Studija o mladima u BiH* iz 2017. godine koju je radila skupina stručnjaka i istraživača s Fakulteta političkih nauka u Sarajevu i koja ističe, prije svega, veliku nezainteresiranost mladih za javni angažman, ali i pomanjkanje elementarnih znanja o politici, javnome mnijenju i njegovu društvenom značaju. Politička pismenost mladih u Bosni i Hercegovini, prema podacima iz navedenoga istraživanja, jasno pokazuje da mladi nisu primjereno politički pismeni jer prema svim relevantnim indikatorima, nažalost, ne uspijevaju pravilno protumačiti političke poruke te izraziti svoje političke stavove (Turčilo, Osmić i Žiga, 2017: 16). *Studija* je pokazala da se mladi o političkim događajima informiraju uglavnom iz medija (TV i internet) te da imaju nedovoljno informacija i znanja o političkim pitanjima, događajima i aktivnostima u BiH i globalno.

Društveni status mladih u Bosni i Hercegovini također upućuje na nekoliko rizičnih čimbenika koji dovode do pasivizacije mladih kada je riječ o temama od političke važnosti, a najčešći čimbenici koje ovdje izdvajamo jesu nemogućnost zapošljavanja, rješavanja egzistencijalnih pitanja, obrazovanja i nedostatka kvalitetna života i mogućnosti kakve imaju njihovi vršnjaci u razvijenijim i demokratski sređenim državama. To ih, nažalost, često motivira na odlazak, a Bosna i Hercegovina ne čini puno u promjeni takve nametnute paradigme (Turčilo, Osmić i Žiga, 2017: 80).

Posebno je važno medijski i politički opismeniti mlade ljude u tranzicijskim društvima jer ih se treba osloboditi ranije stečenih sustava vrijednosti i ukorijenjene političke tromosti te im osigurati stjecanje novih suvremenih vještina i znanja koja će im omogućiti kvalitetno obrazovanje u području medijske i političke pismenosti. To je moguće postići i kroz obrazovni, ali i kroz medijski angažman.

Stoga politička pismenost podrazumijeva podizanje kompetencija mladih za razumijevanje, kritičku evaluaciju političkih događanja i

političke realnosti te snažnije uključivanje u politički život, a medijska pismenost podrazumijeva podizanje kompetencija mladih za kritičku procjenu i samostalno kreiranje medijskih sadržaja.

Temeljna je uloga medijske pismenosti poticati pojedinca da se služi svim mehanizmima masovne komunikacije, ali u smislu koji razvija vještine u uporabi medija i kompetencije koje pojedincu daju mogućnost dekodirati i primjenjivati, analizirati i/ili proizvoditi medijske sadržaje. To znači da pojedinac mora biti autonoman, sam donositi odluke, kreirati stavove, mišljenja o svim sadržajima u medijima, a pogotovo o sadržajima koji se odnose na društvenu stabilnost, odgovornost i građansku angažiranost. Mediji u tome kontekstu trebaju opravdati status društvenih institucija kojima je podarena specifična društvena odgovornost u vidu mogućnosti interpretacije i konstruiranja medijskih poruka, razmjene mišljenja i poticanja društvenoga dijaloga oko svih tema koje su relevantne u određenome društvenom okružju. Upravo promatrajući medije u BiH o pitanju NATO integracija, vidimo da ih te teme nedovoljno interesiraju. Nema stručnih analiza i ozbiljnih rasprava, sve se svodi na kratke vijesti, izvješća i prepisivanje iz drugih izvora. Za ozbiljniji iskorak bit će potrebno raditi na podizanju veće razine medijske i političke pismenosti građana, ali i edukaciji te većoj angažiranosti novinara i urednika. Upravo ovim radom želimo pojasniti koje su sve prednosti ulaska Bosne i Hercegovine u NATO savez, potaknuti mlade na razvoj kritičkoga mišljenja, medijskoga i političkoga obrazovanja kao i potaknuti medije da više medijskoga prostora pridaju kvalitetnim analizama i raspravama kojima će i društvo, posredstvom medija, imati mogućnost razvijati kritički i analitički stav prema relevantnim političkim temama koje se tiču, prije svega, društvene stabilnosti, sigurnosti, ali i ekonomske profitabilnosti i prosperiteta u BiH.

NATO i prednosti članstva

Organizacija *Sjeveroatlantskoga sporazuma* predstavlja savez 30 država iz Sjeverne Amerike i Europe koje su se obvezale da će ispunjavati odrednice *Sjeveroatlantskoga sporazuma* potpisana u Washingtonu 4. travnja 1949. godine. U skladu sa *Sporazumom* temeljna uloga NATO-a jest očuvati mir i sigurnost političkim i vojnim putem u zemljama članicama (Sherwen, 2006: 15). NATO čuva zajedničke vrijednosti saveznica

– demokraciju, slobodu pojedinca, vladavinu zakona i mirno rješavanje sukoba te promiče ove vrijednosti širom euroatlantske regije. Savez se obvezao na obranu zemalja članica u slučaju agresije ili opasnosti od agresije te se vodi načelom da napad na jednu ili više članica znači napad na sve. Svaka zemlja članica sudjeluje ravnopravno u procesu odlučivanja bez obzira na veličinu, politički, vojni ili ekonomski značaj.

Utjecaj procesa integracija u NATO-u na razvoj novih članica ogleda se kroz politički, sigurnosni, ekonomski i geopolitički značaj. Politolog Damir Duran u svojoj knjizi *Nato integracija – značaj za Bosnu i Hercegovinu* analizirao je ekonomske pokazatelje dvanaest zemalja koje su u četiri grupe pristupile NATO-u.

U prvu grupu zemalja ulaze Mađarska, Češka Republika i Poljska. Ove su zemlje pristupile NATO savezu 1999., a Europskoj uniji 2004. godine. Drugu grupu zemalja čine baltičke zemlje Estonija, Latvija i Litva, koje su 2004. godine pristupile i NATO savezu i EU-u. Treću grupu zemalja čine Rumunjska i Bugarska (NATO 2004. godine, EU 2007. godine) te Slovenija i Slovačka koje su 2004. godine pristupile i NATO-u i EU-u. Četvrtu grupu čine Albanija i Hrvatska koje su 2009. godine pristupile NATO savezu, a Hrvatska je pristupila i EU-u 2013. godine.

U prvoj grupi zemalja (Mađarska, Češka Republika i Poljska) koje su pristupile NATO savezu 1999. godine primjećuje se povećanje stope rasta BDP-a u razdoblju pridruživanja. Svjetska ekonomska kriza (2008.) uvjetovala je usporavanje rasta BDP-a, da bi od 2010. godine ponovo nastupilo razdoblje rasta BDP-a. Ako se vrši pregled stranih direktnih investicija (SDI), odnosno priljev SDI-a, uočljivo je da je kod ove grupe zemalja došlo do rasta priljeva stranih direktnih investicija u godinama nakon pristupanja NATO savezu. Ovo su zemlje koje su prolazile kroz tranzicijsko razdoblje, što je samo po sebi podrazumijevalo uvođenje korjenitih promjena kako u ekonomiji tako i u svim ostalim segmentima države. Logično je da će rezultat provođenja ozbiljnih reformi biti napredak u svim područjima, pa i u kontinuiranu priljevu SDI-a. (Duran, 2017)

Druga grupa zemalja koje su pristupile NATO-u baltičke su zemlje. Ove tri zemlje (Estonija, Latvija i Litva) važile su kao najbrže rastuće ekonomije u Europi od pretpristupnoga razdoblja (2000.) pa do 2008. godine kada je nastupila ekonomska kriza – a takav enorman rast

opravdano se pripisuje utjecaju koji su na navedene zemlje imali pristupanje NATO savezu i EU-u (iste godine – 2004.). Nakon razdoblja recesije (2009. – 2010.) nastavio se trend snažna ekonomskog rasta u promatranim zemljama, što je označilo uspješan izlazak iz krize. Do rasta priljeva investicija došlo je već u godinama prije priključivanja, da bi nakon izlaska iz recesije ove zemlje ponovo počele bilježiti velika strana ulaganja u svoje državne ekonomije. Pored euroatlantskih integracija, moraju se u obzir uzeti i reforme provedene u svim područjima ovih zemalja koje su potakle ukupan razvoj zemlje (Duran, 2017).

U zemljama treće grupe (Bugarska, Rumunjska, Slovenija i Slovačka) primjećuje se velik skok stope rasta BDP-a u godini priključenja NATO savezu, kao i u sljedećim godinama, od kojih se Rumunjska izdvaja s rekordnim rastom BDP-a u Europi koji je iznosio 31,5 %, 23,2 % te 29,5 % u razdoblju 2005. – 2007. godine. Bugarska je konstantno počela bilježiti dvocifreni rast BDP-a od priključivanja NATO savezu 2004. do 2008. godine, koji se kretao od 11,5 % do 16,8 % u tome razdoblju – što se smatra najvećim rastom u novijoj povijesti Bugarske. Slovenija je doživljavala kontinuiran i dinamičan rast BDP-a od 4,9 % do 10,8 % od 2002. do 2008. godine, kao nikad prije u razdoblju od stjecanja neovisnosti. Slovačka također doživljava svoje „zlatno doba“ rasta BDP-a od 2003. (i dobivanja pozivnice za NATO članstvo) do 2008. godine koji se neprestano kretao između 13 % i 23 %. Karakteristike kretanja priljeva stranih izravnih investicija prate sličan trend rasta od trenutka dobivanja pozivnice (2002.) do 2008. godine u promatranim zemljama (Duran, 2017)

Za četvrtu grupu zemalja (Hrvatska i Albanija) značajan rast BDP-a ostvaren je u razdoblju kada je već bilo poznato da će one postati sljedeće članice NATO-a (2007. i 2008.). Albanija i Hrvatska imaju različito kretanje priljeva SDI-a. U godinama prije priključenja NATO savezu došlo je do rasta priljeva SDI-a u obje zemlje. Zatim zbog svjetske recesije u Hrvatskoj dolazi do značajnijega pada investicija u odnosu na prethodnu godinu, dok je Albanija izbjegla svjetsku recesiju i nastavila bilježiti trend značajna priljeva investicija. U Hrvatskoj je upravo u tri godine prije pristupa NATO-u zabilježen veliki rast priljeva SDI-a, 2011. godine bilježi 46,98 % rast investicija, a 2014. godine dostiže rekordnih 444 %, dok je Albanija u godini dobivanja pozivnice za članstvo u NATO-u (2007.) doživjela rast priljeva od 100 % te 90 % 2008. godine,

a zatim u sljedećim godinama konstantno bilježi visok priljev SDI-a. Oporavak od recesije Hrvatska je osjetila u 2014. godini astronomskim rastom SDI-a, čemu je jednim dijelom pridonijelo i stečeno članstvo u EU-u (Duran, 2017: 85).

NATO i BiH

BiH je kroz strateške dokumente iskazala opredjeljenje ulasku u NATO. Ključni strateški dokumenti koji precizno definiraju odnos BiH i NATO-a jesu: *Zakon o obrani Bosne i Hercegovine, Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine i Strategija vanjske politike Bosne i Hercegovine 2018. – 2023.*

Zakon o obrani BiH definira aktivnosti za prijem u NATO: „Parlamentarna skupština, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo, te svi subjekti obrane, u okviru vlastite ustavne i zakonske nadležnosti, provest će potrebne aktivnosti za prijem Bosne i Hercegovine u članstvo NATO-a” (Zakon o obrani BiH, 2005, čl 84, st. 21).

Sigurnosna politika BiH definira elemente sigurnosne politike u dijelu pod a) Obrambena politika: „integracija u euroatlanske kolektivne sigurnosne strukture“ (Sigurnosna politika BiH, 2006, pg. 4, st. 10).

Strategija vanjske politike BiH 2018.-2023. precizira osnove strategije vanjske politike Bosne i Hercegovine u dijelu pod a) Sigurnost i stabilnost u paragrafu NATO: „Nastavak provođenja aktivnosti u odnosu na NATO ostaje prioritet institucija Bosne i Hercegovine” (Strategija vanjske politike BiH, 2018, pg. 2, st. 7.)

Potporna demokratskim, institucionalnim reformama, reformama sigurnosnog sektora i obrane ključan je fokus suradnje. Izdvajamo ključne činjenice suradnje BiH s NATO savezom:

- NATO je odigrao ključnu ulogu u provedbi *Daytonskoga mirovnog sporazuma* raspoređivanjem mirovnih snaga tijekom devetogodišnjega razdoblja, od prosinca 1995. do prosinca 2004. godine. U prosincu 2004. godine primarna odgovornost za vojne aspekte *Mirovnoga sporazuma* predana je Europskoj uniji (EU) koja od tada provodi operaciju *EUFOR Althea* u Bosni i Hercegovini.
- NATO pruža potporu operaciji pod vodstvom EU-a *EUFOR Althea* u okviru sporazuma *Berlin plus*.

-
- Bosna i Hercegovina 2006. godine pristupila je programu *Partnerstvo za mir* (PfP), a 2010. godine pozvana je da se pridruži *Akcijскомu planu za članstvo* (MAP) uz uvjet uknjižbe vojnih lokacija na državu.
 - Proces planiranja i revizije (*Planning and Review Process – PARP*) – ovaj mehanizam omogućava identificiranje snaga i sposobnosti partnerske zemlje da mogu biti na raspolaganju u pogledu vježbi i kapaciteta. Koristi se i kao jedan od glavnih mehanizama za vođenje i procjenu obrambenoga i vojnoga napretka u reformama, a usmjeren je na povećanje interoperabilnosti OS BiH i njihovu modernizaciju. BiH sudjeluje u PARP procesu od svibnja 2007. godine. „BiH je završila svoj prvi PARP upitnik u jesen 2007. godine, manje od godinu dana od ulaska u Partnerstvo za mir, a prvi paket partnerskih ciljeva je usuglasila u veljači 2008. godine“ (Maxwell i Olsen, 2013: 100).
 - U okviru *Akcijскоgа plana za članstvo* suradnja zemlje s NATO-om strukturirana je kroz *Program reformi Bosne i Hercegovine* koji ocrtava reforme koje Vlada namjerava poduzeti i olakšava pružanje potpore NATO-a tim naporima.
 - Kako bi se olakšala suradnja, Bosna i Hercegovina ima diplomatsku misiju u zapovjedništvu NATO-a, kao i ured za vezu pri Vrhovnom stožeru savezničkih snaga u Europi (SHAPE).
 - NATO zadržava vojno zapovjedništvo u Sarajevu s primarnom misijom pomoći vlastima Bosne i Hercegovine u reformama i obvezama vezanima za program PfP i bližu integraciju s NATO-om te sekundarnom misijom pružanja logističke i druge potpore snagama Europske unije u Bosni i Hercegovini .
 - U svjetlu ruske agresije na Ukrajinu 2022. godine NATO povećava svoju potporu partnerima, uključujući Bosnu i Hercegovinu, kako bi im pomogao da izgrade svoje sposobnosti i ojačaju svoju otpornost. Program potpore odobren je pod nazivom DCB – *Defence Capacity Building*.

BiH je 2019. godine službeno usvojila prvi godišnji dokument *Program reformi BiH* koji predstavlja dodatan iskorak u suradnji s NATO-om, posebno u dijelu koji se odnosi na obranu, podrazumijeva rast i

proširenje različitih programa i mehanizama suradnje. I, ono što je najvažnije, podnošenje dokumenta *Program reformi BiH* znači početak implementacije reforme obrane, odnosno početak novoga poglavlja razvoja i modernizacije OS BiH. Ako bi se implementirao sadržaj dokumenta *Program reformi BiH*, onda bi to značilo reformiranje i standardizaciju institucija i cjelokupnoga društva Bosne i Hercegovine. Istovremeno, to bi značilo i spremnost države za pristup ne samo NATO-u nego i Europskoj uniji.

Javnost i NATO – ispitivanje javnoga mišljenja u BiH

Profesionalna agencija za ispitivanje javnoga mišljenja *Custom – Concept* za potrebe NATO stožera u Sarajevu u srpnju 2021. godine provela je istraživanje javnoga mišljenja na cijelome prostoru Bosne i Hercegovine o razumijevanju NATO-a i njegove misije u BiH. Istraživanje je obuhvatilo populaciju stariju od 14 godina na prostoru BiH (koji je obuhvatio Federaciju BiH, Republiku Srpsku i Distrikt Brčko). U istraživanju je sudjelovalo 1.500 građana BiH, i to proporcionalno prema broju stanovnika; u Federaciji BiH 925, u Republici Srpskoj 537 i Distriktu Brčko 38 građana. Kod ispitivanja javnoga mišljenja korištena je kvantitativna metoda s računalno potpomognutim telefonskim anketiranjem.

Prvo područje ispitivanja odnosilo se na opće stanje i osjećaje o NATO savezu. Pitanja u upitniku bila su usmjerena na prepoznavanje NATO simbola – loga, na prvu asocijaciju na riječ NATO, zatim na mišljenje o NATO-u i njegovoj ulozi u svijetu.

Drugo područje ispitivanja odnosilo se na percepciju odnosa između NATO-a i BiH. Pitanja u upitniku bila su usmjerena na ulogu NATO-a u BiH, mišljenja o rezultatima suradnje BiH s NATO-om, zatim o percepciji pomoći tijekom pandemije koronavirusa i ostalih prirodnih katastrofa te mišljenje o najvećoj sigurnosnoj prijatelji za BiH danas.

Treće područje ispitivanja odnosilo se na percepciju građana iz Republike Srpske i Distrikta Brčko o NATO aktivnostima. Pitanja o ovome području u upitniku bila su o općoj percepciji građana Republike Srpske i Distrikta Brčko o NATO-u, a posebno o tome koliko znaju o suradnji između Srbije i NATO-a.

Kada je riječ o razumijevanju NATO-a i njegove misije, rezultati pokazuju da nešto manje od polovice građana BiH razumije da je svrha

NATO-a kao organizacije i njegove prisutnosti u BiH očuvanje mira i sigurnosti. Ispitanici također smatraju da je uloga NATO-a u svijetu očuvanje mira i sigurnosti te preferiraju da Bosna i Hercegovina postane njegova članica. Također, smatraju da bi prekid misije NATO-a u BiH imao negativan utjecaj na sigurnost i opću situaciju u zemlji (Custom Concept, 2021: 15-23).

Istovremeno, rezultati pokazuju da na stavove o NATO-u utječu spoznaje o tome da su NATO i njegovi saveznici pomogli BiH tijekom pandemije koronavirusa ili elementarnih nepogoda u prošlosti i da BiH ima koristi od suradnje s njime. No, ta svijest nije raširena, kao ni poznavanje simbola/loga NATO-a i toga tko odlučuje o područjima suradnje između BiH i NATO-a.

Negativan pogled na NATO kao organizaciju prevladava u RS-u kao i izjave da je njegova generalna uloga „okupacijske sile“, tj. da je povezana s namjerom uspostavljanja kontrole i iskorištavanja „ostatka svijeta“, uključujući i BiH. U skladu s tim građani RS-a imaju tendenciju protiviti se ulozi NATO-a u svijetu i vjeruju kako nema koristi od partnerstva BiH i NATO-a, nego bi partnerstvo rezultiralo (ekonomskom i društvenom) štetom.

Istraživanje je pokazalo da je percepcija javnosti takva da oni ne žele bilo kakve odnose između BiH i NATO-a ili da oni budu minimalni te vjeruju da bi prekid misije NATO-a u BiH imao pozitivne posljedice. Jedan dio istraživanja temeljio se na procjeni uloge medija i informacija koje su građani saznali putem sredstava javne komunikacije koja se temelji na razdoblju pandemije koronavirusa i potpore koju je NATO u BiH ponudio građanima u vremenu krize/pandemije.

Ponuđene su sljedeće mogućnosti: na TV vijestima, na radiovijestima, preko društvenih mreža, na internetskim stranicama, na ostalim TV emisijama (da nisu vijesti), na radioemisijama (da nisu vijesti) te od drugih osoba i ostalo.

Rezultati su pokazali da je najveći broj ispitanika informiran preko TV vijesti, zatim društvenih mreža, pa onda radiovijesti. Zanimljivo je da su TV i radioemisije (a da nisu vijesti) zanemariv izvor informacija. „Gdje su to saznali i u kojoj formi“ vrlo je važno u kontekstu korištenja različitih medija. Sve navedeno pokazuje da su TV i radio mediji koji ispitanike informiraju o temama o NATO-u u formi vijesti i da nemaju

tematskih emisija koje bi stručno i analitički približile temu. Činjenica da su ispitanici saznali o NATO-u kroz pomoć u pandemiji koronavirusa (njih približno 28 %) preko društvenih mreža pokazuje da su one (posebno za mlađu populaciju) medij preko kojega se mogu saznati stvarna misija i uloga NATO-a.

Istraživanje je pokazalo da su mediji ključni za informiranje javnosti o ovoj temi, ali samo u formi vijesti, nikako kroz analitičko-stručni pristup i prezentaciju stvarnih pokazatelja iskustva zemalja koje su dio obrambeno-sigurnosnoga saveza. Koliko god je prisutna ideološka matrica u jednome dijelu BiH (Republika Srpska), rezultati istraživanja agencije *Custom Concept* potvrđuju da su u korelaciji s niskom razinom medijske i političke pismenosti. Predstavljanjem rezultata istraživanja želimo naglasiti potrebu bolje promocije važnosti integracije BiH u NATO, uključivanja javnosti, posebno mladih, u političke procese te edukacije istih za kritičko i aktivno kreiranje medijskih sadržaja.

Zaključak

Živimo u vremenu globalnih prijetnji, sukoba (rat u Ukrajini), klimatskih promjena, ubrzana tehnološkog razvoja, vremenu globalnih epidemija, velikih migracija i drugih izazova. Zapadni Balkan ostaje prostor mogućih kriza i izraženih različitih interesa regionalnih igrača pa čak i velikih sila. Rat u Ukrajini pokazuje da je prošlo vrijeme sukoba niska intenziteta te da se otvoreno prijeti nuklearnim scenarijima.

Integracija BiH u NATO, kao jedan od najvažnijih ciljeva vanjske politike, ostaje predmet političkih prepirki i nesuglasica na unutarnjemu planu. Istraživanja kažu da manje od 50 % građana BiH doživljava prisutnost NATO stožera u Sarajevu kao doprinos miru i sigurnosti. Istovremeno, istraživanja kažu da su mladi u BiH, kao pokretači društvenoga razvoja, politički pasivni s vrlo niskom razinom političke pismenosti. Također, nemaju povjerenje u politiku, političare i medije, a izlaz često vide u odlasku iz BiH. S druge strane, svi pokazatelji u zemljama koje su ušle u NATO (Slovenija, Hrvatske, Albanija, Bugarska i dr.), a koje su usporedive s BiH, govore o društvenome i ekonomskome napretku. Sigurnosno i političko okruženje u tim zemljama otvara drastično povećanje izravnih stranih investicija, povećanje bruto društvenoga proizvoda i, u konačnici, bolji život njihovih građana.

Mediji u BiH temu integracije zemlje u NATO ne prepoznaju kao važnu temu. Nema interpretacije, stručnih analiza i ozbiljnih rasprava, sve se svodi na kratke vijesti, izvješća i prepisivanje iz drugih izvora. Za ozbiljniji iskorak bit će potrebno raditi na podizanju i medijske i političke pismenosti, ali i na izobrazbi novinara i urednika.

Fokus treba biti na učenju, razvijanju kompetencija građana (posebno mladih) u razumijevanju medijskih sadržaja, propitivanju odnosno kritičkomu odnosu spram istih te samoizražavanju, tj. kreiranju vlastitih sadržaja i informatičko-tehnološkoj kompetenciji za korištenje novih tehnologija i medija.

Za razvoj političke pismenosti potrebno je, prije svega, educirati odnosno podučiti mlade ljude o demokraciji, ljudskim pravima, političkom sustavu u BiH, Europskoj uniji i sustavu kolektivne sigurnosti kako bi stekli političke kompetencije. Nadalje, važno je razvijati potrebu učestala informiranja i praćenja vijesti te posebno razvijati participaciju u društvenim i političkim aktivnostima. To podrazumijeva aktivizam kroz humanitarne akcije, volontiranje i javne akcije u zajednici, sudjelovanje u peticijama, mirnim prosvjedima i, konačno, stranački aktivizam u pripremama i sudjelovanju na izborima.

Medijski i politički pismeni građani sigurno će u budućnosti utjecati na uređivačku politiku medija u BiH i kroz demokratsku proceduru propitivati političare o zajedničkoj odgovornosti za budućnost BiH, njezinih naroda i građana.

Literatura

- Custom Concept (2021). *Public opinion insight. NATO Headquarters*. Posjećeno 13.12.2022. na mrežnoj stranici Agencije za istraživanje tržišta, ispitivanje javnog mnijenja i konsalting u Bosni i Hercegovini.
- Duran, D. (2017). *NATO integracija – Značaj za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Euroatlanska akcija.
- Hazdovac Bajić, N. (2013). Joseph Turow: Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije. *Sociologija i prostor*, 51 (2 (196)), 440-444. DOI: 10.5673/sip.51.2.15.

-
- Jolls, T. & Wilson C. (2014). The Core Concepts: Fundamental to Media Literacy Yesterday, Today, Tomorrow. *Journal of Media Literacy Education*, 6 (2), 68-78.
 - Maxwell, R. & Olsen, J. A. (2013). *Destinacija NATO – reforma obrane u Bosni i Hercegovini 2003. – 2013*, London: Institut RUSI.
 - Ministarstvo obrane Bosne i Hercegovine (2005). Zakon o obrani BiH. *Službeni glasnik BiH*, br. 88/05.
 - Osmančević, E., Mehmedović, M. (2020). Percepcija euroatlantskih integracija u bosanskohercegovačkim online medijima. *DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli* 13, 381-398.
 - Potter, W. J. (2008). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
 - Predsjedništvo BiH, *Strategija vanjske politike BiH*, br. 01-50-1-936-27-1/18.
 - Sherwen, N. (2006). *NATO Priručnik*. Brussels: Public Diplomacy Division. Sigurnosna politika BiH, Predsjedništvo BiH, br. 01-011-142-35-1/06.
 - Sivrić, I. (2021). *Medijska (ne)pismenost u digitalno doba*, Mostar: Sveučilište u Mostaru.
 - Turčilo, L. (2020). Cjeloživotno učenje za medijsku i informacijsku pismenost: Proces odgajanja mislećih građana. U: E. Vajzović (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 27-35.
 - Turčilo, L., Osmić, A. & Žiga, J. (2017). *Mladi, politika, mediji – priručnik za razvijanje političke i medijske pismenosti*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
 - Turow, J. (2012). *Mediji danas – Uvod u masovne komunikacije*. Beograd.
 - UNESCO (2008). *Teacher Training Curricula for Media and Information literacy, Background Strategy Paper*, International Expert Group Meeting. Posjećeno 9. 1. 2023. na mrežnoj stranici UNESCO-a: http://www.Portal.unesco.org/en/ev.phpurl_id=47068&url_do=_do_topic&url_section=n201.html.

-
- Vajzović, E. (2020). Medijska i informacijska pismenost: strateški pristup. U: E. Vajzović (ur.), *Medijska i informacijska pismenost: Istraživanje i razvoj*, (str. 12-10). Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

Review article
Received on January 20, 2023
Accepted on April 17, 2023

IVICA JERKIĆ

Ministry of Defense of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo
ivicajerkić68@gmail.com

THE IMPORTANCE OF MEDIA AND POLITICAL LITERACY REGARDING THE NATO AND ITS MISSION IN BIH

Abstract

The media are an important and integral part of modern society. The picture of today's reality is closely related to the information we receive through the media, which not only influence attitudes and thoughts, but also shape, determine or strengthen political attitudes and even create the style of our life. In the interaction with the media and politics, the attitudes and opinions of the public are incorporated into political programs that often determine the direction of movement of the entire society. Custom Concept, a professional public opinion polling agency, for the needs of the NATO headquarters in Sarajevo, in July 2021 conducted a public opinion poll at the entire territory of Bosnia and Herzegovina on the understanding of NATO (North Atlantic Alliance) and its mission in Bosnia and Herzegovina. The research results showed that less than half of the citizens of BiH understand the purpose of NATO as an organization and the meaning of its presence in BiH. The research showed that the respondents received information about the NATO alliance through the media (through information about the assistance of NATO countries to BiH in the COVID pandemic), primarily through television (TV news), then through social networks and to a lesser extent through radio (news). The NATO integration of BiH is one of the possible

platforms for achieving peace, stability and prosperity. Therefore media content should contain more topics dealing with current scientific and objective analyzes and research on certain economic, security and political processes that are related to the NATO integration and a possible process of BIH's entry into the NATO alliance. At the same time, it is necessary to work on media education and literacy of citizens, with special reference to young people, with the aim of creating critical autonomy on all topics, especially those concerning stability, political inclusion and security.

Keywords: media, media education, science, public opinion, politics, NATO integration, critical discourse

UDK: 316.77:001

070.42:37.014

37.014:001

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. I. 2023.

Prihvaćeno: 27. IV. 2023.

MATE BUNTIĆ ♦ MARKO ŽIVKO ♦ MARTINA MUSA

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar ♦ Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Mostar ♦ Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Mostar
mate.buntic@ff.sum.ba ♦ marko.zivko@fpmoz.sum.ba ♦ martina.musa@fpmoz.sum.ba

ZNAMO LI DOISTA ŠTO JE ZNANOST?

Sažetak

U današnjoj poplavi informacija putem raznoraznih medija, kojima mase pristupaju nekritički, događaju se zbrka i kaos. Profit je stavljen ispred istine, a čovjek kao pojedinac postao je „mjerilo stvari“. Gotovo da svatko ima svoj čvrst i neupitan stav o bilo kojoj stvari, pojavi, teoriji, koji zauzima nekritički, često samo iz naslova nekoga teksta, ali ne i njegova sadržaja. Dogmatizam, skepticizam i emocionalizam zamijenili su kriticizam. Cilj je ovoga rada ukazati na postojeći negativan trend gdje neuki pojedinac ili pojedinci sude o svim stvarima što im omogućuju internet i brojne platforme društvenih mreža. U radu se ukratko prikazuje što znanost doista jest, zašto je volimo ili ne volimo, ali se prikazuju i određeni odgojno-obrazovni postupci koje bi bilo potrebno provesti kako bi djeca doista zavoljela znanost. Osim toga, cilj je rada ukazati na potrebu znanstvenoga obrazovanja novinara kako bi imali uvid i spoznaje o osnovnim postavkama znanstvenoga pristupa stvarnosti, razlici između znanja i vjerovanja, istine i laži, dogmatičkoga, skeptičkoga i kritičkoga pristupa stvarnosti, onoga što bi svatko

tko se upušta u plasiranje sadržaja u medijskome prostoru, pa i onoga znanstvenoga, morao poznavati.

Ključne riječi: znanost, internet, mediji, kriticizam, novinarstvo.

Uvod

Danas, kada je internet dostupan gotovo svima i na gotovo svim mjestima, pojedinci, a često oni neuki, bez ikakve odgovornosti mogu širiti i informacije i dezinformacije o kojekakvim segmentima stvarnosti, a nažalost i o jednome uzvišenom segmentu naše stvarnosti, a to su znanost i njezini rezultati. Čini se da smo se dobrim dijelom vratili na onu Protagorinu: *Čovjek je mjerilo svih stvari*. Nerijetko, zbog svoje neupućenosti i sami novinari putem medija, često opterećeni svojim ideološkim matricama, rezultate znanosti ne prenose onakvima kakvi oni jesu, nego kakvi bi trebali s obzirom na njihovu ideološku matricu. Razlozi za takav pristup znanosti i predstavljanju znanstvenih rezultata ne leže samo u ideološkoj matrici onih koji izvještavaju i pišu o tome nego i u činjenici da mnogi koji rade „izlete“ u takve stvari ne znaju i ne razumiju što znanost doista jest niti kako te rezultate predstaviti široj publici. Znanost sama po sebi zahtijeva svoju aktualizaciju, promociju, pa tek onda popularizaciju. Rad je podijeljen u četiri dijela. U prvome dijelu govorit će se o problemu mjerila – kriterija stvarnosti, prije svega, istine, vrijednosti, zakonitosti – gdje će se nastojati ukazati na opasnost i probleme ako taj kriterij bude neuki pojedinac ili, pak, mnoštvo. U drugome dijelu rada problematizirat će se pitanje zašto volimo, odnosno ne volimo znanost, jer ako ljudi po svojoj naravi teže k znanju, zašto se onda kod naše djece javlja otpor prema znanosti i prema kritičkomu pristupu stvarnosti. U trećemu dijelu rada ukratko će se predstaviti što je to doista znanost i koja je razlika između znanstvene i neznanstvene spoznaje. Na koncu, u četvrtome dijelu rada istaknut će se važnost promocije znanosti kroz medije.

Mnoštvo, pojedinac ili društvene mreže kao mjerilo stvari

Problem u svezi s pitanjem što je mjerilo stvari, odnosno što je kriterij istinitosti, vrijednosti, zakonitosti itd. prisutan je gotovo od samih početaka europske misli. Prijepore u svezi s navedenim problemom možemo

naći već u najranijemu razdoblju grčke filozofije, osobito u antropološkome razdoblju kada se fokus ljudskih misaonih napora usmjerio na čovjeka i ono njemu svojstveno: njegovu spoznaju, kulturu, civilizaciju, politički život, običajnost, etiku i moralnost.

U lepezi takvih interesa osobito je bilo zanimljivo pitanje kriterija istinitosti i moralnosti. Je li taj kriterij nešto iznad čovjeka, ili mnoštva pojedinaca, ili je taj kriterij pojedinac u smislu da je svatko za sebe kriterij, odnosno mjerilo stvari? Budući da je spomenuto razdoblje najvećim dijelom obilježila sofistika koja je u prvi plan stavila čovjeka (ἄνθρωπος), jasno nam je zašto se neki kriteriji sada stavljaju u čovjeka, a ne izvan njega. Stvari su toliko daleko da je jedan od najpoznatijih sofista Protagora kazao da je kriterij, odnosno mjerilo stvari čovjek pojedinac: πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἐστίν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἐστίν⁵ (Diels, 1983, Frag: 1). Većina interpretacija⁶ ide za tim da tu nije riječ o čovjeku općenito, nego o čovjeku pojedincu. (Platon, 1979: 151e-152a; također, Coplestone, 1993: 87-88). No, ako je pojedinac mjerilo svih stvari, onda to za sobom povlači dalekosežne posljedice, prije svega za ljudsku spoznaju, etiku i državni poredak. To znači da svatko sebi propisuje moralna načela prema kojima će živjeti, zakone koje će poštovati i spoznaje koje će prihvatiti. Ako bismo postavili pitanje što je istina, Protagora bi kazao da je istina ono što se pojedincu čini da je istina.

Opasnosti i loše posljedice apsolutiziranja i stavljanja pojedinca za mjerilo svih stvari pri koncu antropološkoga razdoblja uočio je Sokrat. Tako Platon u svome djelu *Teetet* navodi Sokrata prema kojemu bi, ako prihvatimo Protagorinu tvrdnju, svatko imao svoje vlastito znanje i istinu, pa ne bi samo Protagora bio mudar, nego bi svi bili mudri. (Platon, 1979: 163b 1 – c 3). Drugim riječima, preneseno na cjelokupnu stvarnost u kojoj je čovjek pojedinac mjerilo svih stvari, nikada neće doći do suglasja što je istina, što je vrijednost, što je zakonito, a što nezakonito. Na jedno te isto pitanje davat će se različiti odgovori, a u protagorovskome

⁵ „Čovjek je mjerilo svih stvari, onih koje jesu da jesu, onih koje nisu da nisu.“

⁶ Problem oko tumačenja Protagorina izraza ἄνθρωπος i dandanas postoji i nije bez sumnje je li tu riječ o „čovjeku općenito“ ili o „čovjeku pojedincu“. No, ovdje smo, referirajući se na Platonov dijalog *Teetet*, ipak skloniji individualističkomu tumačenju, odnosno da je riječ o pojedincu, a ne čovjeku općenito, što je i bliže smislu tumačenja, ali i proizlaženja i relativizma i skepticizma, koji se u pravilu vežu za pojedinca, a ne za mnoštvo.

smislu svi će istodobno biti i u krivu i u pravu. Zašto? Zato što je pojedinac mjerilo svih stvari. Jasno nam je da ovakav pristup prema stvarnosti dovodi do zbrke i nereda, u konačnici do onoga što je Hobbes nazvao: *bellum omnium contra omnes*.⁷

Dakle, prema Platonu pojedinac ne može biti mjerilo svih stvari, ali isto tako Platon je isticao i problem mnoštva koje sudi i prosuđuje o „svim stvarima“, osobito u demokratskome obliku vladavine u kojemu je na snazi pretjerana sloboda. O tome je problemu govorio u III. knjizi djela *Država* gdje je s pravom istaknuo da je sud mnoštva svjetine uvijek podložan zloupotrebi, da postoji opasnost od dominacije tehnike nad znanjem i vrlinom, da galama i vika nadjačavaju razum, a demokracija se pretvara u teatrokraciju, da vrijednostima sudi neobrazovana i priprosta svjetina na vulgaran i primitivan način, a pretjerana sloboda vodi u ropstvo vlastitih strasti i požuda (Platon, 1967: 698b 5 – 701c 4).

Iako mi danas živimo, čini se, u demokratskome društvu, postavlja se pitanje je li sud mnoštva/većine onda mjerilo stvari jer u demokraciji ne odlučuju svi nego većina. No, može li većina, odnosno mnoštvo suditi o onim stvarima o kojima je neuko i neupućeno? Čini se da može i da se to danas događa kao nikada prije i u tolikoj mjeri da nitko prije nekoliko godina nije mogao zamisliti ni intenziju, a ni ekstenziju suda mnoštva priprostih i neukih pojedinaca. Uzrok su ovakve pojave upravo razvoj i dostupnost interneta, osobito razvoj društvenih mreža. Unatoč brojnim blagodatima, internet, a osobito društvene mreže, imaju i svoje negativne posljedice, osobito u smislu iskrivljavanja istine (svjesno ili nesvjesno), dezinformiranja, dogmatiziranja, stvaranja zbrke i nereda – često od nazovi znanstvenika koji umjesto da unose red, stvaraju nered, zbrku i zbunjenost.

Možda je jednu od najboljih opaski na negativne strane društvenih mreža i interneta dao Umberto Eco, koju su prenijeli brojni mediji. Tako on u jednome od svojih intervjua ističe da su društvene mreže dale glas legijama imbecila koji su prije samo čavrljali u baru nakon čaše vina, bez štete za zajednicu, jer bi odmah bili ušutkani. No, danas imaju pravo govoriti kao dobitnici Nobelove nagrade. To je prema Eccu invazija imbecila, a tragedija je interneta u tome što od seoskoga idiota pravi nositelja istine (Eco, 2018).

⁷ *Rat svih protiv svijeta.*

Problem mjerila stvari ili, bolje rečeno, kriterija istinitosti prisutan je od početka razvoja znanosti. Ako je taj kriterij pojedinac ili, pak, mnoštvo neukih pojedinaca, on proizvodi uvijek jednak učinak: zbrku, nered, relativizaciju, nesigurnost, nemogućnost dolaska do čvrstih, sigurnih i postojanih istina *a implicite* i moralnih stavova. Unatoč tomu što pojedinci nastaju, postoje i nestaju s lica zemlje, zahvaljujući svomu zdravom razumu, oni ipak mogu doći do spoznaje da unatoč promjenjivosti u našoj stvarnosti, čovjek može doći do čvrstih, sigurnih i postojanih, ne samo spoznaja nego i moralnih stavova i zakona. Te kriterije, mjerila, pojedinac najčešće otkriva kao nešto što je iznad njega samoga, što je trajno, nešto čemu ne može mijenjati bit, bez obzira na svoje trenutačno emotivno raspoloženje, ideološku, političku ili, pak, religijsku maticu. Upravo takva spoznaja temeljnih principa stvarnosti koji su iznad i pojedinca i mnoštva, ali ih ujedno obvezuju, može jamčiti sigurnost i stabilnost u bilo kojemu obliku čovjekova društvenog života. No, to ni pošto ne znači da čovjek ne može i ne smije pitati ni o čemu. U naravi je čovjeka diviti se stvarnosti koja ga okružuje, sumnja, pita i pokušava dati odgovore na pitanja. S obzirom na takav uvid, ne treba zauzimati skeptički, a osobito ne dogmatički stav. Ako skepticizam dovodi sve stvari u pitanje, a time i mogućnost naše sigurne i istinite spoznaje, a dogmatizam ne voli uopće postavljati pitanja smatrajući da subjekt uvijek jasno spoznaje svoj objekt, trebalo bi zauzeti kritički stav koji ne želi izbjeći postavljanje pitanja, ali pri tomu ne dovodi same stvari u pitanje. Dakle, između dogmatizma i skepticizma bilo bi poželjno zauzeti kritički stav i njegovo temeljno načelo prema kojemu je moguće izvršiti provjeru svake stvari koja nas izaziva na promišljanje (Juka, Musić, Buntić, 2017: 76).

Zašto (ne) volimo znanost?

Težnja za znanjem duboko je ukorijenjena u ljudsku narav. Jasno nam je svima da svaki čovjek radije teži tomu da živi u znanju, a ne u neznanju. Tu spoznaju o ljudskoj naravi kao takvoj već je davno istaknuo Aristotel, a o njezinoj važnosti svjedoči prva rečenica u njegovoj *Metafizici* u kojoj kaže sljedeće: „*Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει*“⁸ (Aristotel, 1992: 980a 22).

⁸ „Svi ljudi po naravi teže ka znanju.“ (o.p).

Već u najranijoj čovjekovoj dobi otkriva se težnja za znanjem i za otkrivanjem znanja – onim čestim dječjim postavljanjem pitanja: *Zašto?* Dakle, jasno je da djeca po svojoj naravi teže znanju, ali što više sazrijevaju, čini se da se događa paradoks. Što su stariji, težnja za znanjem opada i opravdano se postavlja pitanje jesmo li najprije mi kao roditelji „ubili“ dječji znanstveni duh zbog našega neodgovaranja na postavljena pitanja ili, što je još gore, našim poštapalicama tipa: „Šta uvijek pitaš? Dosadan si s pitanjima? Okani me se, umoran sam? Ne postavljalj glupa pitanja? Moraš li baš o svemu pitati? Imam prječega posla nego odgovarati na tvoja pitanja...“ Takvi se postupci, nažalost, s dječjom znatiželjom nastavljaju dijelom kroz osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje i kada već punoljetni dođu studirati, profesori očekuju kada postave pitanje da će svi slušatelji odreda dignuti ruku da bi dali odgovor. No, ostaje razočarenje, jer najčešće nitko od studenata ne diže ruku da bi dao odgovor. Zašto? Zato što se toj djeci godinama ubijao znanstvenoistraživački duh i često im se nametalo da bez pogovora prihvaćaju sve ono što im je netko servirao, bilo doma, u školi ili putem interneta. I sada odjedanput želimo izgraditi kritičko mišljenje i stavove kod mladih ljudi, a godinama je zatirana ta izgradnja.

Jedno od mogućih rješenja kao lijek za nekritičko mišljenje, odnosno da budemo ljubitelji znanosti i znanja, može biti uvođenje dodatna modula u osnovnoškolski program obrazovanja, a riječ je o filozofiji za djecu ili u svijetu poznatije pod nazivom P4C. Riječ je o projektu koji se u pojedinim zemljama provodi već duži niz godina i pokazao se iznimnim u izgradnji kritičkoga mišljenja i oblikovanju vlastitih stavova. *Philosophy for Children*, ili skraćeno P4C, naziv je projekta u kojemu je profesor Matthew Lipman koristio filozofiju kao izvor pomaganja djeci kako bi postali intelektualno energičniji, znatiželjniji i kreativniji (Williams, 2023). Proces mišljenja kulminira ponajviše u filozofiji, a filozofija i jest najfiniji instrument koji usavršava mišljenje (Ćurko i Kragić, 2008: 61-63). Prije nekih četrdesetak godina Matthew Lipman osnovao je Institut za unaprjeđenje filozofije za djecu. Dok je predavao studentima, došao je do spoznaje kako pokušaji uvježbavanja kritičkoga mišljenja u njihovoj dobi ne uspijevaju. To je ga dovelo do zaključka kako na kritičkome mišljenju treba početi raditi u što ranijoj dobi.

Naravno, bilo je i onih koju su bili sumnjičavi prema uvođenju P4C-ja u osnovnoškolski, pa i predškolski sustav odgoja i obrazovanja. Godine 2006. britanski psiholozi S. Trickey i K. J. Topping provedu sustavan pregled istraživanja o filozofiji za djecu te su došli do zaključka da je uvođenje iste pridonijelo razvoju kognitivne sposobnosti, vještine kritičkoga razmišljanja i dijaloga u učionici, kao i emocionalnome i društvenome razvoju kod djece (Trickey i Topping, 2004: 365). Sažeto, rezultati njihova istraživanja pokazali su sljedeće: nakon uvođenja samo jednoga sata P4C-ja stopa učenika koji podupiru svoja gledišta uz dano obrazloženje udvostručila se u eksperimentalnoj skupini tijekom šestomjesečnoga razdoblja. Postotak vremena u kojemu su učenici govorili povećao se s 41 % na 66 %. Duljina učeničkih iskaza u eksperimentalnoj skupini porasla je u prosjeku za 58 % (Trickey, 2007: 187-191).

Dakle, iskustvo i spoznaje o čovjeku koje se prikupljaju već nekoliko tisuća godina svjedoče nam da čovjek po svojoj naravi teži k znanju, odnosno znanosti. Rame uz rame takvu težnju treba pratiti kritički pristup. Svjesni smo da se on često naruši već u najranijoj dobi zbog razloga koji su navedeni. Jadan od mogućih „lijekova“ kako bi se kod čovjeka (djeteta) pobudio zamrli impuls težnje za znanjem, ali i kritički pristup prema stvarnosti, može biti upravo uvođenje P4C-ja u odgojni sustav djece.

Što je znanost?

Pojam znanost⁹ nije nastao preko noći niti je nekakvo iznašašće od prije nekoliko stotina godina. Naše zapadno razumijevanje toga pojma uvelike se naslanja na starogrčku tradiciju, osobito onu filozofsku (Musić, 2022: 15). Već se u tome razdoblju može uvidjeti distinkcija među spoznajom, vrstama spoznaje i samim znanjem, tako da spoznaja i znanje, znanost, kako tada tako i danas, nisu istoznačnice. Spoznaja bi bila jedan proces, jedan ljudski napor u otkrivanju i tumačenju stvarnosti,

⁹ Ovdje treba napomenuti da pojedini znanstvenici iz hrvatskoga govornog područja često brkaju i unose pomutnju u jezik ne razlikujući riječ *znanost* od riječi *nauka*. Strane riječi poput grč. *ἐπιστήμη*, njem. *die Wissenschaft*, engl. *science*, lat. *scientia* itd. do potkraj 19. stoljeća u hrvatski su se jezik prevodile isključivo riječju *znanost*. Riječ *nauka* malo-pomalo preko srpskoga jezika ulazi, a i često potiskuje riječ *znanost*, zahvaljujući ideji jugoslavenstva. Imajući to u vidu, suvremeni hrvatski jezikoslovci smatraju da riječ *nauka* ne pripada izvorno hrvatskomu jezičnom korpusu i savjetuje da se ne koristi.

dok rezultat takva napora ili djelatnosti ne mora uvijek rezultirati onim što se zove znanje – odnosno znanost. Već se u filozofa kozmološkoga razdoblja

čovjek i njegova stvarnost raslojavaju na dvije razine: prva je razina *osjetilne spoznaje*, koja otvara čovjeku prilaz do svijeta mnogih i mnogostrukih promjenljivih i slučajnih predmeta; druga je pak razina *razumske spoznaje*, koja dovodi čovjeka do nečega što je skriveno osjetilima, što je – suprotno njihovim predmetima – stalno, opće, nužno, postojano i trajno (Bajsić, 1989: 107).

Ili da malo parafraziramo Heraklita koji je rekao da su oči i uši zli svjedoci ako razum nije prisutan, odnosno ako imaju barbarske duše (Diels, Diels, 1983, Frag. 107). Jasnu razliku između ἐπιστήμη – znanja (znanosti) i δόξα – mnijenja (osjetilne spoznaje) uvode ponajprije Platon i Aristotel, a njima se u tome pogledu može pridružiti i Plotin. Za Platona kriterij po kojemu bi naša spoznaja mogla biti znanje (znanost) jest taj da predmet te spoznaje bude trajan, stalan, vječan i nepromjenljiv. Sve drugačije od toga rezultirat će ne znanjem, nego mnijenjem – osjetilnom spoznajom koja u Platona nikada neće niti će moći steći status znanja, jer su predmeti takve spoznaje nestalni, promjenljivi, propadljivi, nešto između bića i nebića (Platon, 1968: 509e 1 – 534a 5).

Gotovo identičnu podjelu naše spoznaje možemo pronaći i u Aristotela koji navodi da treba razlikovati znanje (znanost) – ἐπιστήμη i ono što je njegov predmet – ἐπιστητὸν razlikuje od mnijenja i njegova predmeta – τοῦ δοξαστοῦ καὶ δόξης. Znanje (znanost) je nužno – ἀναγκαίων i općenito – καθόλου. Nužno je, dakle, ono što ne može biti drugačije nego što jest (Aristotel, 1994: 88b 30-33). Stvari koje su istinite, ali u svome postojanju mogu biti i drugačije nego što trenutačno jesu, nisu predmet znanja (znanosti), nego mnijenja (osjetilne spoznaje). Kroz mnijenje (osjetilnu spoznaj) izražava se ono što, bilo istinito ili lažno, može biti i drugačije nego što jest. Dakle, mnijenje je nepostojano i njegova je narav takva (Aristotel, 1994: 89a 1-6.)

Jedno od najboljih i najjasnijih objašnjenja što je znanost i kako se dolazi do nje, odnosno do znanja, Aristotel nam donosi u svome djelu *Druge analitike*. Ako znanje možemo imati samo o onome što je nužno i općenito, postavlja se pitanje kako se onda ono postiže. Aristotel će reći

da se znanje postiže odgovorom na četiri pitanja: 1. τὸ ὅτι? – Događa li se nešto ili ne?; 2. τὸ διότι – Zašto se događa?; 3. εἰ ἔστι? – Postoji li nešto ili ne?; 4. τί ἔστιν? – Što je neka stvar? U prvome pitanju istražujemo činjenicu pripada li neko svojstvo stvari ili ne, primjerice pomračuje li se Sunce ili ne? Kada ustvrdimo činjenicu da se Sunce pomračuje, postavljamo sljedeće pitanje: Zašto se Sunce pomračuje? Drugim pitanjem želimo pronaći uzrok nečega. Trećim pitanjem nastojimo utvrditi postoji li nešto ili ne postoji, npr. Bog postoji ili ne postoji? Iskaz „postoji ili ne postoji“ uzima se u apsolutnome smislu, a ne u smislu da se kaže „nešto je bijelo ili nije“. Kada se ustvrdi da određena stvar postoji, postavlja se i četvrto pitanje: Što je neka stvar?, npr. „Što je Bog“ ili „Što je čovjek“? (Aristotel, 1994: 89b 21-35; Hankinson, 1995: 109-111). Dakle, za postignuće znanja, odnosno znanosti, nije dovoljno samo utvrditi činjenicu, nego dati odgovore što je nešto, postoji li to i, što je najvažnije – dati odgovor na drugo pitanje – zašto je nešto takvo kakvo jest ili zašto se nešto događa na način na koji se događa. Upravo se ovdje krije jednostavan odgovor na pitanje što je to znanost i što to znači biti znanstvenik. Baviti se znanošću znači, prije svega, otkrivati uzroke stvarnosti koja nas okružuje i uzroke događaja i pojava koji se zbivaju u toj istoj stvarnosti. Znanstvenik se nikada ne zadovoljava samo činjenicama (da se nešto dogodilo, događa se, da je ovakvo ili onakvo), nego uvijek teži doći do uzroka koji je doveo upravo do takve činjenice. U tome je smislu svaki čovjek po svojoj prirodnoj dispoziciji znanstvenik, samo je pitanje razvija li tu dispoziciju ili ne. A na osobit je način ova dispozicija vidljiva u najranijoj djetinjoj dobi, koju katkada, kako je već prije rečeno, gušimo kao roditelji, nastavnici, profesori itd.

Dakle, svaka naša spoznaja nije ujedno i znanstvena, pa uz znanstvenu može postojati i neznanstvena spoznaja. No, to ne znači da je neznanstvena spoznaja nužno neistinita. Ona može biti i istinita i neznanstvena. Stoga, znanstvena se spoznaja od neznanstvene razlikuje trima bitnim oznakama: *općenitošću, metodom i preciznošću* (Musić, 2022, 24). Običan čovjek, zaokupljen najčešće egzistencijalnim problemima, zadovoljava se opažanjima koja se tiču samo njega. Znanstvenik se ne bavi opažanjima koja bi se odnosila samo na njega, nego su njegovi opažaji općenitiji, obuhvatniji, u njima se koristi metodama i nastoji koliko-toliko preciznim mjerilima i mjerenjima doći ne samo do uzroka

nego i do zakona (Musić, 2022: 24). Također, znanstveni i neznanstveni pristupi stvarnosti razlikuju se i u mnogim segmentima: znanstveni stav *kritičan* je, neznanstveni *nekritičan*; izvješćivanje je u znanstvenome pristupu *nepristrano* i *objektivno*, dok je u neznanstvenome *pristrano* i *subjektivno*; hipoteze su u znanstvenome pristupu *provjerljive*, u neznanstvenome *neprovjerljive* itd. (Musić, 2022: 24).

Znanost nije samo ukupnost ljudskih znanja o stvarnosti nego je ujedno i djelatnost kojom stječemo ta ista znanja. Danas ne postoji samo jedna znanost, nego mnoštvo njih. Budući da svaka znanost ima svoj *materijalni objekt* (koji usput može biti zajednički različitim znanostima) i *formalni objekt*, pristup, vidik, kut promatranja, proučavanja itd., kojim se jedna znanost razlikuje od drugih, imamo onoliko znanosti koliko imamo formalnih objekata znanosti.

Tijekom povijesti dolazilo se do pokušaja apsolutizacije, ali i odricanja znanstvenosti onim znanostima čiji iskazi nisu mogli biti iskustveno potvrđeni. Takve pokušaje možemo naći, prije svega, u pozitivizmu A. Comtea i u neopozitivizmu Bečkoga kruga, kada se pokušao promovirati stav odbijanja svake metafizičke spekulacije i priznavanje samo pozitivnih, empirijskih znanosti (Macan, 1997: 78). Pozitivistički stav da se cjelokupna stvarnost sastoji od činjenica koje su osjetilima zamjetljive i da je objektivna stvarnost samo ono što se može provjeriti metodama prirodnih znanosti potpuno je proizvoljan, a na probleme u koje se upada takvim pristupom upozorio je K. R. Popper, a osobito T. S. Khun koji je istaknuo da se prirodne znanosti ne mogu racionalno utemeljiti jer ne postoje ni induktivni ni deduktivni kriteriji za tu racionalnost (Macan, 1997: 88).

Prema pozitivizmu mnoge bi znanosti izgubile svoj znanstveni karakter, prije svega filozofija, a osobito neke njezine discipline, jer se temelje na iskazima koji nisu iskustveno provjerljivi, odnosno riječ je o metafizičkim iskazima. No, ovdje se možemo prisjetiti i nekih iskaza prirodnih znanosti koji nisu fizički, nego metafizički, odnosno, iskustveno su neprovjerljivi: primjerice svemir je star od 12 do 15 milijardi godina; svemir je beskonačan; svemir je vječan itd.

Ono što ovdje želimo istaknuti jest da ne možemo raditi redukciju znanosti jer u nekoj znanosti njezini iskazi nisu iskustveno provjerljivi ili se u njima ne mogu provoditi neke od znanstvenih metoda, prije

svega metoda eksperimenta. U nekim znanostima ta metoda nije primjenjiva ni u načelu, primjerice u povijesti. Zamislimo samo da kada bi povjesničar htio provjeriti neku informaciju iz Drugoga svjetskog rata metodom eksperimenta, morao bi ponovno organizirati Drugi svjetski rat, što je nemoguće. Iako su znanosti koje koriste eksperiment postigle bitan napredak u odnosu na one koje to ne mogu, ne možemo kazati da su jedne znanosti više znanosti u odnosu na neke druge. Također, ne treba se zavaravati da znanost ima ili da će imati odgovore na sva pitanja koja se nameću čovjeku. Čovjek je ograničeno biće, a samim time i njegova znanost. Osim toga, stvarnost u kojoj živimo i koja je predmet naše spoznaje ostaje uvijek bogatija od sadržaja naše spoznaje i većina predmeta naše spoznaje nije nam izravno dana, nego tek posredno i stoga ne možemo imati apsolutnu sigurnost, nego tek posrednu – relativnu sigurnost u istinitost naših spoznaja.

Većina naših spoznaja, djelovanja, stavova, pa i važnih životnih odluka utemeljena je na opravdanu vjerovanju (Zagzebski, 2004: 124), a ne na apsolutno sigurnu znanju. No, to nipošto ne znači da možemo poistovjećivati znanost i znanje s vjerovanjem, zamjećivanjem itd. Ponajviše zbrke u znanstvenome diskursu nastaje njezinom dogmatizacijom – zahtjevom da se nekritički prihvati kojekakve nedokazane hipoteze, teorije, mišljenja i stavove. One koji se kritički protive takvu pristupu stvarnosti etiketira se kao protivnike znanosti, nazadne, povratnike u srednji vijek itd.

Promocija znanosti kroz medije

Ako bismo se vodili *etosom* moderne znanosti, svakako bismo mogli kazati da znanost treba biti u službi čovjeka, u službi dobra, istine, a nikako na čovjekovu štetu. Možda je ponajbolje taj etos oblikovao i sažeo Robert. K. Merton u svome djelu *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Svoje stavove sažima u skraćenicu CUDO: *Communalism* – rezultati znanosti vlasništvo su cijele znanstvene zajednice; *Universalism* – znanost nije isključivo vlasništvo određenih društvenih slojeva te njezinu razvoju mogu pridonijeti svi, bez obzira na nacionalnu, vjersku, kulturnu i spolnu pripadnost; *Disinterestedness* – svrha znanstvenoga istraživanja korist je cijeloga čovječanstva, a ne samo pojedinca i stoga prilikom izlaganja rezultata znanstvenoga

istraživanja znanstvenik mora biti lišen osobnih uvjerenja i prihvatiti rezultate onakvima kakvi oni jesu; *Organized Scepticism* – rezultati znanstvenoga istraživanja moraju biti podvrgnuti kritici prije objavljivanja i prihvaćanja u akademskoj zajednici (Musić, 2019: 35-36).

Budući da velik broj ljudi nema niti može imati izravan pristup znanstvenim istraživanjima i njihovim rezultatima, iznimno je važna promocija znanosti i znanstvenih istraživanja u medijima. No, nije dovoljno samo imati medij, nego i one koji će znati preko njega prenijeti, promovirati, aktualizirati, a ne samo popularizirati znanost i znanstvenike. Pretpostavka jednoga takvog promoviranja znanosti u medijima jest znanstveno novinarstvo¹⁰ zahvaljujući kojemu ćemo moći znati kojim znanstvenicima vjerovati, a kojima ne, kada vjerovati u rezultate znanstvenoga istraživanja, a kada uskratiti to vjerovanje. Danas je očito kako popularizacija i promocija znanosti postaju vrlo važne za društveno-kulturni razvoj bilo kojega naroda (Vinković, 2011: 29). Popularizacijom se znanost nastoji prikazati kao nešto što je lijepo, zabavno, uzbudljivo, intrigantno, korisno itd., dok se promocijom znanosti nastoji ukazati na isplativost korištenja javnih ili privatnih resursa investiranih u razvoj znanosti, tehnologije i tehnike (Vinković, 2011: 29).

No, da bi se znanost predstavljala široj javnosti putem medija, već smo rekli da je pretpostavka takva širenja i promoviranja znanstveno

¹⁰ Pod ovom konstrukcijom „znanstveno novinarstvo“ misli se, prije svega, na obrazovanje novinara koji se u budućnosti žele baviti promocijom i aktualizacijom znanosti, znanstvenih dostignuća i tema na koje još uvijek znanost nema jasne i nedvosmislene odgovore. Nije riječ o nekome posebnom obrazovanju koje bi zahtijevalo poseban studij znanosti, nego je riječ o kolegiju koji bi bio integriran u sam studij novinarstva. Što se tiče medijske promocije znanosti, to nipošto ne znači da svaki medij, bez obzira na to u kakvu je obliku, treba u svome sadržaju imati rubriku „znanost“ i znanstvenoga novinara, no, oni mediji koji hoće imati tu rubriku, svakako moraju imati novinara, i to onoga koji razumije osnovne premise znanstvenoga pristupa stvarnosti od onoga neznatstvenog. Kada je riječ o edukaciji novinara u znanosti, u svijetu postoji niz organizacija, sveučilišta, škola koje u svojoj ponudi imaju ili sam kolegij *znanstveno novinarstvo* ili, pak, *online* kolegije koji se tiču *znanstvenoga novinarstva*. Primjerice, na Sveučilištu u Harvardu postoji *online* kolegij *Science Journalism*, u Kanadi postoji *World Federation of Science Journalists* koja na svojim mrežnim stranicama na deset jezika nudi *Course in Science Journalism* ili, pak, ako posjetite mrežnu stranicu *The London School of Journalism* također ćete pronaći kolegij znanstveno novinarstvo. Dovoljno je samo u pretraživač upisati pojam *Science Journalism* i pojavit će se niz škola, učilišta, sveučilišta itd. koji nude izobrazbu u ovome kolegiju.

novinarstvo. Riječ je o tome da bi novinar koji predstavlja određenu znanstvenu temu putem medija morao biti upućen u samu temu, znati temeljne premise znanstvenoga i neznantstvenoga pristupa stvarnosti i težiti za vjerodostojnim tumačenjem znanstvenih dostignuća. Odgovornost znanstvenoga novinara nije ništa manja od odgovornosti znanstvenika zato što novinar upoznaje široku publiku sa znanstvenim rezultatima i dostignućima i treba biti lišen bilo kakve ideološke matrice u prenošenju znanstvenih rezultata.

Nažalost, svjesni smo činjenice da brojni nazovinovinari na iskrivljen način prenose, tumače i interpretiraju određena znanstvena dostignuća, povijesne činjenice, a da za to uopće nisu osposobljeni. Isto tako, na većini studija novinarstava, kako u BiH tako i u Hrvatskoj, nema u programu studija jednoga važnog kolegija, a to je kolegij *Znanstveno novinarstvo* kojim bi se buduće novinare osposobilo, ako ništa, onda barem za jedan kritički, a ne senzacionalistički i populistički pristup, prije svega, znanstvenim pitanjima i problemima, a naravno i drugim ne manje važnim temama. To nipošto ne znači da u našem okružju nema novinara koji se bave znanstvenim temama, ali, nažalost, politika je većine medija takva da tih tema u njihovim sadržajima uopće nema ili, ako ih i ima, često ih prezentiraju kvaziznanstveni novinari, a posljedica je iskrivljavanje istine. Ovdje može biti zanimljiv jedan tekst Krune Zakarije koji je napisao povodom poziva za sudjelovanjem na raspravi za okruglim stolom na temu medija i znanosti. Tako Zakarija, između ostaloga, navodi sljedeće:

Stoga, i uz povećanje broja televizijskih kuća i uz umnažanje lokalnih tiskanih medija, rijetko je koja znanstvena disciplina povećala svoju javno-medijsku prezentnost. Uz izuzetke – kao što je psihologija ili fizika (...) Tako znanstvenici iz područja pedagogije, filozofije, lingvistike i drugih autističnih znanstvenih područja pogotovu ne mogu računati ni na minimalnu medijsku zastupljenost, čak i kada bi se u javnim stvarima angažirali poput Noama Chomskog. Uostalom, kao i Chomskoga, tako i hrvatske znanstvenike u medijsku orbitu izbacuje tek izazivanje incidentnih situacija (Zakarija, 2010).

Dakle, ako se znanost želi, prije svega, promovirati i aktualizirati, a onda i popularizirati u medijima, potrebno je uključiti ljude koji se zaista

bave znanstvenim novinarstvom i iskusni su u njemu. Nažalost, velik dio medija takve novinare ne uzima pod svoj krov niti su im znanstvene teme zanimljive, jednostavno zato što u njima najčešće nema senzacionalizma od kojega žive ili nastoje živjeti brojni mediji i medijske kuće.

Zaključak

Iako živimo u vrlo razvijenu visokotehnološkom dobu, osobito s obzirom na pristup i plasiranje informacija kao i njihovo tumačenje, trebamo biti svjesni činjenice da to za sobom povlači određene probleme, prije svega problem mjerila stvari koji, kako smo vidjeli, nipošto ne može biti neuki pojedinac ili mnoštvo. Čovjek treba i može doći do mjerila „svih stvari“, ali svjestan je da to mjerilo nije njegov osobni produkt, nego nešto što je iznad njega, što jednako obvezuje i njega i ostale ljude. U pristupu stvarnosti ne treba zauzimati čisto dogmatički ni skeptički, nego kritički stav. No, često je takav stav prema stvarnosti zamro, najčešće jer se znanstveno-istraživački duh kod djece guši već u najranijem dobu. No, kako smo vidjeli, i za to ima lijeka – uvođenjem *filozofije za djecu* u osnovnoškolski, pa čak i predškolski odgoj. Ta praksa već niz desetljeća postoji u brojnim zapadnim zemljama i pokazala je svoje blagodati kod djece s obzirom na njihove kognitivne sposobnosti, vještine kritičkoga razmišljanja i dijaloga u učionici te emocionalni i društveni razvoj djece. Oni koji žele promovirati znanost putem medija moraju biti educirani u smislu da mogu razlikovati znanost o onoga što ona nije, prije svega od ideologije koja se, nažalost, često uvuče tamo gdje joj nije mjesto. Iako je znanost uvijek povezana sa spoznajom, to ne znači da je svaka naša spoznaja ujedno i znanstvena i toga treba biti svjestan. Također, treba biti svjestan i činjenice da znanost nije nešto što se isključivo povezuje s onim disciplinama u kojima se može vršiti eksperiment, nego znanosti pripadaju i one znanstvene discipline, prije svega humanističke, u kojima se teško može i zamisliti, a kamoli provoditi eksperiment. I na koncu, da bi se znanost mogla odgovarajuće aktualizirati, promovirati, pa onda i popularizirati putem medija, potrebno je obrazovanje u nečemu što se zove znanstveno novinarstvo.

Literatura

- Aristotel (1992). *Metafizika*. s grčkog preveo Tomislav Ladan. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Aristotel (1994). *Ἀναλυτικῶν ὑστέρων. Ἡ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΑΠΑΝΤΑ*, τόμος 27, ΟΡΓΑΝΟΝ 5, ΚΑΚΤΟΣ.
- Bajsić, V. (1989). Filozofski korijeni prirodnih znanosti. *Filozofija ususret teologiji*, 153-169.
- Copleston, F. (1993). *A history of philosophy, vol. I*. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Greece and Rome, Image books Doubleday.
- Ćurko, B. & Kragić, I. Filozofija za djecu – primjer Male filozofije. *Život i škola*. LIV (20), 61-68.
- Diels, H. (1983). *Predsokratovci. Fragmenti*, prevela skupina autora, Zagreb.
- Ecco, U. (2018). *Internet? Ha dato diritto di parola agli imbecilli: prima parlavano solo al bar e subito venivano messi a tacere*. Posjećeno 23. 3. 2023. na mrežnoj stranici: https://www.huffingtonpost.it/2015/06/11/umberto-eco-internet-parola-agli-imbecilli_n_7559082.html.
- Hankinson, R. J. (1995). Philosophy of Science. U J. Barnes (Ur.), *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge University Press (str. 109-111). Cambridge.
- Juka, S., Musić, I., Buntić, M. (2007). *Prema filozofiji odgoja*. Mostar.
- Macan, I. (1997). *Filozofija spoznaje*. Zagreb: FTI.
- Merton, K. R. (1973). *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Musić, I. (2019). *Memento akademskog pisma*. Mostar: PRESSUM.
- Musić, I. (2022). *Znanstveno djelo u znanstvenoj prozi*. Mostar, Zagreb, Sarajevo: Synopsis – PRESSUM.
- Platon (1979). *Teetet, Fileb*. s grč. preveo M. Sironić. Zagreb: Naprijed.

-
- Platon (1967). *Θεαίητος*. U I. Burnet (Ed.), *Platonis opera. Brevisque adnotatione critica instrvxit*. Tomvs I. Oxonii.
 - *Platon (1967). Νομοι*. U: I. Burnet (Ed.), *Platonis opera*, Recognovit brevisque adnotatione critica instrvxit. Ioannes Burnet. Tomvs V. Oxford, Oxonii.
 - Platon: Πολιτείας (1968). 509e 1-534a 5. U: *Platonis opera. Recognovit brevisque adnotatione critica instrvxit Ioannes Burnet. Tomvs IV. Oxonii*.
 - Šonje J. (Ur). (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
 - Trickey, S. & Topping, K. (2004). Philosophy for children: a systematic review. *Research Papers in Education*, 19 (3), 365-380.
 - Trickey, S. (2007). Promoting Social and Cognitive Development in Schools – An Evaluation of Thinking Through Philosophy. *The 13th International Conference on Thinking*, 187-191.
 - Vinković, D. (2011). Zašto želimo popularizaciju, ali ne i promociju znanosti. U: I. Lučić, T. Rudež (ur.) *Mediji i znanost – Zbornik radova okruglog stola o 100. obljetnici HND-a*, Zagreb, 29-33.
 - Williams, S. (2023). *A brief history of p4c, especially in the UK*. Posjećeno: 23. 3. 2023. na mrežnoj stranici: <<https://p4c.com/about-p4c/history-of-p4c/>>.
 - Zagzebski, L. (2004). Što je znanje? U: J. Greco, E. Sosa (ur.), *Epistemologija – vodič u teorije znanja* (str. 113-142). Zagreb: Jesenski i Turk.
 - Zakarija, K. (2010). *Znanost i mediji*. Posjećeno 23. 2. 2023. na mrežnoj stranici: https://www.kruzak.hr/?content=blogs&blog_id=9&blog_post_id=53&lang=hr.

Original scientific paper
Received on January 20, 2023
Accepted on April 27, 2023

MATE BUNTIĆ ♦ MARKO ŽIVKO ♦ MARTINA MUSA

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar ♦

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Mostar ♦

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Mostar

mate.buntic@ff.sum.ba ♦ marko.zivko@fpmoz.sum.ba ♦

martina.musa@fpmoz.sum.ba

DO WE REALLY KNOW WHAT SCIENCE IS?

Abstract

In today's flood of information through various media, which the masses access uncritically, there is a confusion and chaos. Profit is placed before the truth, and man as an individual became "the measure of things". Almost everyone has their own attitude and unquestionable position on any matter, phenomenon, theory, which they take uncritically, often only from the title of a text, but not from its content. Dogmatism, skepticism and emotionalism replaced criticism. The aim of this paper is to point out the existing negative trend where an ignorant individual or individuals judge all things that the Internet and numerous social network platforms make possible for them. The paper briefly shows what science really is, why we like or do not like science. It presents certain educational procedures that should be carried out in order for children to really like science. In addition, the aim of the paper is to point out the need for scientific education of journalists in order to have insight and knowledge about the basic assumptions of the scientific approach to reality, the difference between knowledge and belief, truth and lies, a dogmatic, skeptical and critical approach to reality, which is something that everyone who engages in the marketing of content in the media space, including the scientific one, should know.

Keywords: science, Internet, media, criticism, journalism

UDK: 004.738.5:316.77

Pregledni rad

Primljeno: 20. I. 2023.

Prihvaćeno: 26. IV. 2023.

VUK VUČETIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Sarajevo

vuk.vucetic@ffuis.edu.ba

UREĐIVANJE WIKIPEDIJE KAO MEHANIZAM RAZVOJA KOMPETENCIJA MEDIJSKE I INFORMACIJSKE PISMENOSTI

Sažetak

Život u suvremenome medijatiziranom društvu praktično je nezamisliv bez posjedovanja osnovnih vještina i znanja o medijima i medijskim tehnologijama. Različite vještine i kompetencije koje pomažu pojedincu kako bi se lakše snašao u medijskome okruženju mogu se smjestiti pod kišobran medijske i informacijske pismenosti. Osnovne dimenzije medijske i informacijske pismenosti odnose se, prije svega, na vještine pristupa medijima i medijskim tehnologijama, analizu medijskih sadržaja i sposobnost kreiranja sadržaja. Razvijanje ovih kompetencija dio je cjeloživotnoga procesa učenja. U tome smislu u ovome se radu pošlo od pretpostavke da rad na uređivanju *Wikipedije* u isto vrijeme pridonosi razvoju osnovnih vještina medijske i informacijske pismenosti. U široj javnosti uglavnom postoje površna znanja o tome kako ona funkcionira, a isto tako u znanstvenim i stručnim krugovima postoji (ne)opravdan negativan odnos prema *Wikipediji*.

S tim u svezi prvi cilj rada odnosio se na upoznavanje šire čitateljske publike, ali i stručne javnosti s *Wikipedijom*. Poseban je fokus na često zanemarivanim, pozitivnim (pedagoškim) potencijalima koje ona posjeduje, a koje se tiču razvoja sposobnosti traženja, analize/sinteze i objavljivanja informacija i znanja. Prema

tomu, drugi cilj rada odnosio se na analizu odnosa između osnovnih vještina koje posjeduju urednici *Wikipedije* i kompetencija medijske i informacijske pismenosti. U tome smislu koristili smo se analizom dostupnih sekundarnih istraživanja odnosno literature iz ovoga područja.

Rezultati analize pokazuju da je početna istraživačka pretpostavka u potpunosti potvrđena. Naime, praktično sve kompetencije vikipedijanaca u potpunosti su komplementarne s osnovnim stubovima medijske i informacijske pismenosti (pristup, analiza, kreiranje), pa se vikipedijanci u biti mogu smatrati medijski i informacijski pismenim pojedincima. Stoga se u radu zaključuje kako je potrebno preusmjeriti energiju koja se troši da se održe postojeće predrasude i otpori prema *Wikipediji* u iskorištavanje pedagoških potencijala radi razvijanja osnovnih kompetencija medijske i informacijske pismenosti, ali i modernizacije cjelokupna obrazovnog procesa. Kvalitetniji obrazovni sustav kao i kritički osviješteni pojedinci predstavljaju važne okosnice razvoja demokratskoga društva u cjelini.

Ključne riječi: *Wikipedija*, medijska i informacijska pismenost, mediji, obrazovanje

Uvod

Prema teoretičarima tehnološkoga determinizma medijske tehnologije predstavljaju pokretače društvenih promjena, oblikuju društvene odnose i stvaraju različite kulturne obrasce. U tome kontekstu mediji i različite komunikacijske tehnologije ne predstavljaju samo alat za bržu i jednostavniju komunikaciju nego su svojevrsno okružje u koje je urođena cjelokupna društvena stvarnost (Strate, 2016). Život u medijski posredovanoj odnosno medijaliziranoj stvarnosti izazovan je. Digitalna tehnološka revolucija koja se odigrava posljednjih dvadeset godina izazvala je eksploziju različitih kanala komunikacije, obilje medijskih sadržaja i bezbroj novih medijskih aktera. Snalaženje u novome „digitalnom medijskom okružju” praktično nije moguće zamisliti bez osnovnih kompetencija medijske i informacijske pismenosti. U tome smislu medijska i

informativna pismenost predstavljaju neku vrstu „znakova pored puta” koji olakšavaju funkcioniranje u medijaliziranoj stvarnosti.

Posjedovati vještine medijske i informativne pismenosti podrazumijeva osnovna znanja o tome što su mediji i medijske tehnologije te na koji način oni oblikuju različite dijelove društvene stvarnosti u najširem smislu. Drugim riječima, biti medijski i informativski pismen u isto vrijeme znači biti kritički potrošač medijskih sadržaja i korisnik medija i medijskih tehnologija, ali i proaktivni producent kvalitetnih sadržaja radi aktivnije participacije u dinamičnu medijskom okružju. Razvijanje kritičke svijesti o medijima i medijskom okružju praktično predstavlja cjeloživotno učenje. Drugim riječima nije moguće naučiti biti medijski pismen jer se svakodnevno razvijaju novi mediji i medijske tehnologije koje utječu na društvenu stvarnost u cjelini. U tome smislu važno je sustavno od najranijih uzrasta (formalnim i neformalnim obrazovanjem) razvijati kompetencije medijske i informativne pismenosti.

U ovome tekstu polazimo od pretpostavke da rad na uređivanju sadržaja na najvećoj *online* enciklopediji *Wikipediji* pridonosi razvoju osnovnih vještina koje su korisne za snalaženje u dinamičnoj medijaliziranoj stvarnosti. Drugim riječima, u tekstu pokušavamo dokazati da *Wikipedija* nije samo jedan od najpopularnijih *siteova* i najvažnijih izvora informacija nego predstavlja i važan (pedagoški) alat i platformu za razvoj kompetencija medijske i informativne pismenosti (Vajzović i sur., 2021).

U široj javnosti uglavnom postoje površna znanja o tome kako *Wikipedija* funkcionira, tko ima pravo urediti sadržaje i sl. Isto tako, u znanstvenim i stručnim krugovima postoji (ne)opravdan negativan odklon prema *Wikipediji*. S tim u svezi prvi cilj rada odnosi se na upoznavanje šire čitateljske publike, ali i stručne javnosti s *Wikipedijom*. Poseban je fokus na često zanemarivanim pozitivnim (pedagoškim) potencijalima koje *Wikipedija* posjeduje, a koje se tiču razvoja sposobnosti traženja, analize/sinteze i objavljivanja informacija i znanja.

Analogno tomu, drugi cilj rada odnosio se na analizu odnosa između osnovnih vještina koje posjeduju urednici *Wikipedije* i kompetencija medijske i informativne pismenosti. U tome smislu koristili smo se analizom dostupnih sekundarnih istraživanja odnosno literature iz ovoga područja.

Kako bismo analizirali u kakvu su odnosu kompetencije vikipedijanaca u odnosu na standarde koji se očekuju od medijski i informacijsko pismenih pojedinaca, koristili smo dostupna sekundarna istraživanja i recentnu literaturu iz ovoga područja. Smatramo da se vrijednost ovoga rada ogleda u tome što može predstavljati skroman prilog dosadašnjim, a nadamo se i budućim istraživanjima u ovome području.

Medijska i informacijska pismenost

Teoretičari medijske ekologije (Strate, 2016) među prvima prepoznali su da mediji odnosno medijske tehnologije predstavljaju okružje koje utječe na načine i forme međuljudske komunikacije, odnosno oblikuju društvene odnose i stvaraju specifične kulturne obrasce u najširem smislu. Jedan od problema koje primjećuje McLuhan (2008) jest taj što čovjek uglavnom nije svjestan prisustva i utjecaja tehnologija kao što riba nije svjesna vode u kojoj pliva. U tome smislu ovaj kanadski teoretičar objašnjava da je svaki mediji zapravo poruka odnosno da svaka nova (medijska) tehnologija uzrokuje određene društvene promjene. Prema tomu razumijevanje uloge medijskih tehnologija u biti predstavlja osnovu za razumijevanje društvenih tijekova u najširem smislu. Upravo se ovakvo shvaćanje medija i medijskih tehnologija u potpunosti podudara s konceptom medijske i informacijske pismenosti. Naime, teoretičari medijske i informacijske pismenosti ukazuju na potrebu razumijevanja dinamična konvergentnog informacijsko-tehnološko-medijskog okružja kao preduvjeta za funkcioniranje u demokratskome društvu.

Treba napomenuti da su koncepti *medijska* i *informacijska* u prošlosti bili razdvojeni. U biti velika većina definicija medijske pismenosti uglavnom se odnosi na sposobnost pristupa, analize, evaluacije i proizvodnje medijskih poruka (Aufderheide, 1993; Potter, 2008; Livingston, 2004; Martens, 2013). S druge strane, informacijska pismenost naglašava važnost pristupa informacijama, njihovu vrjednovanju i etičkomu korištenju (Vajzović i sur., 2021). No, promjene koje su se dogodile u sferi razvoja medija i medijskih tehnologija dovele su do toga da se koncepti medijske i informacijske pismenosti više ne mogu promatrati kao dvije odvojene kategorije, nego se o medijskoj i informacijskoj pismenosti govori kao o jednome sveobuhvatnom fenomenu (Vajzović i sur., 2021). U tome smislu medijska i informacijska pismenosti može se definirati kao

skup triju osnovnih elemenata koji su u svezi s medijima i informacijama: pristup, ocjena/razumijevanje i korištenje medija (Moeller i sur., 2011).

Prije svega, potrebno je da postoje društveni, politički i ekonomski uvjeti koji omogućuju pristup (digitalnim) medijskim tehnologijama. Nerijetko je pristup tehnologijama ograničen zbog postojanja digitalnoga jaza odnosno izražene razlike između onih koji imaju pristup suvremenim tehnologijama i onih koji ga nemaju. Ograničen pristup može biti uzrokovan političkim (autoritarni/demokratski sustav)¹¹, ekonomskim (bogat/siromašni; razvijeni/nerazvijeni), socijalnim (obrazovani/neobrazovani; mladi/stari) i raznim drugim čimbenicima.

U demokratskim, razvijenim društvima u kojima postoji slobodan pristup medijima i suvremenim digitalnim tehnologijama javlja se izazov snalaženja u preveliku broju različitih izvora i informacija. Vještina dolaska do kvalitetnih i kredibilnih izvora informacija u *online* prostoru posebno dolazi do izražaja u eri poplave sumnjivih, anonimnih internetskih *siteova* i obilja nefiltriranih (dez)informacija. Iako se društveni i privatni život praktično preselio u *online* sferu, nikako se ne smiju zanemariti provjereni i pouzdani izvori informacija kao što su biblioteke ili (komercijalni/javni/nezavisni) masovni mediji (Vajzović i sur., 2021). Ovdje je, također, važno istaći da je za korištenje suvremenih digitalnih tehnologija, osim tehničkih kompetencija, potreban svojevrsan kritički otklon. Naime, puko *surfanje* nepreglednim oceanom interneta ili besciljno *scrollanje* nije mjera poznavanja novih komunikacijskih tehnologija (Vučetić, 2019). U tome smislu važnije je znati prepoznati probleme koji nisu vidljivi na površini odnosno one koji su sakriveni duboko „iza monitora”, kao što su *online* sigurnost, zloupotreba osobnih podataka, ugrožavanje autorskih prava i sl.

Drugi važan element medijske i informacijske pismenosti predstavlja ocjena odnosno razumijevanje medijskih sadržaja. Ova je dimenzija u

¹¹ Autoritarne vlade nerijetko iz političkih razloga ograničavaju svojim građanima pristup suvremenim tehnologijama kako bi lakše kontrolirale protok informacija i manipulirale masama što se označava pojmom „digitalni autoritarizam” ili „digitalna diktatura” Taktike digitalnoga autoritarizma mogu uključivati masovni nadzor, zamračenje interneta ili pojedinih društvenih mreža. Iako se ovaj izraz najčešće koristi samo za označavanje autoritarnih vlada, alati digitalnoga autoritarizma usvajaju i provode demokratske vlade s „autoritarnim tendencijama” (Owen Jones, 2022; Morozov, 2011).

svezi s vještinama dekonstrukcije medijskih sadržaja. U okviru analize/ dekonstrukcije medijskih sadržaja vrlo je važno biti u stanju prepoznati tko je i na koji način kreirao medijske sadržaje. U tome smislu informacije o vlasnicima medija i njihovoj povezanosti s oglašivačima, financijerima i političkim patronima korisne su za prepoznavanje potencijalnih utjecaja na kreiranje dnevnoga reda medija i medijskih sadržaja u najširem smislu.

Kada je u pitanju kreiranje sadržaja, važno je istaći da su svi medijski sadržaji unaprijed isplanirani i stvoreni uz pomoć kreativnih tehnika (specifična kombinacija slike, zvuka, videomaterijala, teksta) kako bi se privukla pažnja publike (Vučetić, 2019). Ove se tehnike koriste radi profesionalnoga izvještavanja, ali mogu biti i u službi zavođenja i manipulacije. Isto tako, medijski su sadržaji uvijek proizvedeni s nekim ciljem. Najčešći motivi za kreiranje medijskih sadržaja tiču se ostvarivanja komercijalnoga ili političkoga profita. Osim toga, nikada nisu neutralni jer sa sobom nose različite ideološke vrijednosti i svjetonazore. Recimo, popularni *mainstream* mediji, ali i proizvodi kulturne industrije kao što su igrani filmovi, serije, glazbeni spotovi i reklame igraju važnu ulogu u reprodukciji vladajućih društvenih stereotipa, predrasuda, rodnih uloga i sl. (Vukojević i Vučetić, 2021).

Prosječan medijski konzument uglavnom nije u stanju prepoznati da mediji nisu neutralni posrednici nego kreatori specifične medijske „stvarnosti iz druge ruke”. U tome smislu vještine razumijevanja i dekonstrukcije medijskih sadržaja javljaju se kao važne kompetencije u suvremenome medijatiziranom društvu. U tome smislu cilj medijskoga i informacijskoga opismenjavanja nije stvaranje otpora ili odbojnosti prema medijima i medijskim sadržajima kao ni otkrivanje „ispravna” tumačenja nekoga medijskog teksta, nego razvijanje kritičkoga promišljanja o kompleksnosti strukture medijskih sadržaja.

Konačno, treći aspekt medijske i informacijske pismenosti odnosi se na korištenje medija. Drugim riječima, može se reći da se pod korištenjem medija podrazumijeva upotreba medija odnosno medijskih tehnologija za kreiranje sadržaja. Da bi kreirali medijski sadržaj, pojedinci moraju, prije svega, imati određenu ideju o tome koju poruku žele poslati ili kakvu priču nastoje ispričati. Prema tomu aktivno objavljivanje sadržaja zapravo pridonosi razvoju slobode govora i mišljenja i potiče

veću razinu demokratske participacije što su značajne poluge funkcioniranja demokracije u najširem smislu. Osim toga, neophodno je da se objavljivanje sadržaja radi u skladu s pravilima ponašanja na mreži poštujući autorska prava, ali i ljudska prava drugih sudionika u (*online*) okružju. Zatim je važno voditi računa o potencijalnim etičkim implikacijama sadržaja koji se objavljuje, kao što su pristranost, uravnoteženost, vulgarizmi i sl. Konačno, važno je vladati osnovnim tehničkim aspektima medijske produkcije kao što je korištenje kamera, audioopreme i softvera za montažu.

Na kraju može se reći da se medijska i informacijska pismenost odnosi na razvoj potrebe za kvalitetnim informacijama kao i na vještinu pretrage relevantnih izvora informacija. Također, podrazumijeva sposobnost kritičke procjene informacija i medijskih sadržaja, poznavanje osnovnih digitalnih prava i obveza te kreativnu i etičnu upotrebu digitalnih tehnologija. Konačno, medijska i informacijska pismenost podrazumijeva proaktivnu društvenu participaciju, slobodu izražavanja i poštovanje drugih aktera.

Wikipedija: između neprijatelja i saveznika

Wikipedija je najveća *online* enciklopedija koja je pokrenuta 2001. godine i trenutačno je šesta najposjećenija stranica na internetu (Wikipedia, 2023)¹². Uređivanje sadržaja na ovoj enciklopediji besplatno je i dostupno svima koji poštuju njezina osnovna pravila i smjernice. Tu se mogu pronaći sadržaji na više od 329 različitih jezika, a najpopularniji je, naravno, engleski jezik na kojemu je do sada (siječanj 2023. godine) objavljeno više od šest milijuna članaka (Wikipedia, 2023a). Također, *Wikipedija* je multimedijalna platforma, jer se osim teksta mogu pronaći audiozapisi, videozapisi i fotografije, što značajno pridonosi kvalitetnijemu i sveobuhvatnijemu razumijevanju sadržaja.

Wikipedija predstavlja važan izvor informacija i znanja za širu javnost, ali i za učenike, studente, nastavnike i profesore. Osim toga, sadržaji koji su objavljeni na *Wikipediji* predstavljaju inspiraciju za istraživačke projekte, seminarske i diplomatske radove i sl. (Biddix, Chung i Park, 2011; Hrnjić Kuduzović, 2017; Stakić i sur., 2021). Ipak, prevladavajući stav

¹² Prvih pet najposjećenijih *web-siteova* jesu: *Google, YouTube, Facebook, Twitter, Instagram* (Wikipedia, 2023.).

unutar prosvjetne zajednice jest da učenici i studenti ne bi trebali koristiti *Wikipediju* kao izvor informacija (Jacobs, 2010) jer ona zapravo nije dovoljno pouzdana, a sadržaji koji se objavljuju podložni su izmjenama, pa ono što je danas napisano već sutra može biti izbrisano ili korigirano. Osim toga, postoji problem kredibiliteta *Wikipedije* s obzirom na to da sadržaje na ovoj enciklopediji uređuju amateri i entuzijasti (Chen, 2010; Lichtenstein i Parker 2009). Konačno, za *Wikipediju* se vežu problemi pristranosti autora, vandalizama, površnosti itd. što generalno pridonosi relativno negativnu imidžu ove enciklopedije (Konieczny, 2021). *Wikipedija* iz godine u godinu raste kako u pogledu broja objavljenih sadržaja tako i (pasivnih i aktivnih) korisnika. S porastom broja korisnika raste i količina problematičnih sadržaja na *Wikipediji* (Konieczny, 2021). No, u zajednici vikipedijanaca postoji velik broj urednika koji svakodnevno „patroliraju” odnosno kontroliraju kvalitetu (novih) tekstova ili izmjena radi suzbijanja potencijalnih nepravilnosti. Prema tomu, s porastom broja vikipedijanaca, odnosno urednika i recenzenata koji prate objave, proporcionalno raste i kvaliteta objavljenih sadržaja (Konieczny, 2021). Istraživanja pokazuju da u sadržajima koji su objavljeni na *Wikipediji* ima otprilike isti broj grešaka kao u nekim tradicionalnim enciklopedijama, tj. da *Wikipedija* ima približno istu razinu kvalitete kao neke tradicionalne enciklopedije, primjerice *Britanika* (Giles, 2005; Messnera i DiStasob, 2013).

S druge strane, ideja o potpuno slobodnu uređivanju *Wikipedije*, u kojemu jednako sudjeluju svi entuzijasti na svijetu, predstavlja svojevrstan mit. Jemielniak (2014) objašnjava da ipak postoji nejednak odnos između iskusnih i priznatih urednika unutar zajednice vikipedijanaca¹³ i početnika, neregistriranih korisnika (koji se na pogrđan način obično nazivaju *anonimusi*). U tome su smislu objave urednika koji imaju „kulturni status” na *Wikipediji* praktično nedodirljive i vrlo su rijetko predmet debata, dok se, s druge strane, objave *anonimusa* lakše odbacuju kao nedovoljno kvalitetne. S tim u svezi ne čudi to što je veliku većinu sadržaja na *Wikipediji* kreirala relativno mala grupa ljudi (Priedhorsky i sur., 2007). Procjene su da oko 80 % ukupna sadržaja kreira otprilike 20 % najaktivnijih korisnika (Konieczny, 2021).

¹³ Kulturni status dostiže se s većim brojem kreiranih ili izmijenjenih sadržaja na *Wikipediji*.

Iako značajan broj učitelja, nastavnika i profesora koristi *Wikipediju*, i dalje je vrlo mal postotak njih koji se pojavljuju u ulozi kreatora i urednika sadržaja. Dobar dio članova akademske zajednice ne posjeduje osnovna znanja koja se tiču uređivanja sadržaja na *Wikipediji*, a isto tako uređivanje *Wikipedije* ne pridonosi razvoju akademske karijere (Konieczny, 2016). Također, još jedan od razloga jest to što članovi akademske zajednice na *Wikipediji* naprosto ne uživaju status autoriteta. Za razliku od znanstvenih publikacija, *Wikipedija* ne navodi afilijaciju autora, nego je model kreiranja sadržaja zasnovan na zajedničkome doprinosu više anonimnih pojedinaca (Forte i Bruckman, 2006; Knight i Pryke, 2012).

Unutar akademske zajednice postoji negativan otklon prema amaterskomu načinu proizvodnje znanja koji je karakterističan za *Wikipediju* (Bayliss, 2013). Akademska i znanstvena zajednica kontrolira produkciju znanja koristeći mehanizam „slijepih recenzija”, koji je kvalitetan i kredibilan, ali isto tako često trom i neučinkovit. Za razliku od akademskih recenzentskih procesa koji temeljno predstavljaju *gatekeepere* znanstvene produkcije, na *Wikipediji* vladaju drugačija recenzentska pravila. Naime, proces recenzije transparentan je i javan, jer potencijalno čitava zajednica vikipedijanaca može sudjelovati u permanentnome uređivanju i „brušenju” tekstova ili diskusiji o njihovim kvalitetama (Black, 2008; Konieczny 2021). Svako uređivanje, izmjena i rasprava čuvaju se i dostupni su za pregled što omogućava urednicima *Wikipedije* da jedni druge provjeravaju i kontroliraju. *Wikipedijin* brži i transparentniji model recenziranja s ogromnim brojem recenzenata u širemu bi smislu mogao imati svoju pozitivnu primjenu unutar akademske zajednice (Black, 2008).

S pojavom *Wikipedije* dolazi do svojevrsne demokratizacije istraživačkoga procesa. Produkcija znanja više nije obećana samo maloj grupi „prosvetitelja”, nego tisuće entuzijasta i volontera iz čitavoga svijeta sudjeluje u kreiranju i objavljivanju sadržaja, znanja i informacija na *Wikipediji*. Prema tomu, pojava *Wikipedije* u užemu, odnosno interneta u širemu smislu u biti narušava monopolističku poziciju akademske zajednice i pojavljuje se u obliku svojevrsna Robina Hooda koji krađe znanje od povlaštenih i daje ga *siromašnim* (Konieczny, 2021).

Iako postoji dosta kritičara, u akademskim krugovima mogu se primijetiti pozitivni stavovi prema *Wikipediji* (Carver i sur., 2012; Kolowich, 2010; Konieczny, 2021) koja se doživljava kao potencijalni saveznik,

a ne neprijatelj obrazovnog sustava (Konieczny 2021). Pogotovo mlađi članovi akademske zajednice lakše uočavaju višestruke prednosti *Wikipedije*. Prije svega, rad na uređivanju *Wikipedije* može biti koristan alat za unaprjeđivanje akademskoga stila pisanja (Konieczny 2016), za razvoj sposobnosti pretraživanja i dolaska do relevantnih izvora informacija (Dawe i Robinson, 2017), ali i za stjecanje vještina kritičkoga promišljanja (Maehre, 2009) i argumentirane diskusije (Freire i Li, 2016). Osim toga, korištenje *Wikipedije* potiče veće angažiranje, kvalitetniju suradnju i komunikaciju među učenicima, odnosno studentima, što može poboljšati kvalitetu učenja (Salaber 2014). Neka istraživanja potvrđuju da su učenici i studenti motiviraniji za istraživanje za potrebe kreiranja sadržaja na *Wikipediji* nego za pisanje klasičnih seminarskih radova. Rad na *Wikipediji* ima veću vidljivost u odnosu na seminarski rad što ih motivira da kvalitetnije urade svoj zadatke (Stakić i sur., 2021; Konieczny, 2016). Još jedna korist od upoznavanja studenata s platformom leži u činjenici da se vještina uređivanja *wikisoftvera* počinje u nekim područjima prepoznati kao jedna od važnih „radnih vještina” koje su potrebne za zaposlenje (Blessinger i Vankel, 2012).

Umjesto otpora korisno bi bilo usvojiti „informirani skepticizam” koji bi pomogao da se razumiju prednosti i potencijali koje *Wikipedija* nudi (Jenkins, 2007). Drugim riječima, potrebno je razvijati svijest o tome kako *Wikipedija* funkcionira, kako je moguće provjeriti relevantnost sadržaja koji je objavljen na njoj, odnosno utvrditi podrijetlo i povijest uređivanja članaka, uključiti se u raspravu o kvaliteti informacija i sl. (Hrnjić Kuduzović, 2017). Sve zajedno može imati pozitivan utjecaj na modernizaciju i prilagođavanje obrazovnog sustava suvremenim izazovima.

Wikipedija i tri stuba medijske i informacione pismenosti

U ovome poglavlju pokušat ćemo opisati proces nastajanja odnosno objavljivanja novih sadržaja na *Wikipediji*, što može pomoći boljemu razumijevanju široke lepeze kompetencija i znanja koje posjeduju vikipedijanci u kontekstu medijske i informacijske pismenosti. Prije svega, da bi krenuo u proces stvaranja novoga sadržaja, vikipedijanac treba donijeti odluku o čemu će pisati. Iako praktično ima potpunu slobodu birati temu koja najviše odgovara njegovoj sferi interesiranja (kultura,

povijest, sport, politika, znanost, umjetnost), ipak je potrebno pridržavati se nekih osnovnih pravila. Prvo, tema treba zadovoljavati enciklopedijsku vrijednost odnosno imati određenu javnu važnost. Osim toga, na *Wikipediji* nije moguće pisati sadržaje koji mogu imati komercijalni ili promotivni karakter. Drugim riječima, ne može se koristiti kao platforma za ostvarivanje profita, ona nije prostor za objavljivanje lažnih i nedovoljno provjerenih, ali i senzacionalnih *clickbait* sadržaja.

Stoga već na prvome koraku, kao što se može vidjeti, pojedinac koji želi uređivati sadržaje na *Wikipediji* treba biti sposoban prepoznati koje su teme važne za zajednicu, praviti razliku između komercijalnih i nekomercijalnih sadržaja odnosno posjedovati osnovne kompetencije koje se tiču verifikacije različitih oblika lažnih sadržaja koji cirkuliraju u *online* prostoru. Ove kompetencije mogu biti indikator postojanja razvijene kritičke svijesti što je jedan od osnovnih postulata medijske i informacijske pismenosti.

Čak i kada se ispune svi navedeni preduvjeti (da je tema od javnoga interesa, da nema komercijalni karakter ili da nije lažni sadržaj), to ipak ne znači da je sve spremno za objavljivanje. Recimo, originalna znanstvena istraživanja koja su od javnoga značaja i nemaju komercijalni ili lažni karakter nije moguće objaviti na *Wikipediji*. Naime *Wikipedija* kao enciklopedija služi za objavljivanje sadržaja koji na neki način već postoje, odnosno koji su dostupni u sekundarnim izvorima informacija. Drugim riječima, da bi neki sadržaj bio objavljen, potrebno je da prijeđe „osnovni prag važnosti”, odnosno da je bio predmet više netrivialnih, pouzdanih, objavljenih radova, čiji su izvori nezavisni od samoga subjekta (Wikipedia, 2023b). Dakle, potrebno je prikupiti što je više moguće izvora odnosno referenci koje omogućuju korisnicima provjeriti vjerodostojnost nekoga sadržaja. U smjernicama koje se tiču uređivanja sadržaja na *Wikipediji* objašnjava se da ako se o nekoj temi ne mogu pronaći pouzdani nezavisni izvori, ona ne bi trebala imati tekst o toj temi (Wikipedia, 2023c). U tome smislu jedno od njezinih osnovnih pravila glasi: *provjerljivost, a ne istina*, kojim se nastoji objasniti da se kvaliteta teksta odnosno sadržaja postiže s većim brojem relevantnih izvora kojima se potvrđuju određene tvrdnje ili iskazi. Dakle, nije moguće objaviti tekst na *Wikipediji* koji ne sadrži nijedan izvor ili referencu. Ako

i postoje takvi tekstovi, oni su označeni kao nepouzdana odnosno oni koje je potrebno dopuniti.

Ovdje dolazimo do još jedne važne vještine koju posjeduju vikipedijanci, a u pitanju je vještina traganja za kvalitetnim izvorima informacija. Najrelevantniji izvori svakako su knjige, stručni i znanstveni članci i tekstovi koji su prošli recenziju. Isto tako, sadržaji objavljeni u tradicionalnim masovnim medijima mogu biti korisni ako je riječ o profesionalnim medijima koji imaju profesionalni integritet i reputaciju. Službeni *siteovi* javnih institucija, međunarodnih organizacija, vjerskih zajednica i sl. također se smatraju pouzdanim izvorima. S druge strane, postoji velik broj *online* portala koji ne posjeduju *impresum* pa se ne mogu smatrati dovoljno pouzdanim i relevantnim izvorima informacija. Upravo se zato u smjernicama za uređivanje *Wikipedije* ističe da je prilikom uređivanja sadržaja potrebno izbjegavati nepouzdanu izvore, kao i izvore čiji su autor i izdavač isti, jer se to, također, smatra nekom vrstom samopromocije (Wikipedia, 2023d). Kao što se može vidjeti,iskusni vikipedijanci, radeći na uređivanju najveće enciklopedije, razvijaju osnovna znanja kada su u pitanju pronalazak i verifikacija izvora informacija, što je jedna od osnovnih kompetencija medijske i informacijske pismenosti.

Nakon što su obavljene sve pripreme i ispunjeni preduvjeti slijedi faza pisanja. Ovdje, isto tako, postoje određena pravila i smjernice. Prije svega, sadržaji trebaju biti napisani u neutralnu tonu (*neutral point of view*) (Wikipedia, 2023e). U tekstovima nije dopušteno iznošenje osobnih mišljenja nego treba donositi provjerljive podatke. Zatim, prepisivanje nije poželjna praksa na *Wikipediji*. Dakle, potrebno je originalne sadržaje koji se nalaze u literaturi na neki način parafrazirati, prilagoditi enciklopedijskomu stilu pisanja, odnosno oblikovati ih tako da budu razumljivi široj čitateljskoj publici. U praktičnome smislu to bi podrazumijevalo izbjegavanje upotrebe kompleksne stručne terminologije. Ovakvi sadržaji trebali bi se „prevesti” na jezik koji može biti jasan običnim korisnicima. Također, prilikom pisanja treba voditi računa o tome da budu zastupljeni različiti, suprotstavljeni stavovi o određenoj temi ili problemu. Od vikipedijanaca se očekuje uravnotežen i izbalansiran pristup prilikom kreiranja teksta. Također, prilikom postavljanja fotografija na *Wikimedijinu* ostavu (*Wikimedia Commons*) postoje jasna pravila koja naglašavaju da nije moguće koristiti fotografiju za koju onaj

koji je postavlja ne posjeduje autorska prava. Konačno, potrebno je ovladati tzv. *wikikodom* kako bi se sadržaji koji se objavljuju bili usklađeni sa specifičnom formom i strukturom koje imaju svi tekstovi na *Wikipediji*.

Kada se u obzir uzmu sve navedene smjernice (neutralan ton, enciklopedijski stil, izbalansiran pristup), može se reći da rad na uređivanju *Wikipedije* zapravo pridonosi razvoju akademskoga stila pisanja (Konieczny 2016). Osim toga, vikipedijanci razvijaju svijest o važnosti autorskih prava, što je također važna karakteristika medijski pismenih pojedinaca.

Treba istaknuti da se kreativni proces uređivanja ne završava objavljivanjem određenoga sadržaja na *Wikipediji*. Naime, u tome trenutku počinje zajednički rad ostalih urednika kako bi se eventualno unaprijedila kvaliteta objavljena sadržaja. U tome smislu svaki tekst podložan je diskusiji, korekciji, dopuni ili eventualnu brisanju ako ne zadovoljava *Wikipedijine* standarde. S obzirom na to da se sve odluke na *Wikipediji* donose konsensualno, vikipedijanci moraju biti spremni snagom argumenata ukazati na eventualne nedostatke ili kvalitete nekoga sadržaja. Zato se može reći da rad na njoj potiče razvoj kulture komuniciranja koja je zasnovana na poštovanju drugih sudionika i njihovih stavova, što je, također, važna pretpostavka medijske i informacijske pismenosti. Pojedinci, u ovome slučaju vikipedijanci, koji proaktivno koriste pravo na slobodu govora i mišljenja, uz poštivanje drugih, predstavljaju jednu od najvažnijih manifestacija suvremenoga demokratskog društva.

Zaključak

Otkada je *Wikipedija* kao najveća slobodna *online* enciklopedija krenula s radom, susretala se s brojnim osporavanjima. Iako predstavlja jedan od najpopularnijih *online siteova*, i dalje je u široj javnosti, a pogotovo u akademskim krugovima prisutan narativ da *Wikipedija* nije relevantan i kredibilan izvor informacija zbog čega ju je potrebno izbjegavati. Pored svih svojih negativnih strana, *Wikipedija* u biti ima važan pedagoški potencijal za razvoj istraživačkih vještina, vještina pisanja i razvoj kritičke svijesti u najširem smislu. Između ostaloga, studenti i učenici motiviraniji su za uređivanje *Wikipedije* nego za pisanje klasičnih seminarskih radova. Poznavanje *wikisoftvera* kompetencija je koja postaje prepoznatljiva na tržištu rada. Rezultati analize odnosa između osnovnih vještina

koje posjeduju urednici *Wikipedije* i kompetencija medijske i informacijske pismenosti pokazuju da je početna istraživačka pretpostavka u potpunosti potvrđena. Naime, praktično su sve kompetencije vikipedijanaca u potpunosti komplementarne s osnovnim stubovima medijske i informacijske pismenosti (pristup, analiza, kreiranje). Rad na *Wikipediji* razvija sposobnosti traženja, analize/sinteze i objavljivanja informacija i znanja. Prije svega, rad na uređivanju *Wikipedije* omogućava stjecanje osnovnih kompetencija koje se tiču procjena relevantnosti teme odnosno predmeta istraživanja u smislu razlikovanja komercijalnih i nekomercijalnih sadržaja, verifikacije različitih oblika lažnih sadržaja i sl. Traganje za kredibilnim izvorima informacija odnosno kvalitetnim referencama koje će potvrditi relevantnost napisana sadržaja sastavni je dio rada na *Wikipediji*. Nadalje, rad na njoj pomaže u razvoju uravnotežena neutralnog akademskog stila pisanja, poštivanja autorskih prava i uvažavanja ostalih aktera. U tome smislu može se zaključiti da se vikipedijanci mogu smatrati medijski i informacijski pismenim pojedincima.

Stoga je potrebno preusmjeriti energiju koja se troši kako bi se održale postojeće predrasude i otpori prema *Wikipediji* u iskorištavanje pedagoških potencijala radi razvijanja osnovnih kompetencija medijske i informacijske pismenosti, ali i modernizacije cjelokupna obrazovnog procesa. *Wikipedija* je u temelje svoga funkcioniranja ugradila osnovne demokratske vrijednosti jednakosti, slobode i zajedništva. U tome smislu ona zapravo predstavlja kvalitetan poligon za razvoj novih generacija, medijski i informacijski pismenih i demokratski osviještenih pojedinaca koji aktivno sudjeluju u kreiranju kvalitetnijega društva omogućujući da znanje postane dostupno svima na svijetu.

Literatura

- Aufderheide, P. (1993). *Media literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Washington D.C: Aspen Institute.
- Bayliss, G. (2013). Exploring the cautionary attitude toward Wikipedia in higher education: Implications for higher education institutions. *New Review of Academic Librarianship*, 19 (1), 36-57. DOI:10.1080/13614533.2012.740439.

-
- Biddix, J. P., Chung, C. J. & Park, H. W. (2011). Convenience or credibility? A study of college student online research behaviors. *The Internet and Higher Education*, 14 (3), 175-182. DOI:10.1016/j.iheduc.2011.01.003.
 - Black, E. W. (2008). Wikipedia and academic peer review. *Online Information Review*, 32(1), 73-88. DOI:10.1108/14684520810865994.
 - Blessinger, P. & Wankel, C. (2012). *Increasing student engagement and retention using online learning activities: Wikis, blogs and webquests*. Emerald Group Publishing.
 - Carver, B. W. i sur. (2012). Assigning Students to Edit Wikipedia: Four Case Studies. *E-Learning and Digital Media*, 9 (3), 273-283. DOI:10.2304/elea.2012.9.3.273.
 - Chen, H. (2010). The Perspectives of Higher Education Faculty on Wikipedia. *The Electronic Library*, 28 (3), 361-373. DOI:10.1108/02640471011051954.
 - Dawe, L. & Robinson, A. (2017). Wikipedia editing and information literacy: A case study. *Information and Learning Science*, 118 (1/2), 5-16. DOI: 10.1108/ILS-09-2016-0067.
 - Forte, A. & Bruckman, A. (2006). From Wikipedia to the Classroom: Exploring Online Publication and Learning. In: S. A. Barab, K. E. Hay & D. T. Hickey (Eds.), *The International Conference of the Learning Sciences: Indiana University 2006*. Proceedings of ICLS 2006, Volume 1 (pp. 182-188). Bloomington: International Society of the Learning Sciences.
 - Freire, T. & Li, J. (2016). Using Wikipedia to enhance student learning: A case study in economics. *Education and Information Technologies*, 21 (5), 1169-1181. DOI:10.1007/s10639-014-9374-0.
 - Giles, J. (2005). Internet Encyclopaedias Go Head to Head: Jimmy Wales' Wikipedia Comes Close to Britannica in Terms of the Accuracy of its Science Entries. *Nature*, 438: 900-901. DOI:10.1038/438900a.
 - Hrnjić Kuduzović, Z. (2017). Valorizacija Wikipedije u kohorti milenijalaca: Komoditet ispred kredibiliteta, *Medijski dijalozi*, 10 (27-28), 407-427.

-
- Jacobs, H. L. M. (2010). Posing the Wikipedia 'Problem': Information Literacy and the Praxis of Problem – Posing in Library Instruction. In: M. T. Accardi, E. Drabinski & A. Kumbier (Eds.), *Critical Library Instruction: Theories and Methods* (pp. 179-197). Sacramento: Library Juice Press.
 - Jemielniak, D. (2014). *Common Knowledge? An Ethnography of Wikipedia*. Stanford, CA: Stanford University Press.
 - Knight, C. & Pryke, S. (2012). Wikipedia and the University, A Case Study. *Teaching in Higher Education*, 17 (6), 649-659. DOI: <https://doi.org/10.1080/13562517.2012.666734>.
 - Konieczny, P. (2016). Teaching with Wikipedia in a 21st-Century Classroom: Perceptions of Wikipedia and Its Educational Benefits. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67 (7), 1523-1534. DOI: 10.1002/asi.23616.
 - Konieczny, P. (2021). From Adversaries to Allies? The Uneasy Relationship between Experts and the Wikipedia Community. *She Ji: The Journal of Design, Economics, and Innovation*, 7 (2), 151-170. DOI:10.1016/j.sheji.2020.12.003.
 - Lichtenstein, S. & Parker, C. M. (2009). Wikipedia model for collective intelligence: A review of information quality. *International Journal of Knowledge and Learning*, 5 (3), 254-272.
 - Maehre J. (2009). What it Means to Ban Wikipedia: An Exploration of the Pedagogical Principles at Stake, *College Teaching*, 57 (4), 229-236. DOI: 10.1080/87567550903218711.
 - Martens, H. (2013). Evaluating Media Literacy Education: Concepts, Theories and Future Directions. *Journal of Media Literacy Education*, 2 (1), 1-22. DOI: 10.23860/jmle-2-1-1.
 - McLuhan, M. (2008). *Razumijevanje medija*. Zagreb: Golden marketing: Tehnička Knjiga.
 - Messnera, M. & DiStasob, M. (2013). Wikipedia versus Encyclopedia Britannica: A Longitudinal Analysis to Identify the Impact of Social Media on the Standards of Knowledge. *Mass Communication and Society*, 16 (2), 465-486.

-
- Moeller S. i sur. (2011). *Toward media and information literacy indicators*. Paris: UNESCO.
 - Morozov, E. (2011). *Net delusion: The dark side of internet freedom*. New York: Public Affairs.
 - Owen Jones, M. (2022). *Digital Authoritarianism in the Middle East Deception, Disinformation and Social Media*. London: Hurst.
 - Poter, J. (2008). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
 - Priedhorsky, R. i sur. (2007). Creating, Destroying, and Restoring Value in Wikipedia. *GROUP'07*, November, 4-7, Sanibel Island, Florida, USA.
 - Salaber, J. (2014). Facilitating student engagement and collaboration in a large postgraduate course using wiki-based activities. *The International Journal of Management Education*, 12(2), 115-126. DOI:10.1016/j.ijme.2014.03.006.
 - Stakić, Đ. i sur. (2021). Students' Attitudes Towards the Use of Wikipedia: A Teaching Tool and a Way to Modernize Teaching. *Área Abierta*, 21, 309-325. DOI:10.5209/arab.72760.
 - Strate, L. (2016). Media ecology. In: K. Bruhn Jensen & R. Craig (Eds). *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy* (pp 1-8). New York: John Wiley & Sons.
 - Vajzović, E. i sur. (2021). *Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
 - Vučetić, V. (2019). Medijska pismenost kao ključna kompetencija 21. stoljeća. *South Eastern European Journal of Communication*, 1 (2), 37-46.
 - Vukojević, B. & Vučetić, V. (2019). Moral, rodna predstavljenost i prikaz rasne politike u serijama Igra prijestola i Tuđinske stvari, *Politeia*, 9 (18), 155-171.

Internetski izvori

- Jenkins, H. (2007). *What Wikipedia can teach us about the new media literacies (part one)*. Posjećeno 23. 1. 2023. na

-
- mrežnoj stranici: http://henryjenkins.org/blog/2007/06/what_wikipedia_can_teach_us_ab.html.
- Kolowich, S. (2010). *Wikipedia for credit. Inside HigherEd*. Posjećeno 25. 1. 2023. na mrežnoj stranici: <https://www.insidehighered.com/news/2010/09/07/wikipedia-credit>.
 - Livingston, S. (2004). *What is media literacy?* Posjećeno 20. 12. 2022. na mrežnoj stranici: [https://eprints.lse.ac.uk/1027/1/What_is_media_literacy_\(LSERO\).pdf](https://eprints.lse.ac.uk/1027/1/What_is_media_literacy_(LSERO).pdf).

Predmet istraživanja

- Wikipedia (2023). *List of most visited websites*. Posjećeno 20. 12. 2022. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most_visited_websites.
- Wikipedia (2023a). *Wikipedia: Size of Wikipedia*. Posjećeno 20. 12. 2022. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Size_of_Wikipedia.
- Wikipedia (2023b). *Wikipedija: Značaj*. Posjećeno 23. 12. 2022. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: <https://tinyurl.com/yszadpvy>.
- Wikipedia (2023c). *Reliable sources*. Posjećeno 26. 1. 2023. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Reliable_sources.
- Wikipedia (2023d). *Wikipedia: Verifiability*. Posjećeno 28. 1. 2023. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Verifiability>.
- Wikipedia (2023e). *Wikipedia: NPOV tutorial*. Posjećeno 20. 1. 2023. na mrežnoj stranici *Wikipedije*: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:NPOV_tutorial.

Review article
Received on January 20, 2023
Accepted on April 26, 2023

VUK VUČEĆIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sarajevo
vuk.vucetic@ffuis.edu.ba

EDITING OF WIKIPEDIA AS A MECHANISM OF DEVELOPMENT OF THE MEDIA AND INFORMATION LITERACY COMPETENCIES

Abstract

Life in a modern mediatized society is practically unimaginable without the possession of basic skills and knowledge of media and media technologies. Various skills and competencies that help an individual to navigate the media environment can be placed under the umbrella of media and information literacy. The basic dimensions of media and information literacy relate primarily to the skills of accessing media and media technologies, the ability to analyze media content and the ability to create content. Developing these competencies is part of a lifelong learning process. In this sense, this paper is based on the assumption that editing Wikipedia at the same time contributes to the development of basic media and information literacy skills. The general public mostly has superficial knowledge about how Wikipedia works, and there is also an (un)justified negative bias towards Wikipedia in scientific and professional circles.

In this regard, the first goal of the paper was related to familiarizing the wider readership, as well as the professional public, with Wikipedia. Special attention is paid to the often neglected positive (pedagogical) potential that Wikipedia possesses, which is related to the ability to search, analyze/synthesize and publish information and knowledge. Therefore, the second goal of the

paper was related to the analysis of the relationship between the basic skills possessed by Wikipedia editors and the competencies of media and information literacy. In this sense, we used the analysis of the available literature from this field.

The results of the analysis show that the initial research assumption is fully confirmed. Namely, practically all the competencies of Wikipedians are fully complementary to the basic pillars of media and information literacy (access, analysis, creation), so Wikipedians can essentially be considered media and information literate individuals. Therefore, the paper concludes that it is necessary to redirect the energy that is spent to maintain existing prejudices and resistance towards Wikipedia to the use of pedagogical potential in order to develop the basic competencies of media and information literacy, but also to modernize the entire educational process. A higher quality education system as well as critically aware individuals are important backbones of the development of a democratic society as a whole.

Keywords: Wikipedia, media and information literacy, media, education

UDK: 025.4.03057.875
Prethodno priopćenje
Primljeno: 20. I. 2023.
Prihvaćeno: 17. V. 2023.

ANDREA MILJKO ♦ LUCIJA MANDIĆ ♦ MARKO ODAK

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar

andrea.miljko@ff.sum.ba ♦ lucija.mandic@ff.sum.ba ♦ marko.odak@ff.sum.ba

PONAŠANJE U TRAŽENJU INFORMACIJA PRILIKOM PRETRAŽIVANJA INFORMACIJA KOD STUDENATA

Sažetak

U današnjemu informacijskom društvu sposobnost učinkovita i kritičkoga pretraživanja informacija postaje sve važnija vještina. Studenti koji razumiju i primjenjuju principe ponašanja informacijskoga pretraživanja imaju prednost u akademskome, ali i profesionalnom okružju, gdje se sve više traže sposobnosti pronalaska, evaluacije i upotrebe relevantnih informacija. Ponašanje u traženju informacija smatra se vrlo važnim jer podrazumijeva način na koji ljudi stupaju u interakciju s informacijama, posebice načine na koje traže i koriste informacije. Istraživanja su, međutim, pokazala da neki ljudi, uključujući studente, ne traže informacije na odgovarajući način. Kako bismo što bolje protumačili navedeno, provedeno je istraživanje pomoću anketnoga upitnika na ukupnu uzorku od 150 studenata ($N = 150$), kojemu je cilj bio ispitati ponašanje studenata Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru prilikom traženja informacija u digitalnome okružju. Rezultati su otkrili prazninu u istraživanju u njihovim odgovorima, odnosno dobivenim rezultatima utvrđeno je da studenti ne znaju osnovne korake u pretraživanju i vrjednovanju informacija. Rezultati istraživanja ukazuju i na to da studenti prilikom pretraživanja informacija više koriste sekundarne i tercijarne od primarnih izvora

informacija. Studenti ne koriste knjižnice ni znanstvene baze podataka i repozitorije, nego se prvenstveno oslanjaju na *Google* pretraživač. Time je pružen vrijedan doprinos istraživanju ponašanja u traženju informacija kod studenata. Istraživanje je provedeno jednostavnom metodom slučajna uzorka za prikupljanje podataka te je osmišljen i strukturiran anonimni anketni upitnik.

Ključne riječi: pretraživanje informacija, ponašanje u traženju informacija, informacijska pismenost, informacija, studenti

Uvod

Razvoj informacija u današnjici vrlo je brz i dinamičan. Informacije se danas stvaraju šire i brže nego ikada prije. Razvoj tehnologije i interneta omogućio im je da se šire globalno i da su dostupne gotovo svima. Kako bi mogli pratiti nove promjene, korisnici se sve više okreću mrežnim izvorima, odnosno internetu na kojemu pretražuju većinu informacija. No, to sa sobom nosi i mnoge nekvalitetne, netočne te neprovjerene izvore informacija unatoč činjenici da znatno olakšava pristup informacijama.

Pretraživanje informacija (engl. *Information Retrieval – IR*) i ponašanje u traženju informacija (engl. *Information Seeking Behaviour – ISB*) usko su povezani i međuovisni pojmovi u polju informacijskih znanosti. Dok se pronalaženje informacija usredotočuje na tehničke i sustavne procese pronalaženja relevantnih informacija (Sofik i Rahman, 2021), ponašanje u traženju informacija obuhvaća širu studiju o tome kako pojedinci stupaju u interakciju s njima i kako ih traže u različitim kontekstima (Chayal i Vatta, 2021).

Već više od tri desetljeća znanstvenici iz područja informacijskih znanosti pokušavaju razumjeti motivacije, misli, osjećaje i aktivnosti koje su uključene kada ljudi traže informacije kao i kontekste koji utječu na takvo ponašanje. Ovi napori doveli su do proliferacije modela i teorija traženja informacija, od kojih svaka uključuje različita gledišta, koncepte i terminologiju (Agarwal, 2022).

Informacijsko ponašanje označava kako se ponašamo prema informacijama, kako ih tražimo ili otkrivamo, kako ih koristimo, kako ih

razmjenjujemo s drugima, kako ih možemo odlučiti ignorirati i, šire, kako učimo iz njih i djelujemo prema njima (Wilson, 2022).

U prošlosti je većina ljudi preferirala dobivanje informacija od drugih ljudi, a ne od sustava za njihovo pronalaženje. No, tijekom posljednjih desetljeća nemilosrdna optimizacija učinkovitosti dohvaćanja informacija potaknula je *web*-tražilice na nove razine, a internetsko pretraživanje postalo je standardan i često preferiran izvor informacija.

U području visokoga obrazovanja studenti i nastavnici trebaju informacije koje im omogućuju olakšati i poboljšati svoje obrazovanje. Iz toga je razloga internet danas jedan od najkorisnijih izvora informacija (Sucunuta, Rifrio i Tovar, 2019). Nažalost, kada studentu trebaju informacije o određenoj temi, ako ne postavi pravilan upit u tražilicu, ona neće pretražiti ono što mu stvarno treba.

Kao akademska disciplina IR definiran je na različite načine. U svojoj knjizi Ceri i sur. raspravljaju o dvjema definicijama ističući različite zanimljive aspekte koji karakteriziraju IR: relevantnost i veliki, nestrukturirani izvori podataka (Ceri i sur., 2013). Široko gledano, relevantnost označava u kojoj mjeri pronađeni dokument odgovara upitu koji je korisnik postavio (Baeza-Yates i Ribeiro-Neto, 2011). Na korisnikovu prosudbu je li određeni dokument relevantan utječu različiti čimbenici koji se moraju uzeti u obzir pri dizajniranju algoritma. Sama usporedba teksta upita i teksta dokumenta te traganje za egzaktnom podudarnošću obično ne daje relevantne rezultate. Jedan je od razloga taj što prirodnim jezikom isti koncept može biti izražen na mnogo različitih načina i različitim pojmovima, a to dovodi do problema dvosmislenosti i nejasnosti rezultata. Zadatak pretraživanja informacije, s druge strane, definiran je kao zadatak pronalaženja dokumenata karakteriziranih nestrukturiranom prirodom (obično teksta) koji zadovoljavaju informacijsku potrebu iz velikih kolekcija, pohranjenih na računalima (Manning, Raghavan i Schütze, 2008).

Kako je već rečeno, pretraživanje informacija ključno je nastavno područje u informacijskim znanostima. No, u društvu informacija i znanja vještine pronalaženja informacija sve su potrebnije stručnjacima i akademikima u mnogim drugim područjima i svakomu građaninu u njegovu svakodnevnom životu, uključujući profesionalne i građanske obveze, kako bi zadovoljio svoje višestruke i česte potrebe za informacijama

(Serrano, 2011), a posebice studentima. Tražilice poput *Googlea* učinile su da informacije izgledaju stvarno pristupačne – od nečega čemu svi imamo pravo pristupa pretvorile su se u srž naših života i našega društva.

Obilje dostupnih informacija zahtijeva od studenata da budu informacijski pismeni kako bi se suočili s izazovima i iskoristili mogućnosti koje pruža. Informacijska pismenost nije samo ključna vještina za akademski uspjeh nego i za uspješnu integraciju u društvo i tržište rada.

Informacijska pismenost postiže se kada polaznici znaju kada treba koristiti internetske resurse, kako u potpunosti pristupiti informacijama, kako procijeniti točnost i relevantnost za svaku potrebu i kako koristiti informacije za učinkovito komuniciranje (Histle i Webb, 2017).

Povećana pažnja za informacijskom pismenosti, a samim time i pretraživanje informacija posljednjih godina dijelom je rezultat preopterećenja informacijama, posebno povezana s rastom digitalnih informacija koje je uzrokovalo novo usklađivanje nazvano „sindrom informacijskoga umora“¹⁴, a dijelom zbog novoga usredotočenja na učenje studenta u kontekstu.

Ponašanje u traženju informacija (*Information seeking behaviour* – ISB)

U tradicionalnim okružjima pristup informacijama i njihovo korištenje bili su ograničeni, ali kontinuiran rast interneta i povezanih tehnologija, kao što su mobilni uređaji i društveno umrežavanje, smjestio je informacije u svakodnevni život gotovo svih. Danas se pristupa raznim informacijskim sustavima i koristi ih se. Svaki od njih utječe na ponašanje studenata u traženju informacija. Traženje informacija uključuje potrebu za informacijama, svrhu traženja informacija, vrstu informacija koje se traže, izvore koji su korišteni te načine ili metode korištene za dobivanje informacija (Horsfall, Orubebe i Nsirim, 2020).

Ponašanje u traženju informacija proučava se od 1950-ih, ali su se rane studije usredotočile prvenstveno na istraživače i znanstvenike. Ponašanje studenata u traženju informacija istražuje se tek zadnjih 30-ak godina (Weiler, 2005 prema Furi i Balog, 2016).

¹⁴ Godine 1996. istraživač D. Lewis predložio je novi fenomen – „sindrom informacijskoga umora“ koji se može definirati kao umor i stres koji proizlaze iz potrebe za susretom s velikom količinom informacija (Lewis, 1996).

Generaciju mladih, rođenih nakon 1993. godine, nazivamo *Google* generacijom, milenijskom ili net-generacijom, Y-generacijom, *cyber*-djecom, kolaborativnom generacijom (engl. *collaboration generation*), generacijom M (engl. *media generation*), generacijom V (engl. *virtual generation*) ili generacijom C (u kojemu C označava engl. termine *connected*: povezani, *creative*: kreativni i *click*: često klikaju mišem) (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012). Postoje još i drugi nazivi, a jedan je od njih i pojam digitalni urođenik koji potječe iz niza članaka koje je od 2001. godine napisao američki tehnolog Marc Prensky. On opisuje da su današnji studenti „izvorni govornici” digitalnoga jezika računala, videoigara i interneta (Prensky, 2001). Odgajani su kao digitalni urođenici, ali još uvijek ne moraju nužno posjedovati informacijske vještine potrebne u visokome obrazovanju.

Ponašanje „*Google* generacije“, „digitalnih urođenika“, „digitalnih domorodaca“ itd. u traženju informacija bilo je predmet mnogih rasprava posljednjih godina jer je masovna dostupnost informacija na internetu dovela do široko rasprostranjene zabrinutosti oko plagijata, nepromišljena, neocjenjivana, pretjerana korištenja *web*-resursa (Çoklar, Yaman i Yurdakul 2017; Dahlen i Hanson, 2022; Bartlett, Frissen i Beheshti, 2020). Postavlja se pitanje je li među mladima došlo do temeljne promjene u traženju i istraživanju sadržaja. Asher i sur. (2013) primijetili su da je 92 % studenata koji koriste alate za pretraživanje knjižnica i *Google Znalca* odabralo sve svoje izvore s prve stranice rezultata, učinkovito prepuštajući velik dio procjene relevantnosti tražilici.

Studije o ponašanju traženja informacija proizlaze iz zabrinutosti oko načina na koji ljudi koriste informacije u svom radnome okružju. Ponašanje traženja informacija nastaje kao posljedica potrebe koju percipira korisnik informacija koji, da bi je zadovoljio, postavlja zahtjeve prema formalnim ili neformalnim izvorima informacija ili uslugama, što rezultira ili uspjehom ili neuspjehom (Wilson 1999:251 prema Furi i Balog, 2016).

Od studenata u visokome obrazovanju očekuje se da budu informacijski pismeni. No, čini se da se mnogi oslanjaju na pretraživanja s jednom ključnom riječi kako bi pronašli odgovore na sva svoja pitanja na vrhu stranica s rezultatima pretraživanja, koristeći *Google* kao pročišće modernoga vremena. Različite studije i izvješća ističu važnost

informatijske pismenosti kao ključa uspjeha u informatijskome društvu i ukazuju na posljedice nedostatka informatijske pismenosti (ALA, 1989 prema Timmers i Glas, 2010; Weber, Becker i Hillmert, 2018).

Ponašanje traženja informacija aspekt je informatijske pismenosti. Boon i sur. (2007: 207) opisuju odnos između ova dva koncepta kao „jedan korak prema postajanju informatijskom pismošću je stjecanje odgovarajućeg ponašanja prilikom traženja informacija” (Boon i sur., 2007 prema Timmers i Glas, 2010).

U visokome obrazovanju očekujemo da će studenti moći upravljati eksponencijalnim rastom informacija dostupnih na internetu (Deja i sur., 2021.). No, suvremena istraživanja pokazala su da studenti na svim obrazovnim razinama često nemaju sposobnost korištenja digitalnih informacija na odgovarajući način (Walraven et al., 2008; Zhou i Lam, 2019). U tome kontekstu knjižničari igraju veliku ulogu jer su promijenili odnos prema svojoj ulozi u akademskoj zajednici. Umjesto da djeluju isključivo kao posrednici između informatijskih izvora i znanstvene zajednice, postali su aktivni članovi istraživačkih projekata i stvaraju inovacije kroz upravljanje informacijama, uključujući aktivno sudjelovanje u informatijskoj kulturi istraživačkih i razvojnih projekata (Deja i Wojcik, 2021).

Obrazloženje istraživanja

Svjesni prekomjerne dostupnosti informacija i ne/pronalaznja relevantnih informacija te utjecaja koji razvoj tehnologije donosi moramo znati kako funkcionira pretraživanje kako bi naša informatijska potreba bila što učinkovitija. Istraživanje ponašanja studenata prilikom pretraživanja informacija važno je jer nam pruža uvid u način na koji studenti koriste resurse za prikupljanje informacija i kako se ponašaju u digitalnome okružju. Ovo istraživanje može nam pomoći razumjeti njihove navike, učinkovitost i strategije pretraživanja, kao i identificirati moguće nedostatke ili probleme s kojima se suočavaju.

Stoga su ciljevi ovoga istraživanja ispitati vještine studenata prilikom pretraživanja informacija, ispitati zašto, gdje i kako koriste izvore te provjeriti učinkovitost navika pretraživanja kod studenata viših godina.

Prema tomu postavljene su i tri istraživačke hipoteze koje će poslužiti kao statistički pokazatelji, gdje je temeljna prva.

H1: Studenti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru nisu vješti u pretraživanju informacija.

H2: Studenti prilikom pretraživanja informacija više koriste sekundarne i tercijarne od primarnih izvora informacija.

H3: Studenti viših godina studija imaju viši stupanj korištenja učinkovitih navika pretraživanja.

Metodologija, ispitanici i statistika

S obzirom na postavljene ciljeve i problematiku ispitivan je uzorak od 150 studenata Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru različitih studijskih grupa na preddiplomskoj i diplomskoj razini. Istraživanje je provedeno jednostavnom metodom slučajna uzorka za prikupljanje podataka. U tu svrhu osmišljen je i strukturiran anketni upitnik.

Kriterij uključenja bio je status studenta na Filozofskome fakultetu u trenutku provedbe istraživanja. Istraživanje je provedeno putem *online* upitnika od 26 pitanja podijeljenih u dvije cjeline, na osobne karakteristike, stavove i navike ispitanika prilikom pretraživanja informacija u digitalnome okružju. Anketni upitnik bio je anoniman te su svi etički standardni za provođenje istraživanja bili ispunjeni. Uz klasična pitanja u upitniku postavljena su i pitanja s ponuđenim odgovorima intenziteta s Likertovom petostupanjskom skalom pri čemu su odgovori imali sljedeće značenje: 1 – uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se slažem, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – potpuno se slažem.

Statistička obrada podataka provedena je u programu SPSS, a radi ostvarivanja postavljenih hipoteza i ciljeva ovoga istraživanja koristile su se sljedeće statističke metode i analize: metode deskriptivne statistike (aritmetička sredina, standardna devijacija, apsolutne i relativne frekvencije) te Spearmanov koeficijent rang-korelacije. Petz (2004) preporučuje da se, u slučaju ispitivanja povezanosti među varijablama, od kojih su jedna ili obje dane u rangu, koristi takozvani Spearmanov koeficijent rang-korelacije (r_s), jer su odgovori koji će ulaziti u analizu izraženi na Likertovoj ljestvici, odnosno samim time i na ordinalnoj skali. Podatci su nadalje prikazani u grafikonima i tablicama.

Rezultati i diskusija

Rezultati istraživanja predstavljeni su u skladu s cjelinama u korištenome anketnom upitniku. Među 150 studenata koji su se odazvali pozivu za sudjelovanje u istraživanju 82 ispitanika (54,7 %) muškoga su spola i 68 je ispitanica (45,3 %). Najmlađi student ima 19, a najstariji 29 godina. Prosječna je dob studenata 22,5 godine, uz odstupanje 2,6 godina. Polovina su studenti završnih godina studija, njih 57 (38 %) završna je godina diplomskoga studija, a 93 (62 %) studenata u tijeku je studija (Tablica 1).

Tablica 1. Demografski podatci

Question	Respond	Frequency	Percent
Spol?	Muško	82	54,7
	Žensko	68	45,3
Dob?	18-25	85	56,7
	26-35	65	43,3
Godina studija?	Druga godina preddiplomskoga studija	39	26,0
	Prva godina diplomskoga studija	21	14,0
	Prva godina preddiplomskoga studija	15	10,0
	Treća godina preddiplomskoga studija	18	12,0
	Druga godina diplomskoga studija	57	38,0

Odmah na početku postavljeno je pitanje o važnosti pretraživanja informacija za njihov kako osobni tako i profesionalni razvoj. Naime, željela se vidjeti svjesnost studenata o tome bez obzira na rezultate koje će istraživanje dati. Prema tomu može se vidjeti da samo 23 studenta (15 %) smatraju kako pretraživanje informacija nije važno za obrazovanje, ali ni za osobni i profesionalni razvoj, dok njih 127 (85 %) smatra kako je pretraživanje informacija važno (Tablica 2).

Tablica 2. Stavovi studenata o važnosti pretraživanja informacija

Question	Respond	Frequency	Percent
Smatrate li da je pretraživanje informacija važno kako za obrazovanje tako i za osobni i profesionalni razvoj?	Da	127	84,7
	Ne	23	15,3

U daljnjemu prikazu rezultata istaknut će se i dati osvrt samo na bitna istraživačka pitanja, dok će se detaljniji statistički pokazatelji i razlike moći vidjeti u tablicama 3, 4 i 5. Interpretacijom i analizom odgovora vidljivo je da je većina njih vještine istraživačkoga rada imala priliku usvajati tijekom studija, ali ipak najviše samostalno i uz pomoć kolega i prijatelja, a tek onda na obveznim ili izbornim kolegijima i knjižnici. Postavlja se pitanje koliko su ti načini usvajanja vještina relevantni i učinkoviti, jesu li vodili studente zadovoljavanju svoje informacijske potrebe i željenih ishoda. Važno je uočiti kako studenti smatraju da je prilikom pretraživanja informacija radi pisanja nekoga rada pouzdaniji izvor internetska stranica nego znanstveni članak. Tomu u prilog idu i slaganja s tvrdnjama o korištenju *Google Znalca*, *Hrčka*, *Scopusa*, *WoS-a* i ostalih znanstvenih *online* baza podataka i repozitorija, odnosno studenti u manjoj mjeri koriste znanstvene izvore u odnosu na ostale, što opet dovodi do razmišljanja o njihovu znanju i vještinama prilikom pretraživanja informacija, a samim time i informacijskom opismenjanju. Isto tako većina navodi da ne zna gdje mogu pronaći stručne članke, knjige, druge materijale i literaturu koji im mogu pomoći za pisanje radova. Studentima je prvo važno saznati kada je informacija napisana, zatim napraviti plan pretraživanja, a tek onda provjeriti točnost informacija. Većina njih pretražuje dostupne i što različitije izvore informacija, a u manjemu postotku važno im je da su ti izvori relevantni, točni, uvjerljivi i da podupiru temu rada. Ne znaju kada je njihova informacijska potreba zadovoljena, dio njih smatra da je to kada pročitaju sve nađeno o temi i kada pronađu velik broj potrebnih izvora, a tek onda im je bitan pronalazak relevantnih informacija koje odgovaraju samoj temi. Kada je u pitanju vrjednovanje pronađenih informacija, velik postotak studenata smatra kako uopće nije potrebno vrjednovati pronađene informacije ili da ih je potrebno vrjednovati samo ponekad.

Tablica 3. Odgovori na pitanja

Question	Respond	Frequency	Percent
Jeste li tijekom studija imali prilike usvajati vještine samostalna istraživačkog rada (korištenje knjižnice, pretraživanje baza podataka, pravilno citiranje u seminarskim i drugim radovima i sl.)?	Da	113	75,3
	Ne	37	24,7
Ako ste na prethodno pitanje odgovorili DA, molimo Vas, navedite gdje ste sve usvajali navedene vještine (moguće odabrati više odgovora).	Na izbornome kolegiju na fakultetu (ili više njih)	11	7,3
	Na obveznome kolegiju na fakultetu (ili više njih)	27	18,0
	Samostalno	37	24,7
	U knjižnici (organizirani tečaj ili samostalno s knjižničarom)	7	4,7
	Uz pomoć kolega i prijatelja	29	19,3
Koristite li neke druge pretraživače osim <i>Googlea</i> prilikom pretraživanja informacija?	Da	43	28,7
	Ne	107	71,3
Ako je odgovor na prethodno pitanje bio DA, koje pretraživače koristite?	Nisu odgovorili na pitanje.	103	68,7
	<i>Baidu</i>	7	4,7
	<i>Bing</i>	8	5,3
	<i>Yahoo</i>	32	21,3
Prilikom pretraživanja informacija radi pisanja nekoga rada koji je izvor pouzdanije citirati?	Internetska stranicu	64	42,7
	Portali društvenih mreža	24	16,0
	Sadržaj TV emisije	15	10,0
	Znanstveni članak	47	31,3

Kada pronađete izvore informacija potrebne za pisanje rada, koji je važan idući korak?	Napisati rad	11	7,3
	Napraviti plan pretraživanja	39	26,0
	Provjeriti točnost informacija	23	15,3
	Saznati kada je informacija napisana	77	51,3
Željeli biste saznati nešto više o autoru pronađene literature za potrebe pisanja rada. Koji je idući korak?	Nije potrebno znati više o autoru	63	42,0
	Potražiti ime autora u biografskoj bazi podataka	24	16,0
	Potražiti ime autora u katalogu knjižnice	36	24,0
	Pretražiti internetske stranice koje spominju ime autora	27	18,0
Kakve potencijalne izvore informacija treba potražiti za npr. završni/diplomski rad?	Dostupne izvore informacija	57	38,0
	Lagane za pročitati	21	14,0
	Relevantne, točne, uvjerljive i one koji podupiru temu rada	29	19,3
	Što različitije izvore informacija	43	28,7

Kada je zadovoljena informacijska potreba ili istraživanje?	Kada pročitam sve nade- no o temi	39	26,0
	Kada pronadem relevantne informacije koje odgovaraju temi istraživanja	29	19,3
	Kada pronadem velik broj izvora informacija	31	20,7
	Ne znam	51	34,0
Smatrate li da je potrebno vrjednovati pronađene informacije?	Da, uvijek	24	16,0
	Ne	55	36,7
	Ponekad	46	30,7
	Ako je potrebno	25	16,7

Putem anketnoga upitnika bilo je postavljeno 11 tvrdnji na koje su studenti trebali odgovoriti s *uopće se ne slažem do potpuno se slažem*. Kada se sažmu, svi odgovori mogu se podijeliti u dvije skupine, odnosno na *ne slažem se* i *slažem se*. Iz tablica 4 i 5 vidljivo je da svih 11 tvrdnji ima veći broj označen sa *slažem se*, iz čega se može zaključiti da studenti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru smatraju da je pretraživanje informacija veoma važno, ali također se pokazalo da nisu vješti u pretraživanju informacija s obzirom na to da nisu naveli sve točne odgovore.

Tablica 4. Prosječne ocjene tvrdnji

Code	Statement	M	SD
t1	Informacija je rezultat analize i organizacije podataka na način da daje novo znanje primatelju.	4,38	0,81
t2	Informacijsko pretraživanje definiramo kao dio informacijske znanosti koji se bavi automatiziranim pronalaskom dokumenata (posebice teksta) na osnovi njihova sadržaja i konteksta.	4,59	0,73
t3	Pretraživanje interneta najčešća je primjena pretraživanja informacija.	4,42	1,02

t4	Znatno više koristim internet prilikom pretraživanja informacija u odnosu na tradicionalno pretraživanje, kao što je pretraživanje knjižnica i slično.	4,32	0,82
t5	Pretraživanje interneta zahtijeva upisivanje tzv. ključnih riječi, jedne ili više njih, koje odražavaju našu želju za određenom vrstom sadržaja.	4,46	0,68
t6	Napredno pretraživanje omogućava različite kombinacije ključnih riječi čime se sužava i točnije usmjerava pretraživanje.	4,10	0,86
t7	Kada želim pronaći informaciju, prvo što napravim je pretraživanje pomoću tražilice <i>Google</i> .	4,05	0,83
t8	Prilikom traženja informacija i literature koristim <i>Google Znalac, Hrčak</i> i slično.	4,34	0,73
t9	Prilikom traženja literature za seminarske ili druge vrste radova točno znam gdje mogu pronaći stručne članke, knjige i druge materijale.	3,90	1,03
t10	Za dobivanje relevantne literature i informacija najčešće pretražujem razne <i>online</i> baze podataka kao što su <i>Scopus, Web of Science</i> i slično.	4,29	0,70
t11	Smatram da sam vješt/a u pretraživanju informacija i s lakoćom pronalazim što mi je potrebno.	4,33	0,71

M – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija

Tablica 5. Zastupljenost pojedinih ocjena po tvrdnjama

Code	1 uopće se ne slažem		2 ne slažem se		3 niti se sla- žem niti se ne slažem		4 slažem se		5 potpuno se slažem	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
t1	59	39,3	19	12,7	26	17,3	29	19,4	17	11,3
t2	34	22,7	19	12,7	56	37,3	19	12,7	22	14,6
t3	11	7,4	17	11,3	19	12,7	62	41,3	41	24,7
t4	15	10	17	11,3	22	14,7	59	39,3	37	26
t5	7	4,7	18	12	21	14	65	43,3	39	14,7
t6	15	10	37	24,7	59	39,3	17	11,3	22	14,6
t7	3	2	6	4	9	6	67	44,7	65	10
t8	59	39,3	19	12,7	26	17,3	29	19,4	17	11,3
t9	17	11,3	59	39,3	22	14,7	17	11,3	15	6
t10	67	44,7	65	43,3	3	2	37	24,7	9	18,7

t11							
43							
28,7	19	16,7	21	14	28	18,7	
39							
26							

n – broj ispitanika

Prema tomu se zapravo i potvrđuje prva i temeljna hipoteza, a ona glasi: Studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru nisu vješti u pretraživanju informacija. Statistički su pokazatelji za ovu hipotezu odgovori na pitanja o stavovima i njihovi odgovori i znanje o pretraživanju informacija postavljenih kroz pitanja i 11 tvrdnji. Prema njihovim odgovorima, odnosno dobivenim rezultatima, stječe se dojam da ne znaju osnovne korake u pretraživanju informacija, vrjednovanju informacije niti komu dati prednost u citiranju (znanstveni je članak tek drugi po redu kao odgovor). Također, navode da koriste internet za pretraživanje informacija (t11), ali ne koriste najpoznatije baze podataka sa znanstvenim člancima (t8 i t10) (Tablica 4 i 5).

Isto tako, rezultati istraživanja ukazuju na to da studenti prilikom pretraživanja informacija više koriste sekundarne i tercijarne od primarnih izvora informacija, gdje se ujedno i potvrđuje druga istraživačka hipoteza. Najbolje je pogledati odgovore na tvrdnje t4, t8 i t10. Može se primijetiti da studenti više koriste internet prilikom pretraživanja informacija u odnosu na tradicionalno pretraživanje u knjižnicama, isto tako prilikom traženja i dobivanja informacija i relevantne literature ne koriste *Google Znalac*, *Hrčak*, *Scopus*, *Web of Science* i ostale slične znanstvene baze podataka i repozitorije. Njih 50,6 % zapravo ne zna gdje pronaći stručne knjige, članke i druge materijale prilikom traženja literature za radove. Prema tim rezultatima studenti ne koriste primarne izvore informacija, a to su, u prvome redu, izvorna literatura, knjige, znanstveni časopisi i članci, što ne znači da primarni izvor mora biti važniji od sekundarnoga ili tercijarnoga i obrnuto. U svakome slučaju potrebno je napraviti detaljniju analizu ili proširiti informacije koje daju određeni izvori. Stoga nam korištenje primarnih vrsta izvora informacija može dati veću dostupnost i detaljniji pristup informacijama, a ujedno tako možemo izbjeći nekvalitetne i nepouzdana informacije.

Trećom hipotezom pretpostavljalo se da će studenti viših godina studija imati viši stupanj korištenja učinkovitih navika pretraživanja od

studentata nižih godina studija. Kako je ranije navedeno, 38 % uzorka čine studenti završnih godina studija, a 62 % ostali studenti, odnosno studenti nižih godina studija te su u nastavku uspoređene prosječne ocjene jednih i drugih za ponudene tvrdnje. Rezultati su pokazali da se manje-više podjednako slažu s navedenim tvrdnjama, a Spearmanovim koeficijentom rang-korelacije nije utvrđena statistički značajna korelacija između godine studija i samoprocjene stupnja korištenja učinkovitih navika pretraživanja. Dobiveni rezultati ne idu u prilog postavljenoj hipotezi (Tablica 6).

Tablica 6. Ispitivanje povezanosti godine studija i stupnja korištenja učinkovitih navika pretraživanja Spearmanovim koeficijentom rang-korelacije

<i>Correlations</i>			
		studijska godina	samoprocjena stupnja korištenja učinkovitih navika
<i>Spearman's rho</i>		<i>Correlation Coefficient</i>	1,000
			-,009
	studijska godina	<i>Sig. (2-tailed)</i>	.
			,910
		N	150
			150
	samoprocjena stupnja korištenja učinkovitih navika	<i>Correlation Coefficient</i>	-,009
			1,000
		<i>Sig. (2-tailed)</i>	,910
			.
		N	150
			150

Zaključak

Pretraživanje informacija, a samim time i informacijska pismenost, otvara mogućnost odgovarajućega odabira i kritičkoga vrjednovanja relevantnih informacija iz raznovrsnih dostupnih izvora, omogućava učenje tijekom cijeloga života te produktivno sudjelovanje u profesionalnome i društvenome životu. U sebi obuhvaćaju prepoznavanje informacijskih potreba, dolaženje do informacija, njihovo vrjednovanje, pohranjivanje, učinkovitu i etičku uporabu te konstruiranje i komuniciranje novih znanja i vještina. Sve to je danas bitnije nego ikada prije, što nam pokazuju i rezultati provedenoga istraživanja.

U istraživanju su anketirani studenti različitih studijskih programa, dobnih skupina i spolova o njihovu ponašanju u traženju informacija. Rezultati su potvrdili da je *Google* najpopularnija tražilica među studentima. Najveći postotak ispitanika smatra da su internetske stranice najpouzdaniji izvor pretraživanja informacija za svrhe pisanja nekoga rada. Isto tako, većina navodi da ne zna gdje mogu pronaći stručne članke, knjige i druge materijale i literaturu koji im mogu pomoći za pisanje radova. Studentima je prvenstveno važno saznati kada je informacija napisana, zatim napraviti plan pretraživanja, a tek onda provjeriti točnost informacija. Većina njih pretražuje dostupne i što različitije izvore informacija, a u manjemu postotku važno im je da su ti izvori relevantni, točni, uvjerljivi i da podupiru zadanu temu. Kada je u pitanju vrjednovanje pronađenih informacija, velik postotak studenata smatra kako uopće nije potrebno vrjednovati pronađene informacije ili ih je potrebno vrjednovati samo ponekad. Istraživanje je pokazalo da studenti smatraju kako je pretraživanje informacija važno za obrazovanje. Interpretacijom i analizom odgovora dobiveno je da je većina ispitanika vještine svoga istraživačkog rada imala priliku usvajati tijekom studija, ali ipak najviše samostalno i uz pomoć kolega i prijatelja, tek onda na obveznim ili izbornim kolegijima, a u najmanjemu postotku u knjižnici.

Istraživanje o ponašanju studenata prilikom pretraživanja informacija može pružiti uvid u njihove potrebe i navike prilikom pretraživanja. Rezultati se mogu koristiti za poboljšanje podrške studentima i daljnje usavršavanje, za razvoj informacijske pismenosti, što može imati pozitivan utjecaj na njihovo obrazovanje i istraživanje. Budući rad može provesti daljnja istraživanja određenih aspekata povezanih s ovom studijom, npr. ponašanje u traženju informacija blisko povezanih disciplina, intervjui sa studentima kako bi se dobila dublja slika o njihovu obrascu traženja informacija i poteškoćama kada ih traže. Nadalje, istražila bi se uloga nastavnika i knjižnica u studentovim ponašanjima pri traženju informacija. Stoga se nastavnici, a i sami knjižničari, možda čak i u većoj mjeri trebaju aktivno uključiti u proces traženja i pretraživanja informacija stvarajući zajednički dijalog i tako osnažiti proces poučavanja studenata. Rezultati istraživanja ponašanja studenata prilikom pretraživanja informacija mogu imati praktičnu primjenu u obrazovnim institucijama. Na osnovi dobivenih saznanja mogu se razviti i primijeniti

nove metode podučavanja i podrške studentima u procesu pretraživanja informacija. Također, istraživanje može pomoći u oblikovanju politika i smjernica koje će potaknuti razvoj digitalnih vještina i kritičkoga razmišljanja kod studenata.

Literatura

- Agarwal, N. K. (2022.). Integrating models and integrated models: towards a unified model of information seeking behaviour. *Information Research*, 27 (1).
- Asher, A. D., Duke, L. & Wilson, S. (2013). Paths of Discovery: Comparing the Search Effectiveness of EBSCO Discovery Service, Summon, Google Scholar, and Conventional Library Resources. *College & Research Libraries (C&RL)*, 74 (5).
- Baeza-Yates, R. & Ribeiro-Neto, B. (2011). *Modern information retrieval*. 2nd ed., Pearson, Harlow, 2011.
- Bartlett, J. C., Frissen I. & Beheshti J. (2020). Comparing academic and everyday-life information seeking behavior among millennial students. *Proceedings of the 2020 Conference on Human Information Interaction and Retrieval*, 402-406.
- Ceri, S. i sur. (2013). *Web Information Retrieval*. Springer.
- Chayal, K. & Vatta, L. (2021). Assessment of Information Seeking Behaviour of Post Graduate Students regarding Library Resources. *International Advanced Research Journal in Science, Engineering and Technology*, 8 (8). DOI: 10.17148/IARJSET.2021.8822.
- Çoklar, A. C., Yaman, N. D & Yurdakul, I. K. (2017). Information literacy and digital nativity as determinants of online information search strategies. *Computers in Human Behavior*, 70, 1-9.
- Dahlen, S. P. C. & Hanson, K. (2022). In their words: Student reflections on information-seeking behaviors. *The Journal of Academic Librarianship*, 49 (4), 102713.
- Deja, M. & Wojcik, M. (2021). Information culture and academic empowerment: Developing a collective mindfulness strategy for

-
- embedded librarianship. *The Journal of Academic Librarianship*, 47 (2), Article 102276. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102276>.
- Deja, M., Rak, D. & Bell, B. (2021). Digital transformation readiness: perspectives on academia and library outcomes in information literacy. *The Journal of Academic Librarianship*, 47 (5), <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102403>.
 - Furi, I. & Balog, K. P. (2016). Information seeking behaviour in the digital environment: information science vs. non-information science students. *Knjižnica*, 60 (1), 61–82.
 - Histle, D. & Webb, K. (2017). Information Literacy Concepts: an open educational resource, *Joyner Library*, East Carolina University.
 - Horsfall, M. N., Orubebe E. D. & Nsirim, O. (2020). Information Needs and Seeking Behaviour of Library and Information Science Students of Rivers State University in Digital Age. *International Journal of Information Processing and Communication (IJIPC)*, 8 (1), 26-3.
 - Lam, K.K.L. & Zhou, M. (2019). Examining the Relationship between Grit and Academic Achievement within K-12 and Higher Education: A Systematic Review. *Psychology in the Schools*, 56, 1654–1686. <https://doi.org/10.1002/pits.22302>.
 - Lasić-Lazić, J., Špiranec, S. & Banek-Zorica, M. (2012). Izgubljeni u novim obrazovnim okruženjima – pronađeni u informacijskom opismenjivanju. *Medijska istraživanja*, 18 (1), 125–142.
 - Manning C. D., Raghavan P. & Schütze, H. (2009). *An Introduction to Information Retrieval*. Cambridge: University Press Cambridge.
 - Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *Journal of Distance Education*, 292, 1–6.
 - Serrano, A. (2011). Information retrieval educational goals in library and information science and in health sciences. *Proceedings of the 16th International Conference on Electronic Publishing*, 131–138. DOI 10.3233/ISU-2012-0642.
 - Sofik, S. & Rahma, Z. (2021). Global Visualization and Knowledge Mapping in the Field of Information Retrieval (IR): A

-
- Bibliometrics Analysis. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries* (QQML), 10 (4), 623–647.
- Sucunuta, M., Riofrio, G. & Tovar, E. *Information Retrieval Model for Open Educational Resources*. 2019 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON). DOI: 10.1109/EDUCON.2019.8725125.
 - Timmers, C. F. & Glas, C. A. W. (2010). Developing scales for information-seeking behaviour. *Journal of Documentation*. 66 (1), 46–69. DOI:10.1108/00220411011016362.
 - Walraven, A., Brand-gruwel S. & Boshuizen, H. P. A. (2008). Information-problem solving: A review of problems students encounter and instructional solutions. *Computers in Human Behavior*, 24 (3), 623–648.
 - Weber, H., Becker, D. & Hillmert, S. (2018). Information-seeking behaviour and academic success in higher education: Which search strategies matter for grade differences among university students and how does this relevance differ by field of study? *Higher Education*. DOI:10.1007/s10734-018-0296-4.
 - Wilson T. D. (2022). *Exploring information behaviour an introduction*. Published by T. D. Wilson.

Preliminary communication
Received on January 20, 2023
Accepted on May 17, 2023

ANDREA MILJKO ♦ LUCIJA MANDIĆ ♦ MARKO ODAK

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar
andrea.miljko@ff.sum.ba ♦ lucija.mandic@ff.sum.ba ♦ marko.odak@ff.sum.ba

STUDENTS INFORMATION SEEKING BEHAVIOUR DURING INFORMATION RETRIVAL

Abstract

In today's information society, an effective and critical search for information is becoming an increasingly important skill. Students who understand and apply the principles of information retrieval have an advantage in academic as well as professional environments, where the abilities to find, evaluate, and use relevant information are in high demand.

Information-seeking behavior is highly important as it encompasses how people interact with information, particularly how they search for and use information. However, research has shown that some individuals, including students, do not engage in appropriate information-seeking practices. To better understand this phenomenon, a study was conducted using a questionnaire survey on a total sample of 150 students ($N = 150$) to examine the information-seeking behavior of the students at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Mostar in a digital environment.

The results revealed a gap in their responses, indicating that students lack knowledge of basic information searching and evaluation steps. The research findings also indicate that students rely more on secondary and tertiary sources of information rather than primary sources. They do not utilize libraries or scientific

databases and repositories but primarily rely on the Google search engine. This provides a valuable contribution to the research on information-seeking behavior among students. The study was conducted using a simple random sampling method for data collection. For this purpose, an anonymous questionnaire survey was designed and structured.

Keywords: information retrieval, information seeking behaviour, information literacy, information, students

UDK: 305055.1/.2:37.014 (497.6)

Pregledni rad

Primljeno: 20. I. 2023.

Prihvaćeno: 17. V. 2023.

DANIELA JURČIĆ

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar

daniela.jurcic@ff.sum.ba

RODNA (NE)JEDNAKOST U BOSANSKOHERCEGOVAČKOME OBRAZOVNOM SUSTAVU

Sažetak

U ovome radu problematizira se o ulozi obrazovanja u promicanju rodne ravnopravnosti. Bosanskohercegovačko društvo izgrađeno je na različitim oblicima stereotipa, stoga ne iznenađuje da se oni reproduciraju i u odgojno-obrazovnome sustavu. Način predstavljanja žena i muškaraca u školskim udžbenicima koji se koriste u obrazovnome sustavu može imati važne učinke u oblikovanju stavova djece o ulozi i društvenim funkcijama ženskoga i muškoga spola. Ti se stavovi zadržavaju jer su oblikovani utjecajem odgoja i obrazovanja. Pod snažnim utjecajem okoline djeca uče kako biti žena odnosno muškarac. Procesom odgoja i obrazovanja djecu učimo ponašanju, stavovima i ulogama, a takvo naučeno ponašanje čini rodni identitet. Škola je veoma važan kreator oblikovanja ponašanja te *de facto* utječe na usvajanje rodni uloga. Posve je jasno da bez ravnopravnosti spolova nećemo imati zdravo, demokratsko i moderno društvo, a u tome kontekstu obrazovne institucije mogu biti glavni čimbenik u postizanju pozitivnih promjena u smislu rodne ravnopravnosti. Rodna ravnopravnost temeljno je načelo demokratskoga društva i uistinu je nužno pozabaviti se njome i u školskim programima.

Ključne riječi: ravnopravnost, spol, obrazovanje, diskriminacija, škola.

Uvod

Neprihvatljiva pozicija žene rezultat je stoljetne tradicije. Nametnuto je vjerovanje da žene i muškarci imaju različite osobine koje su dovele do različitih vrsta društvenih ponašanja. Osobine žena i muškaraca razlikuju se od društva do društva, a bosanskohercegovačko društvo nametnulo je ženi poziciju *druge* na hijerarhijskoj ljestvici društvenoga statusa. U tome kontekstu ženama je pridana bitno manja vrijednost u političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim ulogama, a sustavna diskriminacija nad njima održava se preko obitelji, javnih institucija pa sve do obrazovnoga sustava.

Rodni stereotipi prisutni su kod većine ljudi. Uzroke podjela možemo tražiti prvenstveno u biološkim razlikama. Također, nužno je razlikovati dva pojma: spol i rod. Spol je biološki determiniran, a rod je društveni i psihološki (povijesni i kulturni) ženin i muškarčev identitet. Ženski i muški spol određuju fizički i biološki uvjeti, dok je rod rezultat uglavnom socijalizacije. Svoj rod učimo od rođenja preko kulture određenoga društva. Učimo se ponašati kako bi nas mogli percipirati unutar kulture u kojoj živimo, a upravo zbog tih nametnutih rodnih uloga žene i muškarci imaju različite potrebe i iskustva. Naravno, i žene i muškarci sudjeluju u području rada i života u jednoj zajednici, no doprinos muškaraca znatno je veći.

Ciljevi su ovoga rada prikazati teorijske postavke koje se bave pitanjem statusa i uloge žene u udžbenicima, ali i identificirati način na koji su ženski likovi predstavljeni te utvrditi eventualnu prisutnost rodnih stereotipa.

Razlika između spola i roda

O razlici spola i roda govori se u mnogim istraživanjima i studijama, no gotovo svima zajednički je zaključak: spol je biološka, prirodna pojava koja je urođena, dok nam rod nameću društvene norme. U priručniku *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije* (Grupa autora, 2003: 143) navodi se:

Upotreba riječi rod, za razliku od spola, započela je nedavno, tako da je i sam koncept relativno nov. Konceptualna razlika između spola i roda je do sada već u potpunosti usvojena.

Ljudi se rađaju kao muško ili žensko, ali uče da budu dječaci i djevojčice koji će odrasti i postati muškarci i žene. Uče ih koja su za njih prihvatljiva ponašanja i stavovi, uloge i aktivnosti, kako se trebaju odnositi prema drugim ljudima. To naučeno ponašanje je ono što čini rodni identitet i uvjetuje rodne uloge. Društvo koristi različite oblike pritisaka da bi se muškarci i žene ponašali u skladu sa svojim ulogama.

McNair navodi kako se biološka kategorija spola ispreplela s dominantnom kulturnom kategorijom roda (McNair, 2004: 3). Također navodi:

Anatomija muškarca odgovara nečemu što često nazivamo 'muškošću' – ponašanjima i uvjerenjima po kojima se muškost razlikuje od svoje suprotnosti, ženstvenosti. Iako se muškost i ženstvenost mogu opisati uz pomoć bioloških obilježja, koja možda nisu univerzalna, ali su kod većine pojedinaca dovoljno slična (...), rodna obilježja povezana s muškošću i ženstvenošću - koja se obično izražava u procesu koji neki teoretičari nazivaju 'izvedbama' muškaraca i žena u društvu – uglavnom su naučene i pripisane osobine koje se očituju u govoru i obrascima ponašanja, načinima odijevanja i drugim označiteljima koji su konvencionalni, a ne biološki, koji se tijekom vremena mijenjaju i koji se razlikuju među kulturama. Iako većina muškaraca pokazuje muške osobine (a većina žena ženstvene), to ne čine i ne moraju činiti svi muškarci i sve žene. Sadržaj rodnih uloga u bilo kojem društvu mijenjat će se i biti različit od onoga koji je prevladavao u drugim društvima.

Prema L. Irigaray žene su uvijek bile prikazane kao nedostatak, suprotnost ili dopuna jednomu subjektu. Ona zapravo kaže da u kulturi, komunikaciji, povijesti, etici, politici ili bilo kojoj društvenoj sferi ne mogu postojati dva spola. Ako se žena zamišlja kao naknadna misao, dopuna, partner muškarca, ona je zatočena u falocentrizmu koji odbija alternativne pozicije i prostore, ali i pravo na autonomno predstavljanje koje iskorjenjuje spolnu razliku i ne dopušta ženama mogućnost biti definirane drugačije nego isključivo u odnosu prema muškarcima (Irigaray,

1985.). Psihoanalitičar Robert Stoller iznio je svoje opažanje prema kojemu se većina populacije može kategorizirati kao žena ili muškarac na temelju tjelesnih obilježja. Razlike određuju njihove društvene uloge, pa su žene sposobne rađati i dojiti djecu, dok muškarci nisu. Prema Stolleru muškarci su jači i mišićaviji (Stoller, 1968: 9). Simon de Beauvoir snažno je branila uvjerenje da nije priroda ta koja ograničava ulogu žene, nego mnoštvo predrasuda, običaja i zastarjelih zakona čije su žrtve žene. *Žena se ne rađa, ženom se postaje*, tj. žena s vremenom postaje žrtva tradicije jedne apsolutno dominantne muške kulture (de Beauvoir, 1949).

Diskriminacija žene u bosanskohercegovačkome društvu Počinje li diskriminacija rađanjem?

Razlozi zašto su žene i danas potisnute u bosanskohercegovačkome društvu jesu tradicionalna kultura, patrijarhat i nerazvijenost društva, a analizirajući mnoge sociološke i psihološke teorije, može se zaključiti da se ženu vrlo često počinje isključivati i potiskivati još prije rođenja. U tome smislu Šijaković u djelu *Sociologija: Uvod u razumevanje globalnog društva* iz 2008. godine navodi: „To je uglavnom <psihičko> potiskivanje kroz želju da se rodi muško dijete, da bude <prvo muško>.(...) Takvom <dobrodošlicom> u patrijarhalni svijet nastavlja se njezino potiskivanje i u djetinjstvu (prednost muškom djetetu, <ženski> poslovi, <žensko> odgajanje, kraće školovanje).“

Što svjesno, što nesvjesno, roditelji mušku i žensku djecu tretiraju na posve različite načine. Dječake se uči da budu hrabri, uporni i da ne pokazuju svoje slabosti. S druge strane, djevojčice se potiče da budu nježne, pasivne, neagresivne i asertivne. Dječacima se pohvaljuju snaga, neustrašivost, borben duh te im se odmalena nameću veoma visoki životni ciljevi. Djevojčice se odmalena uči (kupujući im lutke, kuhinje i slične igračke) kako su prvobitne i često jedine uloge žene majčinstvo i domaćinstvo te da neće biti sretne i ispunjene ako se ne ostvare u istoj ulozi. S druge strane, brak se često tumači kao negacija ženine slobode i autonomije. Mnoge žene nakon stupanja u brak postaju neprimjetne jer su *zarobljene* unutar obitelji. U ovakvim okolnostima muškarac ostvaruje apsolutnu dominaciju unutar obitelji, ali i nad ženom. Odgoj se s vremenom mijenja, modernizira, no, korijeni patrijarhalnoga odgoja i pravljena razlika između spolova vidljivi su i danas.

Škole nas uče stereotipima

Kao institucionalan oblik socijalizacije škola ima sasvim određenu društvenu funkciju jer je mjesto gdje se utvrđuju društvene norme i obrasci. Sadržaji i vrijednosti koji se promoviraju u obrazovnome ustavu imaju iznimno važne implikacije za cijelo društvo jer će sve činjenice koje učenici uče imati bitnu ulogu u oblikovanju njihova svjetonazora i odnosa prema sebi, ali i drugima. Udžbenici mogu pridonijeti jačanju svijesti o univerzalnim ljudskim vrijednostima ili mogu, nasuprot tomu, produbiti stavove koji su u suprotnosti s obrazovanjem za otvoreno i moderno društvo (Jurčić, 2020: 32).

Jednostavno je zaključiti kako su odgojno-obrazovni stupovi u Bosni i Hercegovini još uvijek pod snažnim utjecajem već naučenih sustava (tradicije, patrijarhata, stereotipa, običaja, bivših sustava življenja), a kako je BiH po svojoj strukturi vrlo specifična, tako je i obrazovni sustav idealno tlo za promoviranje i održavanje stereotipnih promišljanja, ali i različitih istina koje djeca uče ovisno o tome u kojemu dijelu države žive. Bosanskohercegovački učenici tako slušaju nastavu prema tri nastavna plana i programa koji su posljedica zakonom propisanih nadležnosti u okviru obrazovanja. Svi planovi i programi dio su selektivna znanja, odnosno rezultat nečijega izbora, vizija jedne grupe o legitimnu znanju.

Škola može biti poticajna, no, s druge strane, učenici mogu biti izloženi različitim oblicima pritisaka i konflikata, pa čak i onima na temelju spola, a već od samoga polaska u školu djeca vide muškarce na položajima autoriteta i dominacije (Richmond-Abbott, 1983).

Također, mnoga su istraživanja pokazala da, primjerice, učiteljice, češće ohrabruju samostalnost i asertivnost kod dječaka nego kod djevojčica (Best i Williams, 1997). Kako bi pridobili pozornost nastavnika, dječaci se vrlo često ponašaju neposlušno i agresivno, dok se djevojčicama poklanja pozornost i daje pohvala kada su mirne i tihe. U tome kontekstu šalje se pogrešna poruka, jer se nagrađuju ponašanja koja su u skladu s njihovim očekivanjima kako bi se pojedini spol trebao ponašati.

Uloga žene u udžbenicima

O ulozi udžbenika Michael W. Apple i Christian Smith pišu (Apple i Christian Smith, 1991: 4): „Kao deo kurikuluma, oni udžbenici jesu deo sistema organizovanog znanja datog društva. Oni doprinose osmišljavanju onoga

što društvo prepoznaje kao legitimno i istinito. Oni pomažu da se uspostave kanoni istinitosti i tako učestvuju u promišljanju referentne tačke na osnovu koje se određuje šta znanje, kultura, verovanja i moral zaista jesu.“

Također navode: „Udžbenici su istovremeno rezultat političkih, ekonomskih i kulturnih aktivnosti, borbi i kompromisa. Njih su osmislili, oblikovali i potpisali konkretni ljudi vođeni konkretnim interesima. Objavljivanje udžbenika odvija se unutar političkih i ekonomskih ograničenja nametnutih tržištem, raspoloživim sredstvima i odnosima moći.“

Gotovo sve države u regiji diskriminiraju žene u udžbenicima za osnovnu i srednju školu tako što promoviraju i podržavaju stereotype o muškoj dominaciji u društvu. Istraživanje u Hrvatskoj (autorice Branislava Baranović, Ivana Jugović i Karin Doolan: *Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive*, 2010) pokazalo je da se, primjerice u čitankama, muški likovi pojavljuju u ulozi liječnika, a žene kao medicinske sestre, čime se učenicima šalje poruka o višoj poziciji muškaraca u profesionalnome životu. Također, vrijednosti koje udžbenici promoviraju odaju rodnu nejednakost. Obitelj i djeca vrijednosti su koje se najčešće povezuju sa ženama, dok se uz muške likove najčešće vežu znanje, obrazovanje i domoljublje. U čitankama se, dakle, promovira tradicionalan stil života koji ženu veže isključivo za obitelj, a tako se učenicima šalje jasna poruka da je za ženu primarna obitelj, a za muškarca javni i profesionalni život.

Također, pronađen je primjer diskriminacije u hrvatskome udžbeniku iz glazbene kulture. Udžbenik je namijenjen prvim razredima osnovnih škola, a u njemu se nalazi stereotipan (ili degutantno, šovinistički – kako su ga nazvali hrvatski mediji) prikaz žene. U udžbeniku su žene podijeljene prema bračnomu statusu. Ilustracijom su prikazane *mama* i *žena*. *Mama* je u dugoj suknji, s pregačom i pomalo skrušena stava. *Žena* je ženski lik u veoma izazovnoj pozi, odjevena u kratku haljinu, istaknuta dekoltea i duge plave kose. Dakle, žene su prije braka seksualizirane da bi pronašle supruga, a nakon stupanja u brak postaju skromne i neugledne majke.

Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova u Hrvatskoj proveo/la je *Istraživanje: Rodni aspekti u udžbenicima etike za srednje škole* u kojemu također postoje brojni primjeri diskriminatorskog odnosa spram ženama (2012). Primjećena su sugestivna pitanja kojim se čitatelje potiče

na potvrđan zaključak u kontekstu kritičkoga propitivanja rodnih stereotipa. Također, u jednome zadatku učenicima postavlja pitanje poznaju li oblike ropstva. Primjer koji je predstavljen u udžbeniku *Istraživanje: Rodni aspekti u udžbenicima etike* za srednje škole jasno daje do znanja da su žrtve modernoga ropstva i trgovanja ljudima većinom žene. „U siromašnim istočnoeuropskim zemljama krijumčari ponude djevojkama dobar posao i odvođe ih u Izrael, Njemačku, Švicarsku, Japan ili SAD gdje mogu a njih dobiti oko 4000 dolara. Vlasnici ih prisiljavaju batinama, silovanjem i prijetnjama na prostituciju. S deset djevojaka čak manja javna kuća godišnje može zaraditi milijun dolara.“

U Bosni i Hercegovini 2010. godine *Udruženje Q* provelo je i objavilo analizu srednjoškolskih udžbenika kako bi utvrdili što mladi uče o spolu, seksualnosti, identitetu, rodu i seksualnoj orijentaciji. Analiza 62 udžbenika pokazala je da su informacije koje se objavljuju u knjigama znanstveno neutemeljene te tako još više potvrđuju stereotipe koji postoje o ženama. Primjerice, u udžbeniku psihologije o odnosu žene i muškarca možemo pročitati (Psihologija, Denfas, Tuzla, 2005) da je naša kultura cjelokupnim sustavom definirala i spolne norme, odnosno očekivanja prema kojima se muškarci i žene trebaju ponašati.

Većina srednjoškolskih udžbenika u BiH ne pravi razliku između spola i roda koji su predstavljeni kao društvena uloga muškaraca i žene. Tako se, primjerice, o spolnim ulogama u drugome udžbeniku iz *Psihologije* iz 2005. godine pisalo u kontekstu da neudane žene, koje nemaju djecu, postaju dobre odgojiteljice jer svoju energiju da svoju energiju mogu usmjeriti na tuđu djecu.

Ekstreman primjer diskriminiranja ženskoga spola pronađen je u udžbeniku za gramatiku koji je namijenjen učenicima šestih razreda osnovnih škola u Srbiji. Naime, u poglavlju udžbenika u kojemu se objašnjava sufiks (dio riječi koji se dodaje osnovi i kojim riječ završava te dobiva novo potpuno značenje) za primjer se navodi riječ *glupača*, a definicija je te riječi: *ženska osoba*. Autorica udžbenika je Dušanka Vejović a udžbenik za srpski jezik naziva se *Gramatolomija*, izdavač je Liber iz Novoga Sada. Prema pisanju srbijanskih medija taj udžbenik ne spada u obveznu, nego u izbornu literaturu.

Žena na bosanskohercegovački način

Metodologija i analiza

Mnogo je načina kako načiniti analize školskih udžbenika – mnogo je udžbenika i mnogo je materijala za analizu. U ovome radu pozornost će biti usmjerena samo na jedan aspekt, a to je rodna (ne)ravnopravnost u udžbenicima *Hrvatski jezik i Moje okruženje* (za prvi i drugi razred osnovnih škola).

Ovo istraživanje predstavlja analizu sadržaja sedam udžbenika, a uzorak je obuhvatio cijeli sadržaj. Metodologija koja je korištena u ovome radu obuhvaća nekoliko tehnika i načina predstavljanja i dimenzioniranja roda, a mogu se svesti na nekoliko vrsta:

- status i položaj ženskih likova
- fotografija u udžbenicima
- rodno osjetljiv jezik.

Bit će predstavljeni samo oni sadržaji koji eksplicitno prikazuje ženu u diskriminatornu položaju u odnosu na muškarce. Kritičkom analizom obuhvatit će se različite razine: izgled, ilustrativni prikaz, neverbalna obilježja u govoru, ali i „skrivena“ značenja, konotacije ili asocijacije.

Činjenice su da je ova analiza kratka i da daje samo kvalitativni pregled stanja po pitanju ravnopravnosti spolova, no sasvim je dovoljna kako bi pokazala društvenu i kulturološku matricu o vrjednovanju jednoga, odnosno drugoga spola.

Tablica 1. Popis analiziranih udžbenika iz Hrvatskoga jezika

NAZIV UDŽBENIKA	AUTOR	IZDAVAČ	MJESTO	GODINA, JEZIK
<i>Početnica Tajna slova, za 1. razred – radni udžbenik</i>	Terezija Zokić, Jadranka Bralić, Marija Musa	Školska naklada	Mostar	2021., hrvatski jezik
<i>Početnica Tajna slova, za 1. razred – radni priručnik</i>	Terezija Zokić, Jadranka Bralić, Marija Musa	Školska naklada	Mostar	2021., hrvatski jezik
<i>Radna bilježnica za hrvatski jezik za 2. razred</i>	Terezija Zokić, Jadranka Bralić, Marija Musa	Školska naklada	Mostar	2021., hrvatski jezik

<i>Udžbenik hrvatskoga jezika za 2. razred Tajna slova 2 (1. polugodište)</i>	Terezija Zokić, Jadranka Bralić, Marija Musa	Školska naklada	Mostar	2020., hrvatski jezik
<i>Udžbenik hrvatskoga jezika za 2. razred Tajna slova 2 (2. polugodište)</i>	Terezija Zokić, Jadranka Bralić, Marija Musa	Školska naklada	Mostar	2022., hrvatski jezik

Tablica 2. Popis analiziranih udžbenika iz udžbenika *Moje okružje*

<i>MOJE OKRUŽJE 1</i>	AUTORI: Ivan de Zan i drugi, Isto
<i>MOJE OKRUŽJE 2</i>	
Izdavač: Školska naklada, Isto	
Mostar, 2020.; Mostar, 2021.	

Očiti su brojni izvori nejednakosti u obrazovnome sustavu:

- nedostatak rodno nestereotipna uzora – rodno stereotipno i diskriminatorno prikazivanje uloge žene u nastavnim sadržajima
- razlike u podršci koje društveno okružje pruža djevojčicama i dječacima za bavljenje određenim zanimanjima
- načini na koje fiziologija utječe na uspjeh, odnosno neuspjeh u školi
- razlike u stavovima prema određenim područjima (prirodne znanosti, tehničke znanosti, društvene znanosti)
- rodna nesenzibiliziranost nastavnoga kadra.

Analizom udžbenika pokušat će se ukazati na nejednakost, društvenu nepravdu, ali i odnose moći u društvu, koji održavaju dominaciju jednoga spola u odnosu na drugi, a naglasak će se posebice usmjeriti na profesionalni status žene, odnosno društvene uloge, potom osobine žena i muškaraca te identitet žene u jeziku.

Prilikom analize profesionalnih statusa žene i muškarca uočene su diskriminatorne ilustracije tako što su muškarci uvijek predstavljeni kao ravnatelji, liječnici ili stomatolozi, dok su žene prikazane kao spremačice,

kuharice ili knjižničarke. Žene se ne spominju kao uspješne i poslovne, tj. nema tekstova koji opisuju velika dostignuća žena. U svim dijelovima analize prisutni su stereotipi o ženama. Neki primjeri navedeni su u nastavku teksta.

Ženu se pozicionira uglavnom kao majku i domaćicu, a jedan od primjera pronađen je u udžbeniku *Tajna slova 2* (Školska naklada, 2020: 84).

Kad ja viknem

Kad mama kaže „Spremi svoje papuče“, djeca uzvrate „Evo sad ću“. Ako zapita „Jesi li pospremio papuče?“, obično slijedi odgovor „Nisam još“. No, kad glasno uzvikne „Spremi papuče!“, i djeca i papuče bježe u ormarić za cipele.

Znakovita je ilustracija pored priče *Kad ja viknem*. Naime, ilustracijom je prikazana žena koja je zadužena za dijete, ali i red u kući. Izgleda ljuto, frustrirano i galami. Ilustracije žena, poput ove, često su ponižavajuće i ne pozicioniraju ženu u onome ambijentu u kojemu bi po svome habitusu mogla biti. Uistinu su česti prikazi žena koje su predstavljene kao histerične, pa se čak i društvo počelo odnositi prema takvim pojavama bez kritike, pri tome ne shvaćajući bit problema i štetnosti posljedica ovakve vrste diskriminacije.

Drugi primjeri pronađeni su u *Tajnim slovima 2* (2022: 18):

Dora i kišobran

Kiša je neumorno padala (...) Htjela je van. Zaželjela se dugih šetnja, igara u parku i djece.

Mama, idem se prošetati! – uzviknula je potrčavši u kuhinju.

Neizbježan je fenomen *majčinstvo* koji možemo opisati kao dio života žene, koji je ne samo bitan nego predstavlja i prirodno očekivanje od uloge žene u društvenoj zajednici. U tome smislu u udžbenicima je majčinstvo neizbježno te se vrlo često implicira da žena nije i ne može biti sretna ako nije dio tradicionalne obitelji i ako ne brine o njoj.

Tata, mama, igrajte se s nama

Mama na poslu nešto piše. Kod kuće kuha il prašinu briše. Kad je pitamo: „Hajde, mama, igray se s nama“, ona kaže: „Sad vremena nemam jer večeru spremam“. (...) I evo tate s hrpom papira, sutra će se igrati, danas treba mira.“ (Tajna slova 2, 2022: 32).

Ispod pjesme napisana su pitanja: *Koje poslove radi mama i što radi tata?*

Očito je, ali i vrlo znakovito, kako se uloga žene i muškarca razlikuje, što ćemo povezati s pozicijom moći, ali i kontrole. Žene su najčešće predstavljene stereotipno, s predrasudama (događa se tradicionalna polarizacija različitih uloga spolova). Brojni su primjeri gdje je ženina jedina uloga uloga majke, pritom zanemarujući sve njezine ostale uloge.

Još jedan ilustrativan primjer, gdje je mama/žena zadužena za domaćinstvo, pronađen je na stranici 158.

U džepu đaka prvaka

Đuro i Đurđica žive u Osijeku. Upravo su stigli iz škole. Mama ih pozdravi (...).Naime, u Đurinu džepu uvijek ima mrvica od sendviča zemlje i kamenčića. To mami stvara probleme pri pranju hlača.“ (Tajna slova 2, 2022: 58).

Ukratko, ako se društvu nameću određene zamisli, u ovome kontekstu o ženama, kao nešto što je tipično i svim, ili određenim skupinama, ženama svojstveno, onda se razvijaju stereotipi kod učenika. S vremenom takvi stereotipi postaju posve prihvatljivi većini muškaraca, ali i žena.

Posve je jasno kako udžbenici pružaju stereotipan, dihotoman obrazac uloga muškaraca i žena. Problematična je činjenica da udžbenici stereotipnim predstavljanjem ženskih i muških likova reproduciraju diskriminatoran obrazac društvene podjele rada. U tome kontekstu profesionalni djelokrug žena ograničava se na tradicionalno ženska zanimanja, a učenicima se prenosi implicitna poruka o ograničenim mogućnostima participiranja žena u društvenoj strukturi rada. Nije problem što se žena prikazuje kao kuharica, nego u tome što se i muškarac ne prikazuje kao kuhar, nego kao ravnatelj, astronaut ili u nekome drugom, društveno puno atraktivnijem zanimanju.

Uz prezentaciju obiteljskih i profesionalnih uloga pripisivanje psihosocijalnih osobina prema spolu također je jedan od načina prikazivanja stereotipnih slika o ženama i muškarcima.

Dominantne su ženske osobine: Melita kasni u školu; Majka je osjećajna; Baka je nježna, blaga i tiha; Mama je vrijedna; Djevojčice su marljive; Hana želi novu haljinu; Gabrijela i Jasna su se posvađale; Mama je razigrana; Mama je ljuta; Ana i Martina su zaljubljene; djevojčice su plemenite; gledaju se u ogledalu; grozna susjeda Pavić.

Dominantne su muške osobine: Dječaci su znatiželjni; vole fizičku aktivnost; muškarci su strogi; imaju izraženu ljubav prema nogometu; dječaci su šaljivi i kreativni, snalažljivi, svojehlavi, pravedni.

Identificirano je, također, kako autorice tekstova i pjesmica u udžbenicima često govore u muškome rodu, iako se uporabom drugoga oblika ne bi naštetili rima i poruka.

Prema ovom kratkom rezultatu analize očito je da se vrlo malo govori o profesionalnim ulogama žena te da se najčešće prikazuju u ulozi domaćica. Također, ženski se likovi prikazuju kao dobronamjerni, marljivi, dragi, dok su muškarci inteligentni, aktivni i buntovni. U kontekstu pozitivnih vrijednosti koje se pripisuju ženskim i muškim likovima utvrđeno je da se najpozitivnijim ženskim vrijednostima smatraju djeca i brak, dok muški likovi, uz djecu i brak, imaju i obrazovanje, prijateljstvo, domoljublje i kolektivan duh.

Već se godinama u bosanskohercegovačkim udžbenicima reproduciraju i održavaju posve pogrešni stavovi i uvjerenja. Uz ovakve iskaze u udžbenicima, kojima generacije vjeruju jer su nametnuti stavovi integriteta u njihov svjetonazor, imat ćemo budućnost punu konflikata, govora mržnje, ali i manje slobode.

Zanimljivo je i pitanje diskriminacije u jeziku. Jezik nije samo sredstvo komunikacije nego je i društvena činjenica koja jednim dijelom determinira individualnu sliku stvarnosti, stoga svakako utječe i na poimanje uloge žene i muškarca u društvu. Bosna i Hercegovina u svim svojim službenim jezicima ima kategoriju gramatičkoga roda u određenim vrstama riječi, kao što su imenice, zamjenice, pridjevi, neki brojevi i glagolski oblici, tako da nije moguće upotrijebiti nijednu imenicu bez oznake gramatičkoga roda. Baza je za izraze u analiziranim udžbenicima muška (ravnatelj), dok se ženski rod tvori od baze i sufiksa *-ica*, iako

postoje i drugačije tvorbe (pjesnikinja). Obično na *-inja* završavaju one imenice koje u muškome rodu završavaju na *-log* ili *-gog*, naprimjer, pedagoginja, pjesnikinja.

Gramatika preferira muški rod. I u slučajevima kadaje riječ o ženskomu i srednjemu rodu, rečenica se odnosi na muški rod.

Mama i dijete pekli su kolače.

Ako je riječ o miješanome društvu (žene i muškarci), ipak će se reći:

Mama, tata, sestra i ja išli smo u kino.

Marija, Klara i Tomislav su došli.

Često imenice muškoga roda označavaju i osobe ženskoga i muškoga spola.

Koliko u učionici ima učenika?

U ovome slučaju podrazumijevaju se i žene i muškarci, a u tome smislu gramatički muški rod jest opći rod.

Lingvistkinje su odavno ustanovile kako jezik održava patrijarhalnu strukturu društva, odnosno kako se u jezicima koji razlikuju sustav roda, što vrijedi i za jezike bez gramatičkoga roda, odigrava nejednak tretman žena. Feminističke kritičarke jezika zahtijevaju simetričnu jezičnu strukturu ili makar oblik koji će jasno uključivati i žene.

Također, jezični stručnjaci smatraju da se mogu početi koristiti funkcije i titule u ženskome rodu te da nema nikakvih prepreka za uvođenje rodno osjetljiva jezika. No, kada ste od rođenja izloženi samo jednoj opciji, onda je posve jasno da ih bez zadržske i usvajate. Kada bi se rodno osjetljiv jezik dosljedno primjenjivao u obrazovnome sustavu, načinio bi se bitan pozitivan utjecaj na jezik i jezične navike. Na koncu, jezik nije diskriminirajući niti daje prednost muškarcima u odnosu na žene. To čine oni koji se njime koriste.

Prikazano stanje u kontekstu emancipacijske funkcije škole dovodi do zaključka kako je nužna rodna inkluzija udžbenika, ali treba istaknuti važnost uloge nastavnoga kadra i svih sudionika koji sudjeluju u procesu odgoja i obrazovanja. Nastavnici koji nisu rodno senzibilni nisu u mogućnosti prepoznati rodne stereotype u nastavnome sadržaju niti kritički promišljati i na analitičan način obrađivati nešto s učenicima. U ovome je trenutku u Bosni i Hercegovini iluzorno nastavnike staviti u funkciju kritičara sadržaja udžbenika, jer, na koncu, u toj funkciji nisu ni autori.

Zaključak

Udžbenici ipak mladima prenose patrijarhalnu ulogu i sliku žene. Žene u odnosu na muškarce nisu brojčano manje zastupljene u udžbenicima (kao autorice tekstova, tema o kojima se govori i sl.), ali su stereotipno prikazane, posebice kada je riječ o zanimanjima i obiteljskim ulogama. One su prisutne kao majke, odgojiteljice i to je, prema udžbenicima, njihova prvotna uloga.

Potrebna je rekonstrukcija sadržaja u udžbenicima u smislu balansirana prikaza žena i muškaraca, ali i izjednačavanja njihovih uloga kako u obitelji tako i u društvu. U tome kontekstu bila bi ostvarena emancipacijska funkcija škole. Nužna je i sustavna edukacija nastavnika i nastavnica, posebice u slučajevima gdje su oni modeli ponašanja, veliki uzori i autoriteti. Također, važna je i edukacija autora udžbenika, ali i pažljiv odabir recenzenata.

Sve napore treba usmjeriti prema inkluzivnomu obrazovanju bez diskriminacije, koje podrazumijeva, uz predstavnike institucija za obrazovanje i školstvo, civilno društvo, međunarodne organizacije, teoretičare te akademsku zajednicu. Za pozitivne promjene nužno je raditi na poboljšanju i reviziji obrazovanja radi promoviranja rodne ravnopravnosti, kao i izmjeni sadržaja koji ima diskriminatoran kontekst. Tako se mogu smanjiti predrasude, stereotipi i ženu se može prestati promatrati kao marginaliziranu skupinu u bosanskohercegovačkome društvu.

Literatura

- Apple, M. & Christian Smith, L. (1991) *The Politics of the Text book*. U: Michael W. Apple i Linda K. Christian-Smith (Eds.), *The Politics of the Text book*, London: Routledge (4).
- Baranović, B. (2000). „Slika“ žene u udžbenicima književnosti. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Best, D. L. & Williams, J. E. (1997). *Sex, Gender and Culture*. Boston: Allyn&Bacon.
- de Zan, I. i sur. (2020). *Moje okruženje 1*. Udžbenik prirode i društva za prvi i drugi razred devetogodišnje osnovne škole. Mostar: Školska naklada.

-
- de Zan, I. i sur. (2021). *Moje okružje 2*. Udžbenik prirode i društva za prvi i drugi razred devetogodišnje osnovne škole. Mostar: Školska naklada.
 - Grupa autora (2003). *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*. Zagreb: Cesi.
 - Grupa autora (2008). *Kojega su roda čitanke iz književnosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
 - Irigaray, L. (1985). *Ovaj pol koji to nije*. New York: Cornell University Press.
 - Istraživanje (2012). *Rodni aspekti u udžbeniku etike za srednje škole*. Zagreb: Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova.
 - Jurčić, D. (2020). *Položaj i uloga žene u BiH – porast emancipacije ili diskriminacije?* Mostar: Print Team.
 - McNair, B. (2004). *Striptiz kultura: Seks, mediji i demokratizacija žudnje*. Zagreb: Jesenski i Turk.
 - Richmond-Abbott, M. (1983). *Masculine and Feminine: Sex Role over the Life Cycle*. Reading, MA: Addison Wesley.
 - Selimović, E. (2005). *Opća psihologija*. Tuzla: Bosanska riječ.
 - Stoller, R. (1968). *Seks and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*. New York: Scince House.
 - Šijaković, I. (2008). *Sociologija: Uvod u razumevanje globalnog društva*. Treće dopunjeno izdanje. Banja Luka: Europrint.
 - Zokić, T, Bralić, J. & Musa, M. (2021). *Tajna slova 1. Za 1. razred devetogodišnje osnovne škole*. Mostar: Školska naklada.
 - Zokić, T, Bralić, J. & Musa, M. (2022). *Tajna slova 2. Za 2. razred devetogodišnje osnovne škole*. Mostar: Školska naklada.

Review article
Received on January 20, 2023
Accepted on May 17, 2023

DANIELA JURČIĆ

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar
daniela.jurcic@ff.sum.ba

GENDER (IN)EQUALITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA'S EDUCATION SYSTEM

Abstract

This article discusses the role of education in promoting gender equality. Bosnia and Herzegovina's society is built on different forms of stereotypes, so it is not surprising that they are reproduced in the educational system. The way women and men are presented in school textbooks in the educational system can have significant effects in shaping children's attitudes about the role and social function of the female and male genders. These attitudes are retained because they were formed by the influence of upbringing and education. Under the strong influence of the environment, children learn how to be a woman or a man. Through the process of upbringing and education, we teach children behavior, attitudes and rules, and such learned behavior constitutes gender identity. School is very important creator of shaping behavior and *de facto* influences the adoption of gender roles. It is quite clear that without gender equality we will not have a healthy, democratic and modern society, and in this context, educational institutions can be the main factor in achieving positive changes in terms of gender equality. Gender equality is a fundamental principle of a democratic society, so it is truly necessary to address it in school programs.

Keywords: equality, gender, education, discrimination, school.

UDK: 792 (497.6):316.77
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. I. 2023.
Prihvaćeno: 18. IV. 2023.

TINA LACO

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar
tina.laco@ff.sum.ba

ULOGA MEDIJA U POPULARIZACIJI KAZALIŠNE UMJETNOSTI U BIH

Sažetak

U radu se propituje uloga medija u popularizaciji kazališne umjetnosti u BiH u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Koristeći se ključnim primjerima iz bosanskohercegovačkoga kazališnog iskustva (pojedine predstave, kritički osvrti, periodičke publikacije) i analizirajući njihove reperkusije u drugoj polovini 20. stoljeća, pokazuje se da su mediji imali dvojaku ulogu u razumijevanju kazališne umjetnosti: stvorena je iskrivljena medijska slika o povijesnim iskustvima i počecima izvedbenosti u BiH, ali se kazališna umjetnost istodobno popularizirala zahvaljujući kritičkim rubrikama periodičkih publikacija. Posebna je pažnja posvećena razdoblju tzv. „medijofobije”, koje se u konačnici pokazalo kao plodonosno u smislu razvijanja novih dramskih formi i pristupa izvedbenosti te recentnijemu pandemijskom razdoblju u kojemu se analiziraju posljedice djelovanja kazališnih sadržaja u virtualnome svijetu.

Ključne riječi: Mediji, popularizacija, kritika, „medijofobija”, pandemija

U malobrojnim osvrtima na povijest i same početke kazališnoga iskustva Bosne i Hercegovine, kao što su oni Dušana Komadine, Marka Markovića, Dušana Medakovića, Esada Horozića i Hamida Dizdara, redovito se ističe misao kako su početci bosanskohercegovačkoga kazališta vezani za 19. stoljeće odnosno za prvi objavljeni bosanskohercegovački dramski tekst *Majčin amanet Ivana Lepušića*. „Lako bi se moglo zaključiti“, smatra D. Medaković, da „u srednjem vijeku, ni prije ni za vrijeme okupacije Balkana nismo imali nikakvog pozorišnog života niti pozorišnih družina“ (Medaković, 1955: 15). M. Marković, pak, navodi da su riječi glumac i pozorište bilježeni još u 18. i 19. stoljeću, no tim činjenicama ne pridodaje nikakva posebnog značaja: „Tama prekriva našu istoriju, svaku, pa i kulturnu“, pojednostavljeno i rezignantno zaključuje Marković (Marković, 1961: 9). Srednjovjekovno je kazalište, prema ovim kroničarima, zatočeno u crkvenim krugovima, a stoljeća turske okupacije koja slijede smatraju se mračnim vjekovima te samim time ionako ne zaslužuju osobitu pažnju, naprosto zato što je izvedbeni život, uslijed uključenosti u novi, tursko-orijentalni sustav kulture, u potpunosti ugašen.

Iskrivljena slika o povijesti razvoja bosanskohercegovačkoga kazališnoga iskustva

Činjenica da spomenuti autori početke bosanskohercegovačkoga kazališnoga iskustva detektiraju tek 1885. godine, odnosno začetak kazališne umjetnosti poistovjećuju s pojavom dramskoga teksta, ukazuje na to da se domaća kazališna misao dominantno razvijala pod utjecajem klasičnoga pristupa fenomenu kazališta: naime, „od Grka je, tako, u europskoj tradiciji, vrijednost kazališta izjednačavana s vrijednostima dramskoga teksta na kojemu je predstava utemeljena, još od Aristotela pa sve do kraja XIX. stoljeća“ (Lukić, 2010: 13). Ovakvo apsolutno poistovjećenje kazališta i Riječi, kako upozorava D. Lukić, držalo je zapadnjačku teatrologiju u stanju gotovo nevjerovatne ograničenosti (usp. Lukić, 2010: 13). Treba, međutim, naglasiti i da se ovakvim tretmanom kazališne umjetnosti u potpunosti zanemarila i poništila *medijska dimenzija* ili, bolje rečeno, *medijska suština kazališta*. „Po svojim komunikacijskim svojstvima, a u svjetlu svih naših suvremenih znanja o naravi medija, kazalište možemo promatrati kao intermedijalni prostor ili kao medijsku pojavu u kojoj ključni medijski pojmovi kao što su *interakcija*,

i možda prije svega, *intermedijalnost* igraju veliku, ako ne i presudnu ulogu (Lukić, 2011: 2). Ako je uputno prihvatiti McLuhanovu poznatu vizionarsku krilaticu: *Medij je poruka*, onda je kazališni medij jedna od najkompleksnijih, višestruko posredovanih poruka, kao i jedan od naj-složenijih semiotičkih sustava.

Naime, činjenicama da kazalište jest medij, čak i ako se definira kroz prizmu najjednostavnijega razumijevanja medija kao „sredstva komunikacije“, zatim da je ujedno i *intermedijalni prostor*, jer podrazumijeva prožimanje različitih medija, valja pridodati i *multimedijalnu dimenziju*, koja može (ali ne mora) biti nadopuna scenografiji i režiji; no, s obzirom na to da je „dramski tekst kao ‘izvedeni tekst’, za razliku od čisto književnih tekstova, sinestetički“ (usp. Pfister, 1998: 29), odnosno da se drama kao književna forma prilagođava jeziku scene, kazalište je ujedno i umjetnost remedijalizacije. To „podrazumijeva medijsko preoblikovanje, ‘prevođenje’ jednoga medija sredstvima i jezikom drugoga medija“, te je blisko pojmu Leva Manovicha *transkodiranje* (usp. Lukić, 2011: 52).¹⁵

No, postoji cijela povijest dokaza koja se izravno suprotstavlja mišljenjima ranije spomenutih domaćih teatrologa, odnosno koja svjedoči kako je, počevši od 10. stoljeća i zabavljačkih nastupa njemačkih Špilmana, bosanskohercegovački prostor u *stalnu i neprekinutu intenzivnom kontaktu* s kazališnom umjetnošću, dakako, ne u onome klasično mišljenom smislu postojanja dramskoga teksta i/ili stalne pozornice; prisutni

¹⁵ Valja napomenuti da se pojmovi „intermedijalnosti“ i „multimedijalnosti“ često, ali vrlo neopravdano, tretiraju kao sinonimi: oni to, dakako, nisu ni po svojoj osnovnoj definiciji, a osobito ne u kontekstu kazališne umjetnosti. O tome analitički detaljno i vrlo artikulirano piše Darko Lukić u knjizi *Kazalište u svom okruženju – Kazališna intermedijalnost i interkulturalnost*, pozivajući se na vrijednu studiju Grega Giese-kama *Staging the Screen: the use of film and video in theatre* (2007.). Temeljna se razlika, prema Giese-kamu, može sažeti u sljedećemu: intermedijalnost podrazumijeva *interakciju među medijima* koja, što je zapravo ključno, „bitno mijenja način na koji pojedini medij konvencionalno funkcionira i poziva na promišljanje o njihovoj naravi i metodi (nav. prema Lukić, 2011: 51). Multimedijalnost, pak, često podrazumijeva „čisto apliciranje medija na kazališnu predstavu“ (Lukić, 2011: 51). Ovakva značenjska nijansiranja treba držati na umu pri analizi odnosa kazališta i drugih medija, osobito, primjerice, u studijama kakva je Pfisterova *Drama. Teorija i analiza*, gdje se u poglavlju *Drama kao multimedijski oblik prikazivanja* samo naznačuju i prilično labavo dovode u svezu pojmovi multimedijalnosti, tekstualnoga i scenskoga plana, multimedijskoga teksta i „viška informacija kojega nudi dramski tekst u svojoj fizičkoj konkretnosti“ (usp. Pfister, 1998: 30).

su, naime, još od srednjovjekovnoga razdoblja različiti oblici izvedbene komunikacije, tj. kazališnoga *medija*: to su zapravo oni „izvori i počeci koji hrane pozorišni život“ (usp. Harwood, 1998: 18), razdoblje u kojemu je izvedbenost (*performance*) bila najbliža aktivnosti onoga što se zove slobodna igra ili *play* (usp. Pfister, 1998: 35). Tako se srednjovjekovnoj improvizaciji, imitaciji, komediji i pantomimi, prema visoku intenzitetu poistovjećenja izvedbenosti i igre, mogu pridružiti i oblici poput prilagođena karađoza, narodnoga glumovanja i baroknoga uličnog kazališta, razvijanih tijekom turske okupacije, kao i baroknoga i (pred)prosvjetiteljskoga razdoblja.¹⁶ Drugim riječima, prvomu objavljenom dramskom tekstu u BiH prethodila su stoljeća najrazličitijih autohtonih, improviziranih ili prilagođenih izvedbenih formi.

Promišljanja probranih autora prema kojima se kazališna umjetnost čvrsto i neodvojivo veže isključivo za dramski tekst u bosanskohercegovačkoj teatrologiji bila su dominantna od polovine četrdesetih pa, ugrubo govoreći, sve do polovine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. S obzirom na to da su ovi tekstovi objavljivani u tada najvažnijim kazališno orijentiranim medijima (poput, primjerice, *Sarajevske hrvatske pozornice*, tuzlanskoga *Pozorišta*, *Života* i sl.¹⁷), moglo bi se reći da su časopisi kao najdominantniji oblik pisanoga medija toga razdoblja sudjelovali u stvaranju prilično iskrivljene slike o razvojnoj povijesti bosanskohercegovačkoga kazališnoga iskustva: dnevne i periodičke publikacije, književno-umjetnički i kazališni časopisi¹⁸ prenosili su sadržaje prema kojima su svi izvedbeni oblici prije 19. stoljeća i pojave *Majčina amaneta* marginalizirani i označeni kao nevažni u sveukupnosti umjetničkoga iskustva.¹⁹ I ne samo to: upravo je zato dugo prisutna bila ideja

¹⁶ Poblize opise i analitičke komentare ovih formi potražiti kod J. Lešića (*Dramska književnost I*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 13.), Veselka Koromana (*Hrvatska drama Bosne i Hercegovine od Matije Divkovića do danas*, Školska naklada, 2008., str. 9.) te u tekstu Karagöz M. Memije i L. Hadžiosmanović (*Pozorište*, br. 4., srpanj – kolovoz, 1973., str. 379.).

¹⁷ Više o prvim kazališnim glasilima: Pejanović, Đorđe, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850 – 1941*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961.

¹⁸ U to je vrijeme, osim glasila kazališnih kuća, tuzlansko *Pozorište* bila jedina isključivo kazalištu posvećena publikacija.

¹⁹ Elaboriranu tezu o neprekinutu razvoju kazališne umjetnosti u Bosni i Hercegovini, zasnovanu na kasnijim pristupima Josipa Lešića i Gordane Muzaferija, vidi u: Laco, Tina, *Bosanskohercegovačka teatrologija nakon Drugoga svjetskog rata*, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, 2022., str. 15 – 27.

razumijevanja kazališta kao *medija* koji ne može postojati neovisno o dramskome tekstu. Zanimljivo je, međutim, da su tekstovi objavljeni u ovim publikacijama svjedočili tako usko poimanje kazališne umjetnosti, dok su, pak, konkretna iskustva ukazivala na potpuno drukčiji tretman dramskoga teksta i njegove inscenacije. Najrazvidniji je primjer toga sudbina drame *Djelidba* Skendera Kulenovića: naime, ovu je dramu Kulenović objavio 1947. godine u knjizi *Komedije I* te u takvu obliku *Djelidba* nije izazvala nikakvu pažnju u javnosti. Tek kada je premijerno izvedena na sarajevskoj sceni (a statistike kažu da je premijeri prisustvovao nemali broj od 705 posjetitelja), odmah je zabranjena, skinuta s repertoara, štoviše, oštrina režimskih reakcija Kulenovića je kao dramskoga pisca ušutjela i paralizirala kao dramskoga pisca skoro cijelo desetljeće poslije toga. Osim što je ova *nemila epizoda* ukidanja Kulenovićeva komada očit i simptomatičan primjer nemilosrdna odnosa tadašnjega režima prema (kazališnoj) umjetnosti i pokazatelj oštrih reperkusija „neposlušnosti“, potvrđuje i ranije spomenutu tezu o tome koliko su neopravdano pojedini kroničari poistovjećivali dramski tekst i izvedbu, kako se, posljedično, podražavala ideja o diskontinuitetu (čak i nepostojanju) kazališnoga iskustva te kako se upravo ovako iskrivljena slika medijski prenosila tijekom dvaju desetljeća u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

No, s druge strane, u gotovo istome razdoblju bilježe se i pozitivni utjecaji medija na popularizaciju kazališne umjetnosti, ali i naponi da se samo kazalište počne doživljavati kao medij, kao osobito kompleksan komunikativni sustav.

Obrazovanje publike i popularizacija kroz kritičke osvrt

Iako se prvim kazališnim zapisom, odnosno prvim zapisanim oblikom promišljanja o kazališnoj umjetnosti (usp. Laco, 2022: 31), može smatrati kratki osvrt na žanrovske razlike objavljen u *Sarajevskome cvjetniku* 1870. godine, kazališna je umjetnost svoje bitnije prostore u pisanim medijima počela dobivati tek nakon Drugoga svjetskog rata. Jedna je od takvih publikacija bila časopis *Život*, pokrenut u listopadu 1952. godine kao mjesečnik za književnost i kulturu. Već je tada Uredništvo odaslalo sedamnaest molbi za suradnju u kazališnoj rubrici i samo je s četiri strane stigao pozitivan odgovor: svoj kritički doprinos časopisu na čije

su se pozive stariji i iskusniji kolege oglušili ponudili su Miodrag Žalica, Slavko Leovac, Luka Pavlović i Miodrag Bogićević. Njihov je zadatak bio pratiti premijere sarajevskoga Narodnog pozorišta koje je upravo u sezoni 1952./1953. zadobilo već nekoliko izuzetno loših kritika (V. Balvanovića, I. Fogla), čime je zašlo u opasnost da, kako se sažima iz ocjena, živi isključivo od sjećanja na bolja repertoarska vremena. Spomenutu je kritičarsku četvorku čekala priprema osvrta na premijeru predstave *Majka*, prema tekstu Ahmeda Muradbegovića, a u ocjeni Vlade Jablana, za koju je Ivan Fogl već oštro zaključio: „Jadna siromašna i bijedna ona se [predstava općenito, op. T. L.] batrga i gazi po emocijama da bi se popela do heroizma kojega u njoj nema“ (Fogl, 1953: 143). No, M. Žalica izravno piše o tome kako su njegovi kolege i on u potpunosti bili svjesni koliko će još jedan u nizu loših osvrta u jednoj tako bitnoj publikaciji porazno i kontraproduktivno djelovati na samu instituciju, ali i na sliku o kazališnoj umjetnosti unutar institucije uopće:

Nas četvorica, manje ili više, nismo imali najružičastija mišljenja o ovim predstavama. Pisati strogo kritički o ovim premijerama, dublje ulaziti u njihove režiske postavke i kreacije, dramsku strukturu i materiju onako režiski ostvarenu i interpretiranu, dovelo bi dotle da bismo stvorili ovakvu situaciju: na jednom istom mjestu našla bi se četiri negativna prikaza na četiri uzastopne premijere. Stojeći na stanovištvu da ovaj momenat ne bi pozitivno djelovao na Pozorište, niti bi samoj javnosti pružio *stvarnu sliku o vrijednosti našeg dramskog kolektiva* [kurziv T. L.], mi smo naša izvjesna stanovištva u ovom slučaju ublažili, nastojeći da svemu damo inteligentan ton i da, u granicama naših mogućnosti, djelujemo i na Pozorište. Bili smo mišljenja da su u Pozorištu svjesni svega što je nedostajalo tim predstavama i da su tamo razumjeli naš stav (Žalica, 1953: 103).

Ovakvi stavovi kritičkoga miljea²⁰ pedesetih i šezdesetih godina znatno će utjecati na razumijevanje kazališne umjetnosti u ovome, po mnogočemu osjetljivom, ranom poslijeratnom razdoblju: naime, s još uvijek poraznim razinama nepismenosti u bosanskohercegovačkome društvu, inertnom i ograničenom kulturnom sustavu, s dominantnom tradicijom

²⁰ Više o toj temi: „Sarajevska pozorišna kritika u periodu od 1945. do 1971.„ u: *Savremena drama i pozorište u Bosni i Hercegovini*, Sterijino pozorje, Novi Sad, 1984.

amaterizma (ali i diletantizma), putujućih kazališta i gotovo isključivo melodramskih formi²¹, medij je kazališta, koje se tek polako počinje institucionalizirati i vrlo nesigurno pokušava krenuti u korak s europskim umjetničkim gibanjima, trebalo popularizirati, a publiku obrazovati i podučiti kako zapravo gledati i razumjeti različite tipove scenskoga izričaja. Pisani su mediji nudili sve veći prostor kritičarima koji su se „zalažali za slobodniji pristup dramskoj umjetnosti i pozorištu“ i koji „traže i podržavaju scenske inovacije“ (Ljiljak, 1984: 272). Žalica je u spomenutu tekstu osobito istaknuo da zadatak kazališne kritike nije otjerati publiku ukazivanjem na mane i negativnosti, nego nastupiti dovoljno inteligentno da se otvori prostor za napredak i posjetitelje privuče u kazališnu kuću. Na koji se, dakle, konkretno način kazališna umjetnost popularizirala i približavala svojoj publici? U pisanim su medijima probrani kritičari uočene „nedostatke“ određene izvedbe pokušavali „ublažiti“ ili „zamijeniti“ opaskama i crticama koje su imale obrazovnu dimenziju odnosno kojima se publici pokušao približiti dramski autor, kontekst drame ili redateljski postupak: tako, primjerice, Slavko Leovac u osvrtu na predstavu *Zanat gospođe Warren G. B. Shawa* ne inzistira previše na svome (ipak, očitom) nezadovoljstvu izvedbom nego se usredotočuje na status Shawa kao dramskoga pisca u tadašnjemu engleskom društvu, L. Pavlović uz premijeru drame *Montserrat* Emanuela Roblèsa ističe i kratke teorijske crtice o egzistencijalizmu. Može se pretpostaviti da je ovakav pristup kazališnim izvedbama, koji se počeo širiti kazališnim rubrikama najznačajnijih publikacija, publiku zaintrigirao, privukao u kazalište, pomogao gledateljima da shvate određene postupke i zakonitosti izvedbenoga čina koje inače, zbog duge tradicije „injektiranja“ simplificiranih umjetničkih (i umjetnički naivnih) sadržaja, nisu mogli shvatiti. I posljednja će desetljeća 20. stoljeća obilovati tekstovima u kojima je razvidno da kritičari svoj zadatak shvaćaju kao, kako pojašnjava M. Bogićević, „stvaralački korektiv, ne samo znalačku dijagnozu“ (Bogićević, 1966: 14). Uz značajnije promjene demografske slike ovakvi

²¹ Zašto je melodrama bila dominantan žanr, opsežno piše Josip Lešić: „Usljed ‘ograničenog dijapazona shvatanja’ i izražene sklonosti primitivnog ‘gledaoca’ da snažno reaguje na ‘prosta sredstva u umetnosti melodrame’, ova žanr je svojim ‘čistim’ tehničkim načelima i svojom emocionalnom i moralnom teleologijom (ali i svojim fabularno-sižejnim mehanizmima) najpotpunije odgovarao ‘socijalnim potrebama’ masovnog gledaoca druge polovine XIX. stoljeća“ (usp. Lešić, 1991: 38).

su pristupi otvorili bosanskohercegovačkomu kazališnom iskustvu put u suvremenost te se već od sedamdesetih godina 20. stoljeća, uz dinamičniji i bogatiji izvedbeni život, kod publike uočava „novi ukus“, veći stupanj razumijevanja eksperimentalnoga i inovativnoga, javljaju se neovisni i usmjereni kritički sudovi te sustavniji trud pri pokušajima povijesne sistematizacije dotadašnjega kazališnog iskustva odnosno samoga razumijevanja kazališta.

Novi mediji – prilika ili prijetnja

Nemoguće je, međutim, u izazovima medijske popularizacije kazališne umjetnosti zanemariti još jednu dominantnu temu kazališnih rubrika i rasprava, a to je odnos prema novim medijima, točnije TV i radiodramskom stvaralaštvu. Tehnička je modernizacija u Bosni i Hercegovini primjetna nešto ranije nego ona umjetnička: ako se od sredine šezdesetih godina počinje govoriti o kazalištu u smislu „novoga“, „eksperimentalnoga“, „modernoga“, o probou se modernoga televizijskog medija može govoriti još od kraja pedesetih godina 20. stoljeća. Tada se, međutim, film i televizija doživljavaju kao supostojeći fenomeni suvremenosti i tretiraju se uglavnom izolirano (primjerice, kroz posebno izdvojene rubrike u periodičkim publikacijama²²). Vrlo brzo se, međutim, proširila bojazan da bi publika svoje odlaske u kazalište mogla zamijeniti vremenom provedenim uz tehničke uređaje. U periodičkim su se publikacijama u ovome razdoblju mogla uočiti dva različita pristupa novim medijima: ponajprije, iz teorijskoga rakursa gledano, ukazivalo se na činjenicu da kazalište ne može izgubiti na popularnosti uslijed rasta zanimanja za TV program zato što je riječ o dvama potpuno različitim medijima koji ili barataju istim sredstvima ili, pak, ista sredstva koriste na potpuno različite načine. No, s druge strane, bilo je i mnogo pesimističnih, ironijski intoniranih tekstova u kojima se iskazuje apokaliptična bojazan kako je kazališna umjetnost svoju bitku za popularnost već izgubila:

Odnos između filma, pozorišta i televizije pomalo liči na odnos u nekom bulevarskom komadu sa temom «ljubavnog trougla.» Uloga žene

²² Tuzlansko je *Pozorište* i na polju popularizacije novih medija podarilo hvalevrijedan doprinos u odnosu na ostale publikacije, osobito objavljujući cjelovite prijevode ili prijevode strane stručne literature na temu filmske glume, dijaloških tehnika, dramaturgije, razlika između filmske i kazališne glume itd.

poverena je pozorištu, i dok se i muž i ljubavnik sebično koriste njome, ona to ne oseća, naprotiv samo misli kako da im ugodu, pa radi sve što oni žele i čine, Komad se igra nonšalantno kao što to već priliči „ljubavom trouglu“ na bulevarski način. Mada je u suštini dosta tužan za sva tri partnera. (Lešić, 1963: 59).

Kod Lešića se, uz skepticizam i rezigniranost, uočava i nerazumijevanje odnosa komunikacijskih sredstava koji se koriste u kazalištu naspram onih koji se koriste na filmu: ono što ga ponajviše brine jest dimenzija „spektakla“ kakvu može ponuditi samo film, a kazalište tu karakteristiku, pak, nikako ne može izimitirati. Lešić, naime, zaboravlja da je distinktivna vrijednost kazališne umjetnosti upravo živ, neposredan kontakt s publikom, s gledateljima, zapravo, kvaliteta kazališta koja se više puta tijekom povijesti dokazala kao autohtona umjetnička prednost kazališne umjetnosti (pa tako osobito i u nedavnu pandemijskome razdoblju). Zanimljivo je da je bojazan od „monstrumskog spektakla filma“, za kakvu je „scena smiješno mala i ograničena“, kako to artikulira Lešić, aktualizirana i u 21. stoljeću. Tako, primjerice, Greg Giesekam podsjeća da je 2003. godine u *Guardianu* objavljen članak u kojemu se izražava zabrinutost zbog predstava koje se „ispričavaju što nisu filmovi“ i zbog kazališta koje „umjesto da ravnopravno pomire koegzistenciju pozornice i ekrana mašu svojim zastorama govoreći ‹predajem se›“ (Giesekam, 2007: 1). Ono što Giesekama čudi jest činjenica da je nešto što se može (kako je u uvodnome dijelu ovoga rada pojašnjeno) smatrati najjednostavnijom kazališnom multimedijalnošću (primjerice, uporaba videa u predstavama) najednom stvorilo ogromnu „fobiju“ da kazališna umjetnost gubi svoju snagu u (imaginarnoj, op. T. L.) borbi s kazalištem, a takvi su tzv. „eksperimenti s videom“, podsjeća isti autor, davno, još s Piscatorom, izgubili status eksperimenta (samim time, dakle, ne bi trebali biti razumijevani kao „kontaminacija teatra“). Iako su u ovome smislu pojedini mediji dijelom poslužili kao poligon za širenje stanovite zabrinutosti da će, kako to Lešić artikulira, *teatar ostati bez oružja za borbu sa superiornijim neprijateljem*, ono što je uslijedilo u stvaralačkome razdoblju pred kraj 20. stoljeća (sedamdesetih i osamdesetih godina) zapravo je ponajviše odgovaralo racionalnim i odmjerenim predviđanjima kakva je, primjerice, iskazao Branko Hećimović u skici za analizu razvoja poslijeratne književnosti, naglašavajući da će kazalište iskoristiti

druge medije kao poligon za vlastitu modernizaciju. Drugim riječima, „predstave budućnosti vjerojatno će stopiti u jedno sva tri, ovog trenutka, rastavljena medija“ (Hećimović, 1964: 35). Povijest dramskoga stvaralaštva ovoga razdoblja (osobito analize kakve nude J. Lešić i G. Muzaferija) svjedoči da su pisci poput Isakovića, Ibrišimovića, Fogla itd. zaista prepoznali intermedijalnu prirodu kazališta te svoje drame strukturirali fragmentirano, mozaikalno, inzistirajući na izmjeni slika kao na svojevrsnu nadomjestku radnje.

Da drama zaista traži „živu riječ“, upozoravao je još sredinom stoljeća Borivoje Jevtić napominjući da kada je o dramskome tekstu riječ, knjige naprosto ne uživaju veliku popularnost. Ne čudi, stoga, ni što novi mediji odnosno nove forme poput radiodrame sudjeluju u popularizaciji dramskoga stvaralaštva: štoviše, Risto Trifković tvrdi da je radiodrama, iako se na našim prostorima još nije estetski afirmirala i razvila, mnogim piscima zapravo „prijatan izlet“ (usp. Trifković, 1969: 513). I dok Trifković popularnost radiodrame dijelom prepoznaje u novome senzibilitetu koji suvremene autore potiče da se, nakon što se jednom okušaju u pisanju dramskih tekstova za radio, zadrže u toj kreativnoj domeni, Tome Arsovski, primjerice, smatra da radio zahtijeva aktivniju involviranost i jaču koncentraciju jer „reč u dramu je krupni plan srca“, „ona je kao pod mikroskopom“ te „aktivira fantaziju konsumenata“ (Arsovski, 1965: 291). Zanimljivo je, pak, kako Luka Pavlović, upravo u razdoblju kada je aktualna svojevrsna „medijofobija“ (strah od novih medija koji bi potencijalno mogli ugroziti kazalište), radiodramu vidi kao platformu na osnovi koje kazališna umjetnost može zadobiti na vlastitoj popularnosti: naime, prema Pavloviću, radiodrama upućuje pažnju na ljepotu riječi, posjeduje i snagu popularizacije izvornoga značenja scene – ako su radijski slušatelji naviknuti na „lijepu riječ“, povećat će se njihovo zanimanje za scenu koja im jedina „može pružiti autentičan doživljaj“ (Pavlović, 1967: 31). Kako je već naglašeno, kod novije generacije dramskih pisaca dogodilo se upravo to: popularnost jednoga medija djelovala je na razvoj drugoga, radiodrama potaknula je različita scenska istraživanja i inovacije (osobito na planu akustičkih kulisa te tretmana vremena i prostora).

I u kontekstu radiodrame pokazalo se da je „medijofobija“ neopravdana: potvrđuje to i činjenica da se, unatoč vjerovanju kako će se publika vremenom prikloniti „aparatom“ koji mogu pružiti jednaku, ako ne i

bolju zabavu od kazališta, a da se pri tomu ne mora napuštati udobnost vlastitoga doma, na raspisani radiodramski natječaj 1970. godine prijavilo čak 400 rukopisa iz svih republika. Zaključno,

radio-drama se u svome razvoju unutar bosanskohercegovačke povijesti nije doživljavala kao „krnji oblik teatra“, ili „nesavršeno pozorište.“ Štoviše, oduvijek je smatrana supratećim fenomenom teatarske umjetnosti čiji tijek i domete treba posebno pratiti. Odnos prema radio-drami pak razvijao se paralelno s bojazni od nadmoći radija kao masovnoga medija, zatim kroz korištenje tipično radijskih sredstava u kreativne svrhe i svojevrsna propitivanja intermedijalnosti, te, njezinom popularizacijom, sviješću da se radi o samostalnoj umjetnosti koja tek čeka na sustavnije istraživanje (Laco, 2022: 166).

Izazovi recentna pandemijskog razdoblja

S tim u svezi, tek nam predstoji istražiti kako se promijenio naš kontakt s umjetnošću, ali i naša percepcija (kazališne) umjetnosti, tijekom pandemije koronavirusa i nakon nje. Zvuči paradoksalno, ali moguće je da je pandemijsko razdoblje, u kojemu je u najizazovnijim razdobljima 2020. i 2021. godine kazališnim kućama preostalo „susretati se“ sa svojom publikom u virtualnome okružju, zapravo posljedično populariziralo kazalište ili barem utjecalo na razumijevanje kazališne umjetnosti kao umjetnosti žive, neposredne riječi, na spoznaju te biti kao distinktivne i univerzalne kvalitete kazališta. Medijski su naslovi za vrijeme korona-krize bili gotovo apokaliptični: „Vrijeme straha i nade“, „Je li nas korona zauvijek promijenila“, „Hoćemo li ubuduće živjeti s kauča“ – sve su to pitanja koja su osobito zabrinjavala kazališne djelatnike koji su se našli u potpuno bezizlaznoj situaciji. Kako, naime, stvarati umjetnost živa kontakta kada živa i bliska kontakta nije smjelo biti? „U ovome trenutku ne zna se tko donosi važne odluke, pa se onda u teatru svi osjećamo kao učenici u razredu, koji je u trenutku opasnosti napustila učiteljica“, slikovito pojašnjava dramski pisac Almir Imširević (usp. Munjin, 2021: 176). Svi oni sadržaji koji su inače predviđeni za odvijanje na sceni premješteni su na *online* platforme: od pjesničkih večeri, premijera, repriza, kazališnih festivala, dodjela nagrada do razgovora s dramskim umjetnicima. Tako

je, primjerice, Hrvatsko narodno kazalište u Mostaru priredilo premijeru prve predstave u Bosni i Hercegovini, čija je priprema započela i premijera održana u doba koronakrize (*Spremni*, prema tekstu Kristine Gavran, u režiji Jelene Kordić Kuret).²³ Time je ovo kazalište pokazalo ne samo da je umjetnost spremna prkositi postojećoj stvarnosti, kao i iznalaziti najrazličitije načine opstanka kao odgovora na izuzetno velike izazove i poteškoće, nego da je to i umjetnost koja intenzivno diše duhom svoga vremena, nudi odmak od postojeće stvarnosti, ali i vraća svoje konzumente u tu istu stvarnost s novim odgovorima koliko i novim pitanjima. Mediji nisu „statistički“ popularizirali kazališnu umjetnost za vrijeme pandemije (zasigurno je jedna od tema koja bi se, uz dostatan vremenski odmak, mogla tretirati uz zanimljive rezultate, posjećenost kulturnih događaja na *online* platformama²⁴), ali je prisustvo kazališnih sadržaja u virtualnome svijetu sasvim sigurno osvijestilo ideju da je kazalište uvijek *hice et nunc*, ovdje i sada. Intermedijalna priroda i semiotička kompleksnost kazališnoga čina ne podrazumijevaju posredništvo drugoga medija kao, uostalom, nužno ni sadržaj drugoga medija: kako tvrdi Peter Brook, „teatar nastaje već u trenutku kada se netko kreće u praznome prostoru dok ga netko drugi promatra“ (Brook, 1972: 5). Ovakva dvosmjerna komunikacija, koja podjednako mijenja i onoga koji izvodi i onoga koji to gleda, tako snažno upisana u prirodu kazališne umjetnosti, na tako osobit način imanentna upravo prostoru scene, zasigurno je svoju najčvršću potvrdu dobivala u najizazovnijim razdobljima ljudske povijesti: u bosanskohercegovačkome kontekstu potvrdilo se to ne samo za vrijeme pandemije nego i u razdoblju posljednjega rata,

²³ Kritika predstave *Spremni* autora Kemala Bašića dostupna je na: <https://www.hnk-mostar.ba/kazalisna-kritika-predstava-spremni-vrijeme-teatra-uvijek-tocno/>.

²⁴ U Velikoj je Britaniji, primjerice, zahvaljujući neprekidnu eksperimentiranju odnosno iznalaženjima različitih načina da se glumac preko posredništva *displaya* što je moguće više približi publici, zabilježeno kako su neki kulturni događaji imali i više od 200 000 posjetitelja tjedno. O tome više na: <https://theconversation.com/the-pandemic-nearly-killed-theatre-the-creative-way-it-fought-back-could-leave-it-stronger-176185>. U Bosni i Hercegovini je 19. izdanje Festivala bh. drame Zenica 2020. u potpunosti prebačeno je na *online* platformu, u punome trajanju i punome programskom kapacitetu (izložbe, scenska čitanja, promocije knjiga, razgovori i predstave). Najstariji kazališni festival *Pozorišne/Kazališne igre* u Jajcu tijekom koronakrize uspio je, zahvaljujući vrhunskoj organizaciji Doma kulture Jajce, održati festival uživo 2020. i 2021. godine, uz nazočnost velikoga broja kazališnih i kulturnih djelatnika i uz samo jednu otkazanu predstavu.

kada su različiti izvedbeni oblici bili i utjeha i simboli otpora, „kada se estetsko rađalo iz egzistencijalnog i čarolijom umjetnosti suprotstavljalo život smrti“ (Muzaferija, 2004: 147). Ta imanentna sposobnost kazališta da, kako J. Lešić lijepo artikulira komentirajući najranije oblike izvedbenosti na ovim prostorima, *diše duhom svoga vremena, ide u korak s njim, dijeli njegovu sudbinu* (usp. Lešić, 1972: 5, 6).

Zaključak

Zaključno, na bosanskohercegovačkome prostoru kazališna se umjetnost još od srednjega vijeka naovamo razvijala u neprekinutu kontinuitetu, kroz najrazličitije oblike i forme, a svoj važniji medijski prostor zadobila je u razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata. Od toga razdoblja pa sve do suvremenosti, do recentnijih pandemijskih izazova, intenzivno se mogu pratiti i uspoređivati načini na koje su mediji – ponajprije tiskani, a zatim televizija, radio i digitalni mediji – dajući prostora kazališnim temama – utjecali na popularizaciju kazališne umjetnosti, ali i mijenjali način na koji se samo kazalište razumijeva kao medij. U ovome su radu ustanovljene, analizirane i oprimjerene četiri važne teze:

- 1) u medijima pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća stvorena je iskrivljena slika o povijesnome razvoju kazališne umjetnosti u BiH, primarno zbog poistovjećenosti izvedbe i dramskoga teksta (kazališna je komunikacija tretirana isključivo jednosmjerno, onako kako je razumijeva, primjerice, Georges Mounin koji navodi da u kazališnome komunikacijskom kanalu „pošiljatelj“ poruke ne može biti „primatelj“) (usp. Elam, 2007: 29)
- 2) pisani su mediji u istome razdoblju, zahvaljujući grupi istaknutih kritičara, pozitivno utjecali na razumijevanje kazališnoga medija – obrazovali su publiku i predstavili kazališnu umjetnost kao fenomen o kojemu treba raspravljati i koji zahtijeva dijalog
- 3) u istome je poslijeratnom razdoblju generirana tzv. „medijofobija“ koja se sedamdesetih i osamdesetih godina praktično pokazala neopravdanom, i ne samo to: novi su se mediji pokazali kao plodonosna platforma za drugačije, inovativne i eksperimentalne kazališne pristupe te razvoj žanrovskih hibrida na razini dramskoga teksta

-
- 4) intenzivno prisustvo kazališnih sadržaja u *online* svijetu u pandemijskome razdoblju nije poslužilo samo kao pokušaj održavanja kontakta s publikom nego je ponovno aktualiziralo pitanja o prirodi i distinktivnoj prednosti kazališne umjetnosti kao umjetnosti žive neposredne riječi.

Važno je napomenuti da je kazališna umjetnost kroz društveno-povijesne poteškoće, zabrane, cenzure, razdoblja kriza, a osobito i uz prividnu (ali medijski često podcrtavanu) konkurenciju drugih (danas osobito digitalnih medija) pronalazila svoj autonoman put razvoja. Kako pojašnjava D. Lukić u svojoj podrobnoj studiji odnosa kazališta i medija, u novoj slici svijeta (pa i svijetu novih medija, op. T. L.) „mjesto i uloga kazališta bitno [su] promijenjeni [...], što često izaziva nesporazume, nerazumijevanje i [...] navodi na pogrešne zaključke. Jedan od takvih jest i mišljenje da je u svijetu novih medija kazalište izgubilo svoju važnost i svoje mjesto u kulturnome krajoliku te da je na neki način potisnuto ili istisnuto novim, masovnijim i „agresivnijim“ medijima“ (Lukić, 2011: 2). Recentnije pandemijsko razdoblje dodatno potvrđuje Lukićevu tvrdnju: tijekom toga razdoblja, naime, elaborirano je mnoštvo osvrta i pretpostavki o tome kako će koronakriza promijeniti postojeće navike, pa tako i naviku odlaska u kazalište: drugim riječima, publika bi mogla prisustvo „ekranizirana posrednika“ doživljavati kao „novo normalno“ u kazališnoj umjetnosti. Da bi se dobio točan, ali za istraživanje analitički relevantan i značajan statistički podatak o tome koliko su „udarni periodi“ koronakrize (2020., 2021.) utjecali na kazališne posjete, a koliko je situacija drukčija u 2022. i 2023. godini, potrebno je pričekati određen vremenski odmak. Naime, istraživanje neće smjeti zanemariti psihološki čimbenik u tome smislu: pretpostavka je, naime, da je dobar dio kazališnih gledatelja čak i u postpandemijskome razdoblju (dakle, nakon što je WHO službeno proglasio završetak pandemije) izbjegavalo posjete kazalištu ne zbog naviknutosti na digitalno posredništvo kulturnih sadržaja, nego primarno zbog pandemijskoga PTSP-a (bojazni od potencijalne zaraze u dvorani, živa odnosno bliska kontakta i sl.). No, povijest je sve kazališne konzumente naučila da ipak treba vjerovati riječima Ronald Harwooda:

Pozorište nastavlja da radi svojim tajnim putevima. [...] Pozorište [je] društvu potrebno. Još uvek verujem da je to neosporno i tačno. Može biti da društvo trenutno ne oseća potrebu za tom vrstom uznemiravanja koje pozorište, kao nijedan drugi umetnički oblik, može da stvori. Bliska mi je misao da će pozorište društvu ponovo biti potrebno kada društvo bude smatralo da je ono potrebno. Ponovo će doći do eksplozija drame, ali nitko ne može znati ni kada ni gde (Harwood, 1998: 5, 6).

Naime, kada je riječ o popularizaciji kazališne umjetnosti kroz medije, jedini medij na koji Harwood računa jest – kazalište samo. Netko tko nešto izvodi i – „publika što sedi u zamračenom gledalištu i dopušta drevnoj magiji da deluje svojim mističnim i čudesnim silama“ (Harwood, 1998: 6).

Literatura

- Arsovski, T. (1965). Dramaturgija radija i televizije. *Pozorište*, 1, str. 290-295.
- Bašić, K. (2020). *Predstava „Spremni“ – Vrijeme teatra je uvijek tačno*. Posjećeno 3. 3. 2023. na mrežnoj stranici HNK Mostar: <https://www.hnkmostar.ba/kazalisna-kritika-predstava-spremni-vrijeme-teatra-uvijek-tocno/>.
- Bogićević, M. (1966). O kritici. *Odjek*, 6, 14.
- Brook, P. (1972). *Prazni prostor*. Split: Nakladni zavod Marko Marulić.
- Elam, K. (2007). *The Semiotics of Theatre and Drama*. London/ New York: Routledge.
- Fogl, I. (1953). Utisci i razmišljanja o siromaštvu. *Pozorište*, 9 (2), 143-146.
- Giesekam, G. (2007). *Staging the Screen: the Use of Film and Video in Theatres*. New York: Palgrave Macmillan.
- Harwood, R. (1998). *Istorija pozorišta. Ceo svet je pozornica*. Beograd: Clio.
- Hećimović, B. (1964). Skica za analizu razvoja poslijeratne književnosti. *Pozorište*, 3-4 (6-8), 323.

-
- Laco, T. (2022). *Bosanskohercegovačka teatrologija nakon Drugoga svjetskog rata*. Sarajevo: Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine.
 - Lešić, J. (1963). Pozorište je splet problema. *Pozorište*, 2 (3-4), 43-52.
 - Lukić, D. (2010). *Kazalište u svom okruženju, knjiga 1. Kazališni identiteti*. Zagreb: Leykam International.
 - Lukić, D. (2011). *Kazalište u svom okruženju, knjiga 2. Kazališna intermedijalnost i interkulturalnost*. Zagreb: Leykam International.
 - Ljiljak, A. (1984). Sarajevska pozorišna kritika u periodu od 1945. do 1971. U J. Lešić (Ur.), *Savremena drama i pozorište u Bosni i Hercegovini* (str. 267–281). Novi Sad: Sterijino pozorje.
 - Marković, M. (1961). *Članci i ogledi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 - Medaković, D. (1955). Pozorišni život Bosne i Hercegovine u prošlosti. *Pozorište*, 9 (5), 15-21.
 - Munjin, B. (2021). *Vrijeme straha i nade. Kazalište u doba korone, u Hrvatskoj i u regiji*. Posjećeno 3. 3. 2023. na mrežnoj stranici Hrčka – portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa: <https://hrcak.srce.hr/file/378125>.
 - Muzaferija, G. (2004). *Činiti za teatar*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
 - Pavlović, L. (1967). Marginalije na pozorišne teme. *Pozorište*, 1 (1-2), 27-32.
 - Pfister, M. (1998). *Drama. Teorija i analiza*. Zagreb: Hrvatski centar ITI.
 - Trifković, R. (1969). Radio i TV dramsko stvaralaštvo u BiH. *Pozorište*, 5-6 (9-12), 513-515.
 - Žalica, M. (1953). Sezona 1952/1953 drame Pozorišta NR BiH. *Život*, 10-11 (7-8), 101-103.

Original scientific paper
Received on January 20, 2023
Accepted on April 18, 2023

TINA LACO

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar
tina.laco@ff.sum.ba

ROLE OF MEDIA IN POPULARIZATION OF THEATRE ARTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The paper questions role of media in popularization of theatre arts in Bosnia-Herzegovina, after World War II. By using key examples of Bosnian-Herzegovinian theatrical experience (performance, critics, periodical publications) and analyzing their repercussions in the second half of the 20th century it is shown that media had a twofold role in understanding theatre arts: a wrong image about historical experience and beginnings of performance was created, but, at the same time, theatre arts were popularized by drama critics sections in periodical publications. A special attention has been given to the period of so-called “media-phobia”, which turned out to be productive in terms of creating new drama forms and approaches to performance, as well as to the recent pandemic period, within which consequences of uploading theatre contents in virtual world are considered.

Keywords: Media, popularization, critics, „medio-phobia”, pandemics

Životopisi autora

Zlatko Miliša rođen je u Trogiru 25. travnja 1958. godine. Od listopada 1983. godine zaposlen je na Filozofskome fakultetu u Zadru. Magistrirao je 1988. godine na Filozofskome fakultetu u Rijeci. U ožujku 1997. godine doktorirao je na Filozofskome fakultetu u Sarajevu. Fakultetsko vijeće Filozofskoga fakulteta u Zadru izabralo ga je u znanstveno-nastavno zvanje docenta u prosincu 2000., a u izvanrednoga profesora u prosincu 2006. godine. *Odlukom* Senata Sveučilišta u Zadru izabran je za znanstvenoga savjetnika i redovitoga profesora 28. listopada 2011. godine. *Odlukom* Senata Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku od 7. ožujka 2017. godine potvrđuje se u izbor redovitoga profesora u *trajnome zvanju* iz znanstvenoga područja društvenih znanosti, znanstvenoga polja pedagogije.

Od studenoga 2012. godine zaposlen je na Filozofskome fakultetu u Osijeku na Odsjeku za pedagogiju. Od veljače 2013. godine član je Fakultetskoga Odbora za provjeru ispunjavanja uvjeta za izbor u zvanja. Od 1. listopada 2014. godine voditelj je katedre za Pedagogiju na Odsjeku za pedagogiju.

Član je Vijeća poslijediplomskoga doktorskog studija *Pedagogija i kultura suvremene škole* Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Do 2003. godine bio je suradnik na sedam znanstvenih projekata i glavni istraživač dvaju znanstvenih projekata. Sudionik je brojnih domaćih i inozemnih znanstvenih skupova. Autor je i/ili suautor osamnaest znanstvenih monografija, od čega su tri publicirane u inozemstvu na engleskome jeziku. Prof. dr. sc. Zlatko Miliša ima pozitivno ocijenjene studentske ankete na Filozofskome fakultetu u Osijeku, a zadnjoj, čiji su rezultati obrađeni u prosincu 2020. godine, prosječna je ocjena 4,75.

Od akademske godine 2018./2019. nositelj je novih kolegija na pred-diplomskome i diplomskome studiju Pedagogije za koje je samostalno izradio izvedbeni plan (*Pedagoška antropologija, Obrazovanje i društvo, Medijska pedagogija i Krićka pedagogija*).

Odlukom Fakultetskoga vijeća Filozofskoga fakulteta u Osijeku od 18. prosinca 2019. godine voditelj je Centra za interdisciplinarna istraživanja. *Odlukom* Nacionalnoga vijeća za znanost, visoko obrazovanje i

tehnološki razvoj od 8. veljače 2021. godine izabran je za dopredsjednika (zadužena za znanost) Matičnoga odbora za područje društvenih znanosti, polje pedagogija, edukacijsko-rehabilitacijske znanosti, logopedija i kineziologija, od svibnja 2021. do svibnja 2025. godine.

Damir Kukić rođen je 1962. godine u Zenici gdje je završio osnovnu i srednju školu. Poslijediplomski specijalistički studij *Socijalne dimenzije turizma* završio je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1990., gdje je i doktorirao 1999. godine s temom *Ciljevi i sredstva političke propagande* i tako stekao zvanje doktora žurnalističkih nauka/znanosti.

Akademsku karijeru započeo je na Filozofskome fakultetu u Tuzli u akademskoj 2000./2001. godini. Izabran je za redovitoga profesora iz područja komunikologije na Univerzitetu u Zenici 2014. godine. Od 2007. godine angažiran je i na Sveučilištu u Mostaru, a godinama je uključen u različite programe obuke studenata novinarstva. Od 2006. do 2008. godine bio je angažiran u radu Media-plana iz Sarajeva i Internacionalne škole za medijsku edukaciju, gdje je za tri generacije studenata iz regije predavao predmet *Etika i kultura komuniciranja*. Godine 2007. angažirali su ga sa Sveučilišta u Indiani, School of Continuing Studies iz Sjedinjenih Američkih Država, kao supervizora za realizaciju ispita za američke studente koji trenutačno žive u BiH.

Autor je triju (*Politička propaganda, Komuniciranje i komunikacijske vještine, Medijska kultura*) te suautor dviju knjiga (*Informacijsko ponašanje, Mediji i globalizacija*). Također, autor je brojnih znanstvenih i istraživačkih radova iz područja komunikologije, funkcioniranja masovnih medija, medijske kulture, *actor-network* teorije i informacijskoga ponašanja. Bio je voditelj nekoliko međunarodnih projekata iz područja edukacije, medijske kulture i digitalne humanistike. Na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Zenici vodio je dva TEMPUS projekta: *Introduction and implementation of academic program in Community Youth Work through enhancing interregional cooperation in the countries of Western Balkans* te *Developing Human Rights Education at the Heart of Higher Education*. Posebno je bitan međunarodni znanstveni projekt *Aligning Information Behaviour Research to Digital Humanities Activities, FP7-PEOPLE-2013-CIG (Marie Curie)* koji je vodio i realizirao zajedno s doc. dr. Edinom Tabakom s University of Curtin iz Australije.

Obnašao je funkciju dekana u dva mandata na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Zenici, a od 2017. do 2021. godine bio je rektor Univerziteta u Zenici. Dobitnik je i nagrada Sveučilišta u Mostaru i Rektorske konferencije/Rektorskoga zbora Bosne i Hercegovine.

Gordana Buljan Flander klinički je psiholog, integrativni psihoterapeut, sveučilišna profesorica i sudski vještak. Osnivačica je Hrabroga telefona, linije za zlostavljanu i zanemarenu djecu i Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, koju je kao ravnateljica vodila od osnutka do 2021. godine. Ekspert je Vijeća Europe na brojnim europskim projektima i konzultantica UNICEF-a Hrvatske, Slovenije, Srbije i Crne Gore. Kao sveučilišna profesorica posvećena je prenošenju znanja mladima, predaje na više fakulteta i mentorica je doktorskih, magistarskih i diplomskih radova. Dobitnica je brojnih nagrada za svoj rad, među kojima se ističu nagrada Međunarodnoga društva za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja djece (ISPCAN) multidisciplinarnomu timu Poliklinike iz 2008. godine, nagrada Ministarstva za demografiju, obitelj, mladež i socijalnu politiku za životno djelo u promicanju dječjih prava 2018. godine, a primila je i državnu nagradu za znanost za 2019. godinu. Osim kliničkoga rada izravno s djecom i obiteljima, aktivna je i u znanstvenome području. Organizirala je i provela više nacionalnih istraživanja o izloženosti djece zlostavljanju, zanemarivanju i njihovoj zaštiti. Autorica je i suautorica više desetaka znanstvenih i stručnih radova, jedanaest knjiga i brojnih poglavlja u knjigama i sveučilišnim udžbenicima. Koordinira, educira i supervizira brojne projekte usmjerene na promicanje dobrobiti djece, kao i stručnjake iz institucija koje se bave zaštitom djece, a educira i mentorira studente/edukante u specijalizaciji iz dječje integrativne psihoterapije. Već 40 godina radi s djecom i obiteljima. U javnosti je prepoznata kao zagovornica promicanja dječjih prava, a posebno zaštite djece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Ana Raguz Šutalo psihologinja je u Poliklinici za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, doktorandica na poslijediplomskome doktorskom studiju iz Socijalnoga rada na Studijskome centru socijalnog rada u Zagrebu pri Pravnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te edukantica II. stupnja kognitivno-bihevioralne terapije u edukaciji za psihoterapeuta pri Hrvatskome udruženju za kognitivno bihevioralne terapije. Stručna je suradnica na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu na kolegijima *Psihološko savjetovanje* i *Nasilje nad i među djecom*. Osim kliničkoga rada aktivno i kontinuirano bavi se znanstveno-istraživačkim i publikacijskim aspektom stručnoga djelovanja. Redovito i aktivno sudjeluje na nacionalnim i međunarodnim konferencijama, publicirala je više stručnih i znanstvenih radova te potpisuje više publikacija. Suautorica je u tri poglavlja knjige *Znanost i umjetnost odgoja* glavne urednice Gordane Buljan Flander, koja je publicirana u 2019. i 2021. godini. Tijekom 2018. i 2019. godine koordinirala je nacionalni istraživački projekt *Društvena online iskustva i mentalno zdravlje mladih*. Aktivan je polaznik većega broja edukacija koje se odnose na dijagnostički, tretmanski i forenzički rad. Voditeljica je brojnih radionica za djecu, edukacija i seminara za stručnjake i roditelje na temu nasilja nad i među djecom.

Ivana Sivrić doktorica je informacijskih i komunikacijskih znanosti i izvanredna profesorica na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Certificirana je trenerica medijske pismenosti i članica Savjetodavne grupe posvećene razvoju strateških dokumenata, politika i praksi za unaprjeđenje medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini. Predsjednica je Društva za medijsku kulturu u Mostaru koje okuplja djecu, mlade, studente, učitelje i medijske stručnjake radi unaprjeđenja medijske pismenosti u lokalnoj zajednici. Stručno se usavršavala, gostovala i predavala na Sveučilištu u Granadi (2021. i 2022.) te u Hrvatskoj (2023.). Sudjelovala je i/ili bila voditeljica na četiri znanstvena i stručna projekta u Bosni i Hercegovini u proteklih pet godina. Objavila je više znanstvenih i stručnih radova u domaćim i međunarodno priznatim publikacijama i sudjelovala je na više domaćih i inozemnih znanstvenih skupova (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, Slovenija).

Autorica je knjige *Medijska (ne)pismenost u digitalno doba* (2021.) koja se kao obvezni nastavni tekst koristi u preddiplomskoj i diplomskoj nastavi na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Suautorica je priručnika *Smjernice o korištenju medija, informacijsko-komunikacijskih tehnologija i vremenu koje djeca provode pred ekranom* (2021.).

Ivona Čarapina Zovko od studenoga 2012. godine zaposlena je kao asistentica na Studiju psihologije na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. U zvanje docentice izabrana je 25. rujna 2019. godine. Od akademske 2018./2019. godine angažirana je kao vanjska suradnica na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, na studiju Kineziologije kao suradnik na kolegiju *Kineziološka psihologija* i na studiju Pedagogije kao suradnik na kolegiju *Osnove psihologije*. Mentorirala je i komentorirala veći broj završnih i diplomskih radova.

Od 2019. godine voditeljica je Karijernoga centra za studente u kojemu organizira i provodi grupne radionice sa studentima te individualna savjetovanja. Aktivno je sudjelovala 2017. i 2019. godine na festivalu namijenjenju popularizaciji psihologije kao znanosti (*PsihoFest*) u Zagrebu te kontinuirano od 2016. godine sudjeluje u organizaciji *Tjedna psihologije Hercegovina* održavanjem stručnih predavanja i radionica.

Njezini znanstveni interesi usmjereni su na razvoj karijere mladih u prijelazu iz obrazovnoga sustava na tržište rada, prvenstveno na aktivno traženje posla te psihološke i socijalne posljedice nezaposlenosti, na ispitivanje čimbenika odabira zanimanja i na psihološke dobrobiti na radnome mjestu s rasvjetljavanjem čimbenika koji narušavaju psihološku dobrobit, pri čemu je najviše usmjerena na stres i sagorijevanje na radnome mjestu. Sudjelovala je na projektu *Evaluacija utjecaja pripremnog predškolskog programa u godini pred polazak u osnovnu školu* koji je provodio UNICEF u Bosni i Hercegovini. Bila je suradnica na znanstveno-istraživačkome projektu *Psihološka stanja u osoba s tinitusom* (2016. – 2017.) pod voditeljstvom dr. sc. Borisa Jelavića, doc., (status na projektu – mladi istraživač), koji je financiralo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke BiH. Na projektu *Strengthening the Mental Health Protection of Professionals and Vulnerable Groups in Federation of Bosnia and Herzegovina. Research of mental health indicators of experts and groups potentially affected by the COVID-19 pandemic in the FBiH* (svibanj – rujna, 2020.) sudjelovala je kao istraživačica. Trenutačno je članica Savjetodavnoga odbora u projektu University and gender mainstreaming (UNIGEM).

Znanstveno se usavršavala u inozemstvu. U okviru *Erasmus+ programme International Staff Mobility for Teaching* boravila je na Karl-Franzens-Universität Graz u Austriji (Institut für Psychologie) od 3. do 10. listopada 2016. godine.

Anita Lalić (rođena Jurić), izvanredna profesorica, rođena je 13. rujna 1984. godine u Podgorici (Crna Gora). Opću gimnaziju završila je u Mostaru 2003. godine. Prehrambeno-biotehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, smjerovi nutricionizam i prehrambeno inženjerstvo, upisala je 2003. te diplomirala 2009. godine stekavši titulu diplomirani inženjer prehrambene tehnologije. Poslijediplomski studij pohađala je na Prehrambeno-biotehnološkome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 2011. godine gdje je 8. srpnja 2016. godine obranila doktorski rad pod nazivom *Utjecaj ultrazvuka visokoga intenziteta na mliječnu mast i senzorska svojstva mlijeka*, izrađen pod mentorstvom red. prof. Zorana Hercega, te stekla akademski stupanj doktorice znanosti iz znanstvenoga područja biotehničke znanosti, znanstvenoga polja prehrambena tehnologija. Kandidatkinja je od 2011. godine angažirana kao dio nastavnoga osoblja na Agronomskome i prehrambeno-tehnološkome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Danas sudjeluje u izvođenju nastave kao nositeljica kolegija koji se izvodi na preddiplomskome studiju: *Procesi u prehrambenoj industriji* te tri kolegija: *Prehrambeno inženjerstvo*, *Opasnosti vezane uz hranu* i *Tehnologija slada i piva*, koji se izvode na diplomskome studiju prehrambenoga inženjerstva na Agronomskome i prehrambeno-tehnološkome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Od akademske 2020./2021. godine obnaša dužnost koordinatorice za osiguranje i unaprjeđenje kvalitete. Autorica je jednoga sveučilišnog udžbenika i 12 znanstvenih radova. Sudjelovala je na osam projekata domaćega i međunarodnoga karaktera, od kojih je na dva bila voditeljica, te na više od 20 znanstvenih i znanstveno-stručnih skupova domaćega i međunarodnoga karaktera, od čega je na dva bila članica znanstvenoga odbora i na dva članica znanstvenoga i organizacijskoga odbora. Nominirana je za *Nagradu za inovativne nastavnike/ce* u 2020. godini u kategoriji „Stručni suradnici/ce na svim nivoima obrazovanja“ u organizaciji Centra za obrazovne inicijative *Step by Step*, Zajednice inovativnih nastavnika u suradnji s *Global Teacher Prize*. Dobitnica je nagrade za pobjednicu četvrtoga ciklusa programa *Startup Akademija* u organizaciji INTERA Tehnološkoga Parka koji je podržalo Veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država za 2018. godinu. Dobitnica je nagrada za najbolju poslovnu ideju u području „Poljoprivrede i prehrambene industrije“ od Privredne/ Gospodarske komore FBiH za 2017. godinu.

General bojnik **Ivica Jerkić** zamjenik je načelnika Zajedničkoga stožera OS BiH za operacije. Rođen je 1968. godine u Čitluku, BiH. Završio je Srednju geodetsku školu u Mostaru, Fakultet fizičke kulture u Zagrebu te Novinarstvo za doškolovanje na Sveučilištu u Mostaru. Od vojne edukacije ima završenu Zapovjedno stožernu i Ratnu školu na Hrvatskome vojnom učilištu u Hrvatskoj. Sudionik je Domovinskoga rata, nositelj odličja *Nikola Šubić Zrinski* i *Hrvatski trolist*, medalja *Ljeto 95* i *Oluja* te *Spomenice Domovinskog rata*. Trenutačno je doktorand na Interdisciplinarnome doktorskom studiju Sveučilišta u Mostaru. Uspješno je završio edukaciju u Defense Language Institute English Center u San Antoniju, Texas. Tijekom vojne karijere pohađao je različite radionice, tečajeve i seminare u SAD-u, Kini, Njemačkoj, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Pisao je stručne radove u monografijama Općine Čitluk i Župe Gradina. Voditelj je projekta uspostave Medijskoga informativnog centra u MO i OS BiH kao i jedan od nositelja projekta *Women, peace and security* u MO i OS BiH. U braku je sa suprugom Ankicom od 1996. godine.

Mate Buntić rođen je 1978. godine u Tomislavgradu. Završio je Osnovnu školu Ivana Mažuranića u Kongori. Srednjoškolsko obrazovanje stjecao je u Klasičnoj gimnaziji u Sinju i Općoj gimnaziji u Ljubuškome. Diplomirao je 2003. godine na Filozofskome fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Na istome fakultetu magistrirao je 2009. godine. Doktorirao je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru 2012. godine.

Od 2003. godine djelatnik je Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Uz nastavnu aktivnost bavi se i onom znanstvenom. Aktivno je sudjelovao na više domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Autor je više znanstvenih i stručnih članaka, rasprava i studija, jednog udžbenika te suautor drugoga udžbenika. Uz nastavnu i znanstvenu djelatnost na Fakultetu obavljao je i službu prodekana za znanost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru od akademske 2017./2018. do 2021./2022. Od 2022. godine glavni je urednik časopisa *HUM* – časopisa Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Osim navedenoga, aktivan je i u nevladinu sektoru. Od 2014. godine vodi Lovačku udruhu „Orlov kuk“ – Tomislavgrad, koja je posvećena zaštiti divljači, očuvanju flore i faune te zaštite okoliša, a ujedno je i dopredsjednik Lovačkoga saveza Herceg-Bosne. Na tome polju bio je autor i koordinator provedbe niza projekata iz područja zaštite okoliša, zaštite i poboljšanja ekoloških uvjeta za očuvanje i održanje divljači. Uz to bio je i organizator i koordinator više humanitarnih i dobrotvornih akcija za pomoć ugroženim pojedincima i obiteljima, gdje se posebno ističu organizacija i prikupljanje novčane pomoći stradalima u potresu u Republici Hrvatskoj, koji je pogodio sire petrinjsko područje.

Oženjen je i otac je dvoje djece.

Marko Živko rođen je 13. lipnja 1977. godine. Studij povijesti i zemljopisa završio na FPMOZ-u Sveučilišta u Mostaru, a Studij novinarstva na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

Izabran je u znanstveno-nastavno zvanje viši asistent, na znanstveno područje društvenih znanosti, znanstveno polje interdisciplinarne društvene znanosti, znanstvene grane demografija i metodika nastavnih predmeta društvenih znanosti na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru, čiji je i djelatnik.

Martina Musa rođena je 28. prosinca 1991. godine u Mostaru. Osnovnu školu i Opću gimnaziju završila je u Grudama. Nakon završetka srednjoškolskoga obrazovanja upisuje Studij filozofije i pedagogije na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru, koji završava u srpnju 2015. godine. Dobitnica je *Dekanove nagrade* za postignuti uspjeh na studiju. Do sada je aktivno sudjelovala na više domaćih i međunarodnih znanstvenih konferencija. Trenutačno je studentica Poslijediplomskoga doktorskog studija *Jezici i kulture u kontaktu*, smjer filozofija, na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Uposlena je kao viša asistentica na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru. Udana je i majka je jedne djevojčice.

Vuk Vučetić rođen je u Sarajevu 1987. godine. Docent je na Katedri za novinarstvo i politikologiju Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Istočnome Sarajevu. Diplomirao je 2010. godine na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Istočnome Sarajevu na Katedri za novinarstvo. Tijekom 2010. godine radio je kao novinar u Novinskoj agenciji „Srna”. Od 2007. do 2009. godine radio je na Radio-televiziji Istočno Sarajevo na poziciji novinara suradnika. Jedan je od suautora knjige *Medijska i informacijska pismenost: dizajn učenja za digitalno doba* iz 2021. godine. Objavio je više znanstvenih i stručnih radova iz područja komunikologije, medijske pismenosti i političke komunikacije. Sudjelovao je na više znanstvenih konferencija u Srbiji, Crnoj Gori te Bosni i Hercegovini. Njegova su područja zanimanja masovno komuniciranje, politička komunikacija, javno mnijenje, novi mediji i medijska pismenost.

Andrea Miljko (djevojačko Ivanković) rođena je 1985. godine u Mostaru u Bosni i Hercegovini. Osnovno školovanje završila je u Čapljini. Nakon završene opće gimnazije u Čapljini 2004. upisala je Fakultet strojarstva i računarstva Sveučilišta u Mostaru na kojemu je 2009. godine diplomirala te stekla zvanje diplomirane inženjerke računarstva. Nakon stjecanja diplome počela je raditi na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru kao voditeljica informatičkoga centra, a 2010. godine je postala asistentica. Akademske 2010./2011. godine upisala se na poslijediplomski doktorski studij *Informacijske i komunikacijske znanosti* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U ožujku 2017. godine obranila je doktorski rad pod nazivom *Informatička pismenost na društveno-humanističkim studijima: sadržajne značajke kolegija i modeli integracije*.

Iste godine birana je u zvanje docenta u društvenome području, polje informacijskih i komunikacijskih znanosti, grana informacijski sustavi i informatologija.

Od 2017. godine pročelnica je Studija informacijskih znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Članica je više programskih i organizacijskih odbora međunarodnih znanstvenih konferencija i simpozija u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a kao članica istraživačkoga tima aktivno je sudjelovala i sudjeluje na međunarodnim projektima u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj. Sudjelovala je na više međunarodnih i domaćih skupova te je autorica više znanstvenih radova. Radovi su indeksirani u relevantnim bazama. Popis radova može se vidjeti u Registru radova Sveučilišta u Mostaru. Dobitnica je *Plakete* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru za nastavno-stručni rad i osobit doprinos promociji Fakulteta u javnosti (2022).

Lucija Mandić rođena je 1993. godine u Zagrebu. Osnovno školovanje završila je u Širokome Brijegu. Nakon završene opće gimnazije u Širokome Brijegu 2012. godine upisala se na Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, na jednopredmetni Studij informacijskih znanosti. U rujnu 2015. godine stječe zvanje prvostupnice informacijskih znanosti, a u srpnju 2017. godine zvanje magistricе informatike/informatologije. Dobitnica je više nagrada tijekom studiranja za izvrsnost i uspjeh: *Dekanove nagrade, Rektorove nagrade, Nagrade za izvrsnost Ureda hrvatskog člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine* te *Nagrade za izvrsnost Federacije ministarstva obrazovanja i nauke Bosne i Hercegovine*. Nakon stjecanja diplome počela je raditi na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru kao asistentica te ujedno počinje obnašati i dužnost tajnice Studija informacijskih znanosti. Od 2022. godine je u znanstveno-nastavnome zvanju više asistentice. Akademske godine 2019./2020. upisuje poslijediplomski doktorski studij *Informacijskih i komunikacijskih znanosti* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Članica je više organizacijskih odbora međunarodnih znanstvenih konferencija i simpozija u Bosni i Hercegovini, a kao članica istraživačkoga tima aktivno sudjeluje na međunarodnim projektima u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj. Sudjelovala je na više međunarodnih i domaćih skupova te je autorica više znanstvenih radova. Radovi su indeksirani u relevantnim bazama. Popis radova može se vidjeti u Registru radova Sveučilišta u Mostaru.

Marko Odak rođen je 1986. godine u Mostaru. Na Fakultetu strojarstva i računarstva Sveučilišta u Mostaru diplomirao je 2010. godine i stekao naziv diplomirani inženjer računarstva. Akademski stupanj doktora znanosti stekao je 2016. godine na doktorskom studiju *Informacijskih i komunikacijskih znanosti* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2010. zaposlen je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru, a od 2022. godine u znanstveno-nastavnome je zvanju izvanrednoga profesora. Funkciju prodekana za znanost obnaša od 2022. godine, a ranije je obnašao dužnosti prodekana za nastavu (2017. – 2022.) te pročelnika i tajnika Studija informacijskih znanosti.

U 2021. godini imenovan za člana Upravnoga odbora Agencije za razvoj visokoga obrazovanja i osiguranja kvalitete Bosne i Hercegovine (HEA) i potpredsjednik je Upravnoga odbora za razdoblje od 15. 6. 2022. do 15. 6. 2023. godine.

Predsjednik je Znanstvenoga odbora Međunarodne znanstvene konferencije *Digitalna transformacija obrazovanja* koja se održava na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Član je više programskih i organizacijskih odbora međunarodnih znanstvenih konferencija i uredništva časopisa u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a kao član istraživačkoga tima aktivno je sudjelovao i sudjeluje na više međunarodnih projekata u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Njegovi su znanstveno-istraživački interesi u području primjene tehnologija u obrazovanju. Autor je više znanstvenih radova koji su predstavljeni na međunarodnim skupovima te objavljeni u zbornicima radova s međunarodnom recenzijom i časopisima s međunarodnom recenzijom. Navedeni radovi indeksirani su u relevantnim bazama (WoS, Scopus). Popis radova može se vidjeti u Registru radova Sveučilišta u Mostaru.

Voditelj je znanstveno-istraživačkoga projekta *Usporedba kvalitete percepcije informacija zaprimljenih putem govornih signala i računalno sintetiziranog govora* koji je odobrilo Federalno ministarstvo obrazovanja i znanosti (2018.) te je član istraživačkoga tima na nekoliko drugih projekata. Dobitnik je *Plakete* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru za nastavno-stručni rad i osobit doprinos promociji Fakulteta u javnosti (2022).

Znanstveno i stručno usavršavao se na Silesian University of Technology (Poljska) te na Sveučilištu u Zadru. U 2021. godini objavio je knjigu *Digitalna transformacija: Novi pristupi i izazovi u obrazovanju* u suautorstvu sa Sandrom Kučinom Softić i Jadrankom Lasić Lazić u nakladništvu Sveučilišta Sjever.

Daniela Jurčić rođena je u Općini Prozor-Rama gdje je završila osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Diplomirala je novinarstvo 2000. godine na Pedagoškome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Poslijediplomski doktorski studij *Jezici i kulture u kontaktu* na Filozofskome fakultetu u Mostaru upisala je 2006. godine. Doktorirala je u listopadu 2014. godine s temom *Predstavljanje žena u tiskanim medijima u BiH, od stereotipa do diskriminacije*. Od 2007. godine zaposlena je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Od 2005. do 2006. godine zaposlena je u Ministarstvu unutarnjih poslova Hercegovačko-neretvanske županije.

Od zaposlenja na Filozofskome fakultetu na Studiju novinarstva izvodi nastavu, vježbe i seminare na pet kolegija (*Tisak I, Agencijsko novinarstvo, Istraživačko novinarstvo, Suvremeno novinarstvo i njegovi utjecaji, Rodna ravnopravnost u medijima*).

Sudjelovala je na brojnim znanstvenim i stručnim konferencijama u BiH, Hrvatskoj i Crnoj Gori, kao i na mnogim znanstvenim savjetovanjima, okruglim stolovima i obukama. Napisala je više od 20 znanstvenih radova, mnoge analize o bosanskohercegovačkim medijima, kao i o (ne) ravnopravnosti spolova u društvu. Održala je brojna predavanja studentima novinarstva i novinarima iz cijele BiH u sklopu različitih domaćih i međunarodnih projekata. Godine 2020. objavila je knjigu *Položaj i uloga žena u BiH-porast emancipacije ili diskriminacije?*.

Tina Laco (Mostar, 1985.) diplomirala je hrvatski jezik i književnost i engleski jezik i književnost na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru 2009. godine. Iste godine diplomirala je Dramsku umjetnost – glumu na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Završila je Poslijediplomski doktorski studij književnosti, izvedbenih umjetnosti, filma i kulture na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i doktorirala s temom *Bosanskohercegovačka teatrologija nakon Drugoga svjetskog rata*. Godine 2022. objavila je istoimenu knjigu u izdanju Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH. Zaposlena je kao docentica na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru gdje predaje *Svjetsku književnost 1, 2, 3 i 4* te izborni kolegij *Književnost i teatar*. Sudjelovala je na brojnim znanstvenim skupovima u BiH i inozemstvu te objavljivala znanstvene radove i kritike u časopisima (*Život, Bosna Franciscana, Novi izraz, Linguist...*) i zbornicima s područja komparativne književnosti i teatrologije. Suosnivačica je i suvoditeljica Maloga teatra. Kao gostujuća glumica glumila je u predstavama Hrvatskoga narodnog kazališta u Mostaru i Narodnoga pozorišta Mostar. Godine 2022. imenovana je za funkciju NCP-ja za područje Kulture, kreativnosti i inkluzivna društva u sklopu projekta *Horizon Europe*.

